

**KÜTÜB-İ SİTTE'DE
RİVAYETİ BULUNMAYAN
KADERÎ RÂVİLER VE RİVAYETLERİ:
ET-TÂRÎHU'L-KEBÎR ÖRNEĞİ**

MACİT DEMİRER

**KÜTÜB-İ SİTTE'DE
RİVAYETİ BULUNMAYAN
KADERÎ RÂVİLER VE
RİVAYETLERİ:
ET-TÂRÎHU'L-KEBÎR ÖRNEĞİ**

Macit DEMİRER

***Kütüb-i Sitte'de Rivayeti Bulunmayan Kaderî Râviler ve Rivayetleri:
et-Târîhu'l-Kebîr Örneği***
Macit DEMİNER

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: Ağustos 2025

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-5698-06-3

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
ÖN SÖZ	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
BİDATİNE DAVET ETMEYEN KADERÎ RÂVİLER VE RİVAYETLERİ.....	5
1. Mûsâ b. Ebû Kesîr	5
1.1. Hayatı.....	5
1.2. Güvenilirliği.....	7
1.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi	7
1.2.2. Cerh Edenler	8
1.2.3. Ta'dîl Edenler	9
1.2.4. Değerlendirme.....	9
1.3. Rivayetleri.....	10
1.3.1. Merfû Rivayetler	10
1.3.2. Mevkuf Rivayetler.....	15
1.3.3. Maktû Rivayetler	18
1.3.4. Değerlendirme.....	20
2. Hâlid b. Rabâh.....	24
2.1. Hayatı.....	24
2.2. Güvenilirliği.....	25
2.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi	25
2.2.2. Cerh Edenler	25
2.2.3. Ta'dîl Edenler	26
2.2.4. Değerlendirme.....	27
2.3. Rivayetleri.....	28
2.3.1. Merfû Rivayetler	28
2.3.2. Mevkuf Rivayetler.....	33
2.3.3. Maktû Rivayetler	34
2.3.4. Değerlendirme.....	34
3. Mübârek b. Mücâhid	37
3.1. Hayatı.....	37
3.2. Güvenilirliği.....	37
3.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi	37
3.2.2. Cerh Edenler	37
3.2.3. Ta'dîl Edenler	38

3.2.4. Değerlendirme	39
3.3. Rivayetleri	39
3.3.1. Merfû Rivayetler	39
3.3.2. Mevkuf Rivayetler	43
3.3.3. Maktû Rivayetler	44
3.3.4. Değerlendirme	44
4. Hakîm b. Hızâm	46
4.1. Hayatı	46
4.2. Güvenilirliği	47
4.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi	47
4.2.2. Cerh Edenler	48
4.2.3. Ta'dîl Edenler	49
4.2.4. Değerlendirme	50
4.3. Rivayetleri	50
4.3.1. Merfû Rivayetler	50
4.3.2. Mevkuf Rivayetler	57
4.3.3. Maktû Rivayetler	58
4.3.4. Değerlendirme	58
İKİNCİ BÖLÜM	61
BİDATİNE DAVET EDEN KADERÎ RÂVİLER VE RİVAYETLERİ	61
1. Yahyâ b. Bistâm	61
1.1. Hayatı	61
1.2. Güvenilirliği	63
1.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi	63
1.2.2. Cerh Edenler	63
1.2.3. Ta'dîl Edenler	64
1.2.4. Değerlendirme	64
1.3. Rivayetleri	65
1.3.1. Merfû Rivayetler	65
1.3.2. Mevkuf Rivayetler	74
1.3.3. Maktû Rivayetler	76
1.3.4. Değerlendirme	83
2. Abbâd b. Suheyb	86
2.1. Hayatı	87
2.2. Güvenilirliği	88
2.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi	88
2.2.2. Cerh Edenler	89

2.2.3. Ta'dîl Edenler	92
2.2.4. Değerlendirme	94
2.3. Rivayetleri	95
2.3.1. Merfû Rivayetler	95
2.3.2. Mevkuf Rivayetler	116
2.3.3. Maktû Rivayetler	117
2.3.4. Değerlendirme	119
SONUÇ	124
KAYNAKÇA	128

KISALTMALAR

b.	: İbn, bin
bk.	: Bakınız
bnt.	: Bint
b.y.	: Basım Yeri Yok
çev.	: Çeviren
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radiyallahu anh
r.anhâ	: Radiyallahu anhâ
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: ve diğerleri

ÖN SÖZ

Kader konusu İslâm ilim geleneğinde üzerinde ciddi tartışmaların süregeldiği kadim bir mesele olarak tanımlanabilir. Nitekim kader anlayışı, inanç sisteminin temel unsurlarından birisi olmanın yanında aynı zamanda mezhepler arası fikri ve itikadi münakaşaların da odağında yer alan merkezi bir hüviyete sahip görünmektedir. Bu tartışmaların hadis ilmine yansması ise, rivayetlerin isnad zincirleri ve bu zincirleri oluşturan râvilerin kader konusundaki görüş ve tutumları üzerinden şekillenmiştir. Kaderî olmakla itham edilmiş râvilerin belirlenmesi, bu râvilerin güvenilirliklerinin ilmi ölçütler içerisinde değerlendirilmesi ve rivayetlerinin sıhhat derecelerinin tespiti hadis tenkidi açısından önemli olduğu kadar, İslâm düşünce tarihi açısından da büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Bu çalışma, diğer hadis kaynaklarında var olmakla birlikte *Kütüb-i Sitte*'de yer alan eserlerde herhangi bir rivayeti bulunmayan ve Kaderî olmakla itham edilmiş râvileri, cerh ve ta'dîl alimlerinin mevzubahis isimlere yönelik değerlendirmelerini ve naklettikleri merfû, mevkuf ve maktû rivayetlerini ihtiva etmektedir. Çalışmada yer alan râvilerin tespitinde hadis ricâl literatürünün en temel kaynaklarından biri olan Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr* adlı eseri esas alınmış ve bu eserde hakkında Kaderî olduğuna dair müellifin açık beyanı bulunan râviler çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Böylece, çalışmada yer alan ve Kaderî olmakla itham edilen râvileri Buhârî'nin nasıl değerlendirdiği ve hadis naklinde onların güvenilir olup olmadıkları belirlenmiş, ayrıca *Kütüb-i Sitte*'de yer almayan ancak diğer kaynaklarda kayıtlı olan rivayetlerinin ilmî bir tasnifi yapılmış ve bu rivayetlerin sıhhati hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Neticede, konu hem biyografik hem râvilerin güvenilirliği hem de rivayet merkezli bir bakış açısıyla ele alınmış, ayrıca Buhârî'nin râvileri değerlendirmede takip ettiği tahlil ve tenkit kriterleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada özellikle erken devir ricâl literatürü ile temel hadis eserleri esas alınmış, bununla birlikte müteahhirûn dönemine ait eserlerden de azamî derecede yararlanılmış ve elde edilen veriler ilmi titizlik çerçevesinde incelenip değerlendirilmiştir. Böylelikle, Kaderî râvilerin hem hadis ilmi içerisindeki konumlarının belirlenmesi hem de rivayetlerinin sıhhati noktasında kapsamlı bir perspektif sunulması hedeflenmiştir.

Bu eserin hazırlanmasında emeği geçen herkese, özellikle de bilgi ve yönlendirmeleriyle katkı sunan Prof. Dr. Ömer BAŞKAN, Doç. Dr. Necmi SARI,

Doç. Dr. Abdullah ÇELİK'e, çalışmayı okuyarak gerekli düzeltmelerde bulunan Abdullah ÇAN ile Muhammed Ali BÜYÜKSOYLU'ya ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmanın İslâmî ilimlere dair yapılacak araştırmalara katkı sağlamasını, bu alana ilgi duyan araştırmacı ve okuyuculara faydalı olmasını temenni ederim.

GİRİŞ

İslâm düşünce tarihinde kader meselesi, erken dönemlerden itibaren itikadî tartışmaların merkezinde yer alan temel konulardan biridir. Allah'ın iradesi ile insan fiilleri arasındaki ilişkinin mahiyeti, kelâmî ve siyasî boyutlarıyla erken dönemlerden bugüne aktüelliğini kaybetmeyen itikadi müzakerelerin konusu olan, muhtemelen gelecekte de bu canlılığını sürdürecektir başat bir akademik tartışma görünümündedir.

Kader anlayışını reddeden düşünceyi ilk kez sistematik biçimde ortaya koydukları iddia edilen ve bu bağlamda adı öne çıkan bazı şahsiyetler bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle Ma'bed el-Cühenî (öl. 83/702), Gaylân ed-Dimeşkî (öl. 120/738) ve Vâsıl b. Atâ (öl. 131/748), klasik kaynaklarda en çok tartışılan simalardır. Hicri ikinci asrın ikinci yarısının temel itikadî tartışmalarından biri kader meselesidir. Kader konusunu mezhebine özgü adalet prensibi çerçevesinde ele alan Mu'tezile, mevzubahis müşkili belli bir sistematik düşünce dahilinde tartışmaya açan ilk mezhebi yapı olarak değerlendirilebilir. Bu düşünce çizgisi, tarihî süreç içerisinde giderek daha radikal bir yönelim kazanmış ve nihayetinde kaderin tümüyle inkârına varan bir anlayışa evrilmiştir. Kader konusunda farklı bakış açılarına sahip mezheplerin karşılıklı tartışmaları onları ortak bir noktada birleştirmemiş, aksine aralarındaki fikir ayrılıklarının derinleşmesine neden olmuştur. Böylece kader konusu, İslâm düşüncesinde mezhepler arası ayrışmanın belirgin göstergelerinden biri haline gelmiştir.¹

Rical literatüründe kader meselesinde farklı düşüncelere sahip, Kaderî olmakla itham edilmiş isnad zincirlerinde kendilerine yer edinmiş birçok râvi bulunmaktadır. Hatta bunlardan bazılarının rivayetleri hadis ilminin temel eserlerinde dahi yer almaktadır. Bidatçı olarak tavsif edilen bu râvilerin bu durumları hadis ilminde tartışılan konulardan biridir. Böyle bir râvinin rivayetinin alınıp alınmamasında bazı kıstaslar bulunmaktadır. Şayet râvinin bidat olan düşüncesi küfrü gerektiriyorsa, böyle bir râvinin rivayetine itibar edilmemekte ve reddedilmektedir. Şayet bidat olan düşünce küfrü gerektirmiyorsa böyle bir râvinin rivayeti şayet râvi bidatine davet etmiyorsa rivayeti kabul edilmekte, ediyorsa kabul edilmemektedir.

---

¹ Bağcı, H. Musa, "Kader İnancının Siyasetle İlişkisi Ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 105-133; Şahin, Hanifi, "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 47-70.

Eldeki veriler muvacehesinde rical dair müstakil eserlerin teliflerinin başlangıcı hicrî II. asrın ortalarına kadar geriye götürülebilir. Yalnız günümüze kadar gelmiş eserlerin yazıldığı asır ise hicrî III. asırdır. Hicrî III. Asırda yazılmış ve günümüze ulaşmış rical eserleri arasında İmam Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i ve onun diğer eserleri önemli bir yer tutmaktadır. İçerisinde Kaderî râvilerle de yer verdiği eserinde Buhârî'nin, bidatçı sayılan bu râviler hakkında nasıl bir yol izlediğinin, ayrıca yaşadığı ortamın râviler hakkında yaptığı değerlendirmelerde etkili olup olmadığının ve bu tür râvilerin rivayetlerinin hadis literatüründeki konumlarının tespitinin Hadis ilmi tarihi ve usulü açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Arap dünyasında Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr* adlı eserine dair yapılmış çeşitli akademik çalışmalar bulunmaktadır. Mezkûr çalışmaların genel mahiyeti, tahkik, zevâid, tahric ve Buhârî'nin metodu üzerine yoğunlaşan araştırmalardan müteşekkildir.² Türkiye'de Kaderî râviler konusunu ele alan çeşitli akademik çalışmalar da mevcuttur. Bu bağlamda, Mustafa Öztürk'ün "*Kaderî Olmakla İtham Edilmiş Hadis Râvileri*", Süleyman Doğanay'ın "*Bid'atçılıkla Tenkid Edilen Buhârî Ravileri*" ve Halil İbrahim Turhan ile Mustafa Taş'a ait "*Buhârî'nin Ehl-i Bid'at Râvileri ile İlgili Metodu*" başlıklı makaleleri zikredilebilir.³ Mevcut çalışmalarda Kaderî râviler hakkında genelde listeler halinde bilgiler sunulmakta; ancak onların rivayetleri ile ilgili ayrıntılı sayılabilecek malumat yer almamaktadır.

Bu alanda yüksek lisans tezi olarak sunulmuş çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar şunlardır; Yusuf Güneş'in "*Hadis Usulü Açısından Bid'at Ehli Raviler ve Rivayetlerinin Değeri*", Zehra Özdemir'in "*Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları*", Zehra Çınar'ın "*Ehl-i Bid'at Olarak Cerh Edilen Râviler ve Rivâyetlerinin Değeri – Hâricî, Cehmî, Mürcî Râviler Örneğinde-*", Muhammed Ali Büyüksoylu'nun "*Zehebî'nin Mîzânü'l-i'tidâl'inde Kaderî Râviler*" ve Mesut Çetin'in "*Hadis İlimlerinde Ehl-i bid'at ve Rivâyeti: Ebû Mûaz ve Abbâd b. Mansur örneği*".⁴ Söz konusu tezlerde genel olarak bid'atçı

² Daha ayrıntılı bilgi için bk. Hâlid Ma'rûf Alyûh, *Menhecû'l-İmâm el-Buhârî fî zikri şuyûhu'r-ruvât el-mütercemine fî kitâbihi et-Târîhu'l-kebîr* (Amman: Dâiretü'l-Mektebetü'l-Vataniyye, 2018), 16-20; 35-36.

³ Öztürk, Mustafa, "Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvileri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Ocak 2013), 77-112; Doğanay, Süleyman, "Bid'atçılıkla Tenkid Edilen Buhârî Ravileri", *Bilimname* 28 (2015), 27-54; Turhan, Halil İbrahim; Taş, Mustafa, "Buhârî'nin Ehl-i Bid'at Râvileri ile İlgili Metodu", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016), 69-116.

⁴ Yunus Güneş, *Hadis Usulü Açısından Bid'at Ehli Raviler ve Rivayetlerinin Değeri* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999); Zehra Özdemir, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları* (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Merve Çınar, *Ehl-i Bid'at Olarak Cerh Edilen Râviler ve Rivâyetlerinin Değeri – Hâricî, Cehmî, Mürcî Râviler Örneğinde* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Muhammed Ali

râvilerin rivayetlerinin geçerliliği meselesi üzerinde durulmakta, bid'at ehli olarak nitelendirilen râvilerin listeleri sunulmakta, bu râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarına ilişkin değerlendirmelere yer verilmekte, bazılarında ise diğerlerinden farklı olarak râvilerden nakledilen rivayetlere misaller sunulmaktadır. Bu çalışmada ise bahis konusu makale ve tezlerden farklı olarak Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr'i* özelinde Kaderî olmakla itham edilen ve *Kütüb-i Sitte*'de rivayetleri olmayan râvilerle yoğunlaşmış, bu çerçevede onların ilmi şahsiyetleri, cerh ve ta'dîl durumları ve rivayetleri hadis usulü kriterleri muvacehesinde tahlil edilmeye gayret edilmiştir.

Buhârî'nin mezkûr eserinde yer alan Kaderî râvilerle ilgili tarafımızdan da daha önce yazılmış bir makale bulunmaktadır.⁵ İlgili çalışmada sadece *Kütüb-i Sitte*'de rivayeti olan râviler üzerinde durulmuş, rivayeti olmayanlar hakkında ise herhangi bir tahlil ve değerlendirmeye yer verilmemiştir. Ayrıca, mezkûr makalede râvilerin rivayetleri üzerinde herhangi bir incelemeye ihtiyaç duyulmamıştır. Aslında birbiri ile bağlantılı bu iki konunun birlikte ele alınması daha uygun olabilirdi. Fakat dergilerin makaleler için belirlemiş olduğu kelime sayısı bu iki konunun birlikte işlenmesine mâni olmuştur. Bu yüzden *Kütüb-i Sitte*'de rivayeti olmayan râviler hakkında da bir çalışma yapılmasının konunun bütünlüğü açısından uygun olacağı düşünülmüş ve neticede elinizde bulunan bu çalışma ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada *Kütüb-i Sitte*'de rivayeti bulunmayan ve Buhârî'nin bizatihi Kaderî olmakla itham ettiği râviler ve rivayetleri incelenmiştir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde bidatine davet etmeyen Kaderî râviler ve rivayetleri, ikinci bölümde ise bidatine davet eden Kaderî râviler ve rivayetleri ele alınmıştır. Râviler incelenirken kısaca hayat hikâyeleri üzerinde durulmuş, akabinde Buhârî başta olmak üzere münekkitlerin onlar hakkında yapmış oldukları cerh ve ta'dîl değerlendirmeleri incelemeye tabi tutulmuştur. Buhârî'nin tenkitlerinde sadece onun *et-Târîhu'l-kebîr*'de yer verdiği bilgiler ile yetinilmemiş, aynı zamanda diğer eserlerindeki veriler de göz önünde bulundurulmuştur. Böylece Buhârî'nin ricale dair eserlerinde bir râvi hakkında yaptığı değerlendirmelerdeki benzer ve farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Diğer münekkitlerin râvi hakkındaki tenkitleri ise cerh edenler ve ta'dîl edenler olarak iki başlık altında incelenmiştir. Cerh ve ta'dîl

---

Büyüksoylu, Zehebî'nin *Mizânü'l-i'tidâl*'inde Kaderî Râviler (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Mesut Çetin, *Hadis İlimlerinde Ehl-i bid'at ve Rivâyeti: Ebû Mûaz ve Abbâd b. Mansur örneği* (Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁵ Demirel, Macit, "Kütüb-i Sitte'de Rivâyeti Bulunan Kaderî Râviler (et-Târîhu'l-kebîr Örneği)", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 19 (Aralık 2024), 401-426.

nitelemelerinde genellikle mütekaddimîn dönemi münekkitlerin görüşlerine başvurulmuştur. Bununla birlikte, yer yer müteahhirîn döneminin önde gelen âlimlerine ait görüşlerden de istifade edilmiştir. Râvinin hayatı ve ilmi şahsiyetine dair yapılan incelemelerden sonra, elde edilen veriler ışığında konuya ilişkin akademik bir tahlil çerçevesi oluşturulmaya gayret edilmiştir.

Çalışmada incelemeye tabi tutulan râvilerin klasik kaynaklarda yer alan merfû, mevkuf ve maktû rivayetlerine, senetleriyle birlikte yer verilmiştir. Kaderî râvilerin rivayetlerinin tespitinde, çalışmanın kapsam ve sınırları çerçevesinde öncelikle matbu hadis eserleri esas alınmıştır. Bununla birlikte, yer yer hadis cüzleri ile senetli bilgiler ihtiva eden tarih ve tefsir kaynaklarından da yararlanılmıştır. Rivayetler, kronolojik bir tertip takip edilerek sunulmuştur. Bununla birlikte rivayet İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* ve Dârimî'nin *Sünen'i*nde veya *Kütüb-i Tis'a* müelliflerinin diğer eserlerinde geçmişse öncelikle o eserlerin rivayet zinciri esas alınmıştır. Merfû rivayetler için mütâbî ve şâhid araştırması yapılmış, ancak mevkuf ve maktû rivayetler için bu tür bir inceleme yoluna gidilmemiştir. Şayet mütâbî veya şâhid rivayet *Kütüb-i Tis'a*'da bulunuyorsa diğer eserlerdeki mütâbî ve şâhid rivayetlere genellikle yer verilmemiştir. Mütâbî rivayeti belirlerken rivayetin aynı sahâbîden gelmesi esas alınmış, farklı sahâbîden gelen rivayetler ise şâhid hadis olarak kaydedilmiştir. Rivayetlerin tahlilinin ardından ise konuya ilişkin analitik bir değerlendirme kısmına yer verilmesi mümkün olduğunca ihmal edilmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİDATİNE DAVET ETMEYEN KADERÎ RÂVİLER VE RİVAYETLERİ

Hadis alimleri, bidatçı bir râvinin rivayetlerini değerlendirirken, öncelikle onun bidat olan görüşlerinin mahiyetine ve diğer Müslümanları ona davet edip etmediğine bakmışlardır. Şayet râvinin bidati küfrü gerektiren bir inanç veya uygulama ise bu durumda o râvinin rivayetlerini kabul etmemişlerdir. Böyle bir râvinin rivayetlerinin reddi konusunda alimler arasında herhangi bir ihtilaf da bulunmamaktadır.

İtikadî açıdan küfrü gerektirmeyen, yalnız dine aykırı olan bidat sahibi râviler hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Bu durumda kabul edilen temel ölçü, söz konusu râvinin bidatini başkalarına telkin edip etmediğidir. Eğer râvi, bidatini insanlara benimsetmeye yönelik bir davette bulunuyorsa, onun rivayetleri kabul edilmemektedir. Fakat yalnızca kendi ameliyle sınırlı kalmış ve başkalarını ona yönlendirmemişse, rivâyeti muteber sayılır.⁶ Bu durum bir râvinin rivayetleri incelenirken birçok açıdan ele alındığını, onun yanlış inanç ve tutumlarının da göz önünde bulundurularak karar verildiğini göstermektedir.

Bu bölümde bidatçı olduklarına dair hüküm verildiği halde bidatini terviç etmeyen râviler kronolojik sıra ile ele alınacaktır. Bu niteliklere sahip râvilerin tespitinde, haklarında herhangi bir münekkî tarafından dâî olduklarına dair bir değerlendirme bulunmaması esas alınmıştır. Yapılan incelemede bu vasıfta dört râvi tespit edilmiştir. Bunlar, Mûsâ b. Ebû Kesîr, Hâlid b. Rabâh, Mübârek b. Mücâhid ve Hakîm b. Hizâm'dır.

1. Mûsâ b. Ebû Kesîr

1.1. Hayatı

İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) dördüncü tabakadan saydığı Mûsâ b. Ebû Kesîr (es-Sabbâh)⁷ hem Kaderî hem de Mürcîî olmakla itham edilmiş râvilerden birisidir. Ona burada yer verilmesi Buhârî'nin onu Kaderî râvilerden sayması sebebiyledir. İbn Ebû Hâtim ise bunun Buhârî'nin yaptığı bir hata olduğunu ve

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Hasan Abdülmün'im Şiblî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1434), 138-148; Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi (Mukaddime)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 1/327-332; Abdüssettâr Abdulhamid el-Kudsî, "Râvinin Adaleti Problemi Açısından Ehl-i Bid'atın Rivayetleri", çev. Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları Tarih-USul-Tenkid-Yorum* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 67-83.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1410), 6/329.

doğrusunun Mûsâ'nın Mürcîî olması gerektiğini iddia etmektedir.⁸ Künyesi Ebû's-Sabbâh olan Mûsâ'nın meşhur nisbeleri mevlaları olmasından dolayı el-Ensârî ve Kûfe'li olması sebebiyle de el-Kûfî'dir. Kaynakların çoğunda bu iki nisbenin sıkça kullanıldığı ve bunlarla ilgili herhangi bir ihtilaftan da söz edilmediği görülmektedir. Buhârî ise onu tanıtırken nisbesine işaret etmemiş, akabinde zikretmiş olduğu bir sened zincirinde bu iki nisbeden el-Ensârî'yi kullanmıştır.⁹ O bu nisbeler ile meşhur olmakla birlikte kaynaklarda el-Vâsitî ve el-Hemedânî nisbeleri de kullanılmaktadır. Ona Vâsitî denmesi Vâsit ehlinde olduğuna dair bir görüşten kaynaklanmaktadır.¹⁰ Bu yüzden bazı müellifler onun sadece Vâsitî nisbesine yer vermişlerdir.¹¹ Yalnız Hemedânî nisbesine sadece zayıf bir ifadeyle yer verilmiş ve doğrudan müellifler tarafından kullanılmamıştır. Bu nisbeyi ilk kullanan Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir (öl. 571/1176) olmuş, daha sonra gelen müellifler de o bilgiyi tekrar edegelmişlerdir.¹² Fakat o, nisbelerinden ziyade Mûsâ el-Kebîr olarak meşhur olmuş birisidir.

Kaynaklara göre Mûsâ b. Ebû Kesîr, Haşrem b. Cemîl (öl.?), Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713), Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721), Zeyd b. Vehb el-Cühenî el-Kûfî (öl. 96/715) ve bazılarına göre Medineli yedi fakihten birisi sayılan Sâlim b. Abdullah b. Ömer (öl. 106/725) gibi önemli âlimlerden hadis rivayet etmiştir.¹³ Rical kaynaklarında isimleri geçmemekle birlikte Mûsâ'nın rivayette bulunduğu bazı isimler daha vardır. Bu isimlere onun rivayetleri incelendikten sonra işaret edilecektir. Ondandır Mis'ar b. Kidâm (öl. 155/772), Şu'be (öl.

⁸ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Beyânü hatai'l-Bühârî*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, ts.), 149.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, ts.), 7/294.

¹⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/294; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *ed-Du'afâü's-sağîr*, thk. Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhim (Mektebetü İbn Abbâs, 1426), 126; Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâü'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvez, Abdülfettah Ebû Sünne (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), 8/62; Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415), 60/417.

¹¹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, thk. Faruk Hammâde (Kazablanka: Dârü's-Sekafe, 1405), 135; Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Gunyetü'l-mültemis izâhi'l-mültebis*, thk. Yahyâ b. Abdillâh el-Bekrî eş-Şehrî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1422), 386.

¹² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 60/416; Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400), 29/136; Ebû Abdillâh Moğultay b. Kılıç el-Bekcerî, *İkmâlû Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Adil b. Muhammed, Üsâme b. İbrahim (b.y.: el-Farukü'l-Hadise, 1422), 12/34; Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl ve ma'rifeti's-sikât ve'd-du'afâ ve'l-mecâhil*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve Tahkiki't-Tûras ve't-Terceme, 1432), 1/238; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzib* (Haydarabad: Matbatu Dairetü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 10/367; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Megâni'l-ahyâr fi ricâli Me'âni'l-âsâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427), 3/95.

¹³ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 10/367; İbn Kesîr, *et-Tekmil*, 1/238; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzib*, 10/367; Aynî, *Megâni*, 3/95.

160/776), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân (öl. 165/781), Şerîk b. Abdullah (öl. 177/794) Hafs b. Süleymân (öl. 180/796), Hüseyim b. Beşîr (öl. 183/799), Süveyd b. Abdülazîz (öl. 194/809), Saîd b. Sinân eş-Şeybânî (Ebû Sinân) (öl. 141-150/758-767), Mansûr b. Dînâr (öl. 141-150/758-767), Utbe b. Yakazan (öl.?) ve Abdülhamîd b. İmrân (öl.?) gibi muhaddisler hadis nakletmişlerdir.¹⁴ Esasında burada zikredilenlerin dışında önemli bir isim daha bulunmaktadır. O da İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'dir (öl. 150/767). Ebû Hanîfe Mûsâ b. Ebû Kesîr vasıtasıyla bazı mevkuf ve maktû rivayetler nakletmiştir.¹⁵ Her nedense rical kaynaklarında Ebû Hanîfe isminden hiç söz edilmemiştir. Çalışmada onun rivayetlerine Mûsâ b. Ebû Kesîr'in rivayetleri ele alınırken yer verilecek ve kaynaklarına işaret edilecektir.

Mûsâ'nın vefat tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnız Zehebî'ye göre o 121-130/738-747 tarihleri arasında vefat eden kişilerdendir.¹⁶

1.2. Güvenilirliği

Bu başlık altında incelenen râvi için öncelikle Buhârî'nin görüşleri ele alınacaktır. Daha sonra diğer münekkitlerin değerlendirmelerine yer verilecektir. Diğer münekkitlerin görüşleri cerh ve ta'dîl olmak üzere iki ana başlık altında incelenecek ve değerlendirilecektir. Son olarak, tüm bu bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu sayede râvi hakkında farklı perspektiflerden bilgi edinilerek, daha sağlıklı bir neticeye ulaşılmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi

Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*'de Mûsâ b. Ebû Kesîr'in künyesi, hocaları, talebeleri ve adının geçtiği senet örneklerinin yanında onun Kaderî olduğuna da özellikle işaret etmektedir. Ama bu bilgilerin dışında onun güvenilir olup olmadığı konusunda herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹⁷ Onun, aynı bilgileri *ed-Du'afâû's-sağîr*'de de kaydetmiş olması, ilgili râviyi zayıf kabul ettiğini göstermektedir.¹⁸ Fakat Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i dışında bile olsa ondan rivayette bulunması ve sadece Kaderî olmasını zikredip ayrıca herhangi bir cerh

¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/136; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/367.

¹⁵ Yakub b. İbrâhim el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 119-120, 127, 178, 200, 208, 216.

¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424), 3/538.

¹⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/293-294.

¹⁸ Buhârî, *ed-Du'afâ*, 126.

lafzı kullanmaması onun hakkında ciddi bir tenkidinin olmadığına bir işaret olsa gerektir.

1.2.2. Cerh Edenler

Mûsâ b. Ebû Kesîr'in mezhebi konusunda münekkitlerin ihtilaf ettikleri görülmektedir. Aslında o sadece Kaderî olmakla değil aynı zamanda Mürcîî olmakla da itham edilmiş birisidir. Mûsâ'nın Kaderîliğine veya Mürcîîliğine işaret etmede münekkitlerce farklı tavırlar sergilenmiştir. Bazı münekkitler, onun sadece Kaderî bir râvi olduğunu dile getirmekle yetinmişlerdir. Buhârî, Ebû Zür'a er-Râzî (öl. 264/878), İbn Adî el-Cürcânî (öl. 365/976) ve Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) bu şekilde değerlendirme yapanlardandır.¹⁹ Onun Kaderîliğini ön plana çıkaranlardan İbn Hibbân ise sadece onun bu yönünü ifade etmekle yetinmemiş, ayrıca meşhur râvilere münker rivayetler nispet ettiğini, bu yüzden ihticaca elverişli olmadığını, rivayetlerinin ancak sika râvilere uygunluk arz ettiğinde kabul edilebileceğini de belirtmiştir.²⁰ O her ne kadar bu şekilde bir değerlendirme yapmış olsa da onun hakkında tam bir kanaate varamadığını *Sikât*'ında onun ismini de zikretmesinden anlaşılmaktadır.²¹

Mûsâ'yı Mürcîî olmakla itham edenlerin ise daha ağırlıklı olduğu söylenebilir. Yalnız onun Mürcîîliğini öne çıkartanların da farklı değerlendirmede bulunduklarına şahit olunmaktadır. Bunlardan bazıları onun Mürcîî olmasını bir cerh sebebi saymışlar ve sadece Mürcîî olmasına işaretle yetinmişlerdir. Cerîr b. Abdullah ed-Dabbî (öl. 188/804), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (öl. 198/813) ve Ukaylî (öl. 322/934) bu şekilde amel eden alimlerdendir.²² Bu alimlerden başka Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî (öl. 242/856)²³ ile Dârekutnî (öl. 385/995) de onun mürcienin önde gelenlerinden olduğunu söylemişlerdir.²⁴ Ama bunun yanında onun Mürcîî olmasını herhangi bir cerh

¹⁹ Sa'dî el-Hâşimî, *Ebû Zür'a er-Râzî ve Cühûdühû fi's-sünneti'n-nebeviyye* (Medine: Imâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1402), 2/658; İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/62; İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 135.

²⁰ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *el-Mecrûhin mine'l-muhaddisîn ve'd-duâfâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zayed (Haleb: Dârü'l-Va'y, 1396), 2/240.

²¹ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393), 7/457.

²² Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebîr*, thk. Abdü'l-mu'tî' Emin Kala'cî (Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404), 4/167.

²³ Birçok eserde değerlendirmelerine yer verilen Ebû Cafer Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî ilel ve rical konusunda önemli hadis âlimlerinden birisidir. İlel ve Ricale dair hacimli bir kitabı olmasına rağmen günümüze ulaşmamıştır. bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 2/61.

²⁴ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Ta'likâtü'd-Dârekutnî ale'l-Mecrûhin li-Ibn Hibbân el-Büstî*, thk. Halil b. Muhammed Arabi (Kahire: el-Farûkû'l-Hadîse, 1414), 231; ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm*, 3/538.

sebebi saymayan münekkittler de vardır. Bunlar onu ta'dîl ettikleri için bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

1.2.3. Ta'dîl Edenler

Mûsâ b. Ebû Kesîr'i Mürcîî olmasını bir cerh sebebi saymayıp onu ta'dîl eden müellifler de bulunmaktadır. Mesela, İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848), Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (öl. 277/890), Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî (öl. 310/923) ve İbn Şâhin (öl. 385/995) gibi âlimler Mûsâ b. Ebû Kesîr'in sadece Mürcîî olduğunu söylemekle yetinmemişler aynı zamanda onun sika olduğuna da vurgu yapmışlardır.²⁵ Ebû Hâtîm er-Râzî (öl. 277/890) de bir taraftan onun Mürcîî olduğunu söylemiş,²⁶ öbür taraftan da mahalluhu's-sıdk değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁷

Mûsâ'nın hem Kaderîliğine hem de Mürcîîliğine işaret edenlerin ise az olduğu görülmektedir. Bu konuda tespit edilen isimlerden birisi Zekerîyyâ b. Yahyâ es-Sâcî'dir (öl. 307/920). Sâcî ise onun her iki vasfına da işaret etmiş yalnız hakkında herhangi bir cerh ifadesi kullanmamıştır.²⁸ Müteahhirin münekkittlerden Zehebî (öl. 748/1348) de onun hem Kaderî hem de Mürcîî olmasına, ama bu arada sika olduğuna da vurgu yaparak, işaret edenlerdendir.²⁹ İbn Hacer'in (öl. 852/1449) de onu zayıf sayanların görüşlerine katılmadığı görülmektedir.³⁰

1.2.4. Değerlendirme

Buhârî, Musâ b. Ebû Kesîr'in Kaderî düşünceye sahip olmasına vurgu yapmış olsa da onun daha çok Mürcîî olmakla tenkit edildiği görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu ithamların onun sika kabul edilmesine engel teşkil etmediği ve bu yüzden olsa gerek birçok müellif tarafından hadiste sika birisi olarak değerlendirildiği görülmektedir. Cerh edenler ile ta'dîl edenlerin görüşleri göz

²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/329; Ebû Zekerîyyâ el-Bağdâdî Yahyâ b. Maîn, *Târihu İbn Maîn (Rivâyetü'd-Dûrî)*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1399), 3/564; Ebû Yusûf Ya'kub b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, thk. Ekrem Ziya Ömerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401), 3/102; Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Ebû Kuteybe el-Faryâbî Nazar Muhammed (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421), 2/671; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şâhin, *Târihu esmâ's-sikât*, thk. Subhi es-Sâmirâî (Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1404), 403.

²⁶ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 1371), 8/159.

²⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/147.

²⁸ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*. (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 1390), 10/368.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehü rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb (Cidde: Dârü'l-Kible, 1413), 2/308.

³⁰ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1406), 553.

önünde bulundurulduğunda, onun rivayetlerinin tamamen reddedilmesinin mümkün olmadığı, en azından rivayetlerinin yazılıp incelemeye tabi tutulması gerektiği söylenebilir. İmam Müslim'in (öl. 261/875) *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eserinde zaman zaman râviler hakkında cerh ifadeleri kullanmasına rağmen, Mûsâ b. Ebû Kesîr hakkında herhangi bir cerh ifadesi kullanmamış olması,³¹ bu durumu teyit eden bir husus olarak değerlendirilebilir.

1.3. Rivayetleri

Hadis ilminde senette yer alan râvi ve onun rivayetlerinin tahlili, söz konusu rivayetlerin kabulü veya reddi açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede, ilgili çalışmada ele alınan râvilerin merfû, mevkuf ve maktû rivayetleri hem senet hem de metin açısından kapsamlı bir incelemeye tabi tutulacaktır. Bu yöntemle sadece söz konusu râvinin rivayetlerinin sıhhat durumunun tespiti değil, aynı zamanda onun hocaları ve talebelerine dair de önemli bilgilere ulaşılması amaçlanmaktadır.

Bu başlık altında Kaderî olmakla itham edilen Mûsâ b. Ebû Kesîr'in öncelikle merfû rivayetlerine ardından mevkuf ve maktû rivayetlerine yer verilecektir. İlgili rivayetlerin tahlili sonrası, konu ile ilgili ayrıca müstakil bir değerlendirme sunulacaktır.

1.3.1. Merfû Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senedinde Mûsâ b. Ebû Kesîr'in bulunduğu merfû rivayetler şunlardır:

1. Buhârî (öl. 256/870) Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî'den, o Süfyan b. Uyeyne'den, o Mis'ar'dan (b. Kidâm), o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den, o Mucâhid'den o da Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet etmiştir. Hz. Âişe şöyle demiştir: “Allah Resûlü ile hays³² yemeği yiyorduk. Ömer geldi. Allah Resûlü onu davet etti, o da yemeğe başladı. O esnada eli elime değdi. Bundan dolayı o şöyle dedi: Öf! Sizin hakkınızda bana itaat edilse sizi hiçbir göz göremezdi. Bunun üzerine hicap ayeti indi.” Hicap ayetinin nüzul sürecine dair bu rivayet, Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* adlı eserinde nakledilmiştir.³³ Mezkûr rivayet, râvi silsilesinde Mûsâ b. Ebû Kesîr'in yer aldığı bir tarikle, farklı hadis kaynaklarında da benzer lafızlarla

³¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, thk. Abdurrahim Muhammed (Medine: İmâdetü'l-Bahsî'l-İlmî bi Câmî'ati'l-İslâmiyye, 1984), 1/447.

³² Hurma, peynir ve yağ karışımı ile yapılan bir yemek.

³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî' (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409), 362.

nakledilmiştir. O kaynaklar şunlardır; İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef'i*, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ'sı*, İbn Ebû Hâtim'in *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm'i*, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Evsat* ile *el-Mu'cemü's-Sağîr'i* ve Ebû Nu'aym el-İşfahânî'nin *Târihu İsbahân'ı*.³⁴ Yalnız İbn Ebû Şeybe'ye ait olan rivayet mevkuf bir rivayettir. Mezkûr hadisin senedinde, Mûsâ b. Ebû Kesîr hariç, münekkitler tarafından tenkit edilmiş bir râvi yoktur.

Söz konusu hadisin *Kütüb-i Tis'a*'da herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayeti bulunmamaktadır.

2. Ebû Hanîfe (öl. 150/767) **Mûsâ b. Ebû Kesîr** ile Heysem b. Habîb es-Sayrafi'den (öl.?) şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Ömer (r.a.) Hz. Osman'ın Allah Resûlü'nün kızı olan eşinin vefatı sebebiyle hüznü olduğu bir zaman ona uğrar ve şöyle der; seni üzen şey nedir? O, benimle Allah Resûlü arasındaki akrabalık bağının kopmasına üzülmeyeyim mi? diyerek cevap verir. Hz. Ömer, seni Hafsa ile evlendireyim mi? der. O da evet, diye cevap verir. Hz. Ömer, bu durumu Allah Resûlü'ne aktarayım, der ve hadiseyi ona anlatır. Allah Resûlü ona, sana Osman'dan daha hayırlı bir akraba, Osman'a da senden daha hayırlı bir akraba göstereyim mi? der. O da evet, diye cevap verir. Allah Resûlü, beni Hafsa ile evlendir, ben de Osman'ı kızıyla evlendireyim, der. Hz. Ömer, Allah Resûlü işi bu şekilde yapmıştır, demiştir." Bu rivayet, İmâm A'zam'ın *Müsned*'inde geçmektedir.³⁵ Mezkûr hadis, bu haliyle Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında da bulunmaktadır.³⁶ Yalnız rivayetin senedinde inkita' vardır. Çünkü hadisin râvilerinden olan Mûsâ ve Heysem hâdiseyi doğrudan doğruya Hz. Ömer'den nakletmişlerdir. Oysa her ikisinin de ondan doğrudan rivayetlerinin olması zaman açısından mümkün değildir. İşte bu yönüyle o, problemlili bir rivayettir.

Hadisin, *Kütüb-i Tis'a* dışındaki kaynaklarda Enes b. Mâlik ve Saîd b. Müseyyeb tarikiyle benzer lafızlarla rivayet edilen bir şâhidi yer almaktadır.³⁷

³⁴ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 6/358; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdulmunim Şibli (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 10/224; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419), 10/3148; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvedillah ve Abdulmuhsin b. İbrahim (Kâhire: Dârü'l-Harameyn, 1415), 3/212; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 1/149; Ebû Nuaym Ahmed b. Ali el-İsfahânî, *Târihu İsbahân*, thk. Seyyid Kesrevi Hasan (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410), 1/230.

³⁵ Nu'man b. Sâbit Ebû Hanîfe, *Müsnedü'l-İmâmî'l-A'zam (el-Haskefi Rivayeti)* (Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1431), 526-527.

³⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, 216.

³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/66; Ebû Ya'kûb İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, thk. Abdulğafûr b. Abdilhak el-Belûşî (Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412), 4/203; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ' (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411), 4/16, 53.

3. İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849) Vekî' b. Cerrah'tan, o Süfyân es-Sevrî'den, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den o da Allah Resûlü'nden şöyle rivayet etmiştir: "Allah Resûlü ihsâra³⁸ maruz kalınca kurbanını kesti ve başını traş etti." Bu hadis, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde rivayet edilmiştir.³⁹ Hadisin senedinde tenkide uğramış bir râvî bulunmamaktadır. Yalnız senet teknik tabirle mürsel veya mu'dal bir rivayettir. Mûsâ ile Allah Resûlü arasında en az iki râvinin daha bulunması gerekmektedir. Hâlbuki burada Mûsâ b. Ebû Kesîr hadisi doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den nakletmektedir. Bu açıdan bakıldığında zayıf bir rivayettir.

Söz konusu hadisin *Kütüb-i Tis'a*'da herhangi bir mütâbi' veya şâhid rivayeti bulunmamaktadır.

4. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî el-Bağdâdî (öl. 310/923), Ebû Kureyb'den, o Muhammed b. Bişr'den, o Mis'ar'dan, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. "İbn Abbas, Ümmü Hânî'nin kendisine, Resûlullah'ın (s.a.v.) fetih günü duhâ namazını sekiz rekât olarak kıldığını, söylemiş ve bunun üzerine o bu konu ile ilgili şöyle demiştir: Ben o saatin bir namaz saati olduğunu düşünüyorum. Zira Allah Teâlâ, her akşam ve her sabah Allah'ı tesbih ederler,⁴⁰ buyurmaktadır." Bu hadis, Taberî'nin *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı eserinde nakledilmiştir.⁴¹ Mezkûr rivayet, râvî silsilesinde Mûsâ b. Ebû Kesîr'in yer aldığı bir tarikle, İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dimeşk* adlı eserinde de bulunmaktadır.⁴² Yalnız rivayetin senedinde kopukluk bulunmaktadır. Zira Mûsâ b. Ebû Kesîr'in doğrudan İbn Abbas'tan rivayeti mümkün değildir.

Söz konusu hadisin, Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî'nin *Müsned*'i ile İshâk b. Râhûye'nin *Müsned*'inde mütâbi' rivayetleri bulunmaktadır.⁴³

5. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî Musennâ'dan, o İshak'tan, o Abdurrahman b. Sa'd'dan, o Ebû Ca'fer'den, o Husayn'dan, o da **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den rivayet etmiştir. Mûsâ şöyle demiştir; orada temizlenmeyi çok seven kişiler vardır. Allah da tertemiz olanları sever,⁴⁴ ayetinin nüzulü Kubâ halkından

³⁸ İhsâr hac veya umre için ihrama girdikten sonra bunların tamamlanmasını engelleyen bir durumun ortaya çıkması anlamında bir fıkîh terimidir. bk. Salim Ögüt, "İhsâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/548-549.

³⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/412.

⁴⁰ es-Sa'd 38/18.

⁴¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1422), 20/43.

⁴² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 60/416.

⁴³ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî (Dimaşk: Dâru's-Sakâ, 1996), 1/330; İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 5/19.

⁴⁴ et-Tevbe 9/108.

olan Ensâr'dan bazıları ile ilgilidir. Bunun üzerine Allah Resûlü onlara bunun sebebini sormuş, onlar da biz su ile istinca yaparız, demişlerdir." Bu hadis, Taberî'nin *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Çur'ân* adlı eserinde nakledilmiştir.⁴⁵

Mezkûr hadisin, İbn Mâce başta olmak üzere birçok kaynakta Ebû Eyyûb el-Ensârî, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik'ten nakledilen ve benzer lafızlar içeren şâhid rivayetleri vardır.⁴⁶ Ayrıca, konu ile ilgili çeşitli kaynaklarda mürsel rivayetler de bulunmaktadır.⁴⁷

6. Ebû'l-Kâsım et-Taberânî (öl. 360/971) Hüseyin b. İshâk et-Tüsterî'den, o Mahmûd b. Hâlid ed-Dimeşkî'den, o Süveyd b. Abdülazîz'den, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den, o Âsım b. Küleyb'den (öl. 137/754) o babası Küleyb'den (öl.?) o da Vâil b. Hucr'dan (öl. 51/671) rivayet etmiştir. Vâil şöyle demiştir: "Allah Resûlü ile namaz kıldım. Tekbir aldığı anda ellerini kaldırdı. Rükû yapmak istediğinde de ellerini kaldırdı. Aynı şekilde secde yapmak istediğinde de ellerini kaldırdı. Teşehhüt için oturduğunda ise işaret parmağı ile işaret ediyordu." Bu hadis, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde iki farklı senet ile rivayet edilmiştir. Yalnız burada sadece birisinin sened zinciri zikredilmiştir.⁴⁸ Hadisi Mûsâ'dan nakleden Süveyd b. Abdülazîz münekkitlerce zayıf sayılan râvilerdendir.⁴⁹

Mezkûr hadisin, özellikle Allah Resûlü'nün tekbir anlarında ellerini kaldırmasına dair içeriğinin, *Kütüb-i Tis'a*'da birçok mütâbi' ve şâhid rivayeti bulunmaktadır.⁵⁰

7. İbn Adî el-Cürcânî (öl. 365/976) Ali b. Abbas'tan, o Ömer b. Muhammed b. Hasan'dan, o Muhammed b. Hasan'dan, o Hafs b. Süleymân'dan, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den, o Saîd b. Müseyyeb'den o da Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir.

⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/488.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "Tahâret", 28; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et- et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 12/174; Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Komisyon. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424), 1/100; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/257; 2/365; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414), 1/171; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Abdulalî Abdulhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423), 4/264; Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheş (Beyrut: Dâru Hadr, 1420), 6/218-219.

⁴⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 1/18; Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût (Cidde, 1399), 47-48.

⁴⁸ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdilmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415), 22/37.

⁴⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 4/148; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat* (Haleb: Dârü'l-Va'y, 1397), 2/260; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/238; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/255-262.

⁵⁰ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "Salat", 54; Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "Salat", 115; Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "İftitah", 11; İbn Mâce, *es-Sünen*, "İkâmetü's-salat", 15; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman ed-Dârimî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "Salat", 92.

Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Allah Resûlü zamanında bir kadın irtidat etti. Ama Allah Resûlü onu öldürmedi." Bu rivayet, İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁵¹ Yalnız hadisi Mûsâ b. Ebû Kesîr'den rivayet eden ve münekkitler tarafından oldukça sert bir şekilde tenkit edilen Hafs b. Süleymân rivayetinde teferrüt etmiştir. Buhârî, onun hakkında, rivayetini kabul etmediği râviler için kullandığı cerh lafızlarından biri olan terekûhu ifadesini kullanmaktadır.⁵² Buhârî'nin dışındaki birçok münekkit de onun güvenilir olmadığına dair kanaat serdetmişlerdir.⁵³

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbi' veya şâhid rivayete ulaşılamamıştır. Sadece Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *es-Sünenü's-sağîr*'inde irtidat eden kadının öldürülmediğine dair yine Hafs b. Süleymân'a isnad edilmiş ve temriz sıgasıyla nakledilmiş merfû bir rivayet bulunmaktadır. Yalnız ilgili kaynakta da Hafs b. Süleymân metrûk olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴

8. Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir (öl. 571/1176) Ebû'l-Hasen Sa'dü'l-hayr b. Muhammed'den, o Ahmed b. Muhammed b. Ahmed'den, o Muhammed b. Ahmed ez-Zekvânî'den, o Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim'den, o Abdân b. Ahmed b. Mûsâ'dan, o Duhaym'dan, o Süveyd b. Abdulazîz'den, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den, o Zeyd b. Vehb'den, o da Ebû Zer el-Gifârî'den rivayet etmiştir. Ebû Zer şöyle demiştir: "Dostumu, Peygamberimiz'i soruşturdum, bana nerede olduğu söylendi. Oraya vardım ve onu bir ağacın yanında namaz kılarken buldum. Uzun bir namaz kıldı, sonra secdeye vardı, secdede öyle uzun süre kaldı ki, onun uyuduğunu sandım. Sonra namazını bitirdi ve bana dönerek, Ebû Zer! Sen misin, dedi. Ben de ona, uzun süre secdede kaldığınız için uyuduğunuzu zannettim, dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Benden önce hiçbir peygambere verilmeyen beş şey bana verilmiştir: Ganimetler bana helal kılındı; siyaha ve beyaza peygamber olarak gönderildim, düşmanlarımla kalplerine korku salınmakla yardım olundum, yeryüzü benim için mescit ve temizleyici kılındı ve kıyamet günü ümmetim için şefaet etme hakkı verildi. Yalnız bu şefaet, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölenler

⁵¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/274; 8/62.

⁵² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2/363; Buhârî, *ed-Du'afâ*, 45.

⁵³ Müslim, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, 1/540; Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*, thk. Mahmud İbrahim Zayed (Haleb: Dârü'l-Va'y, 1396), 31; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/173-174.

⁵⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, thk. Abdülmu'tî Emin Kalâcî (Karaçi: Câmîatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1410), 3/279.

içindir." Bu rivayet, İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dimeşk* adlı eserinde nakledilmiştir.⁵⁵

Ebû Zer rivayetinde yer alan ve doğrudan Allah Resûlü'ne nispet edilen bölüm, Dârimî'nin *Sünen*'inde ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de yer almaktadır. Aynı rivayetin Ebû Dâvûd'daki tarikinde ise sadece, yeryüzü benim için mescit ve temizleyici kılındı, ifadesi zikredilmiştir. Ayrıca, bu anlamda benzer hadisler, *Kütüb-i Tis'a*'ya dahil bazı kaynaklarda Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Amr b. Âs ve Ebû Hüreyre tarikiyle de rivayet edilmiştir.⁵⁶ Haliyle söz konusu metnin farklı sahâbîler aracılığıyla nakledilmesi rivayetin sıhhatine delil teşkil eden bir durumdur.

1.3.2. Mevkuf Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senedinde Mûsâ b. Ebû Kesîr'in bulunduğu mevkuf rivayetler şunlardır:

1. İmam Ebû Yûsuf'un oğlu babası (öl. 192/807) Ebû Yûsuf'tan, o Ebû Hanîfe'den, o da **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den rivayet etmiştir. Onun doğrudan Hz. Ali'den yaptığı rivayete göre Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi (öl. 42/662) hakem olarak belirlediğinde ona şöyle demiştir: "Beni ondan şah damarımı koparacak bile olsa kurtar. Çünkü onlara karşı galip gelecek kimse, ancak en pis okla (hile hurdayla) galip gelebilecektir. Keşke onların yerine Beni Firâs b. Ganm'dan bin süvari benimle olsaydı. Çünkü onların batıl üzerine birleşmeleri, sizin hak üzerine birleşmenizden daha güçlüdür, sağlamdır." Söz konusu hadis, yalnızca Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında yer almakta olup,⁵⁷ diğer hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Rivayetin senedinde, Mûsâ b. Ebû Kesîr'in Hz. Ali'den doğrudan rivayette bulunduğu görülmektedir ki, bu durum tarihi açıdan mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple rivayet, hadis usûlü açısından munkatî' olarak değerlendirilir. Bununla birlikte, senetteki bu kopukluk dışında diğer râvîlere dair ciddi bir tenkit bulunmamaktadır.

2. İmam Ebû Yûsuf'un oğlu babası Ebû Yûsuf'tan, o Ebû Hanîfe'den, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den, o ismi zikredilmeyen birisinden o da İbn Ömer'den rivayet etmiştir. İbn Ömer şeytan taşlarken tehlil ve tekbir getirenleri görünce, "şu, şu,

⁵⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 60/416.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3, 5; Ebû İsmâîl Muhammed b. İsmâîl et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "Siyer", 5; Nesâî, *es-Sünen*, "el-Gusl ve't-teyemmüm", 26; Dârimî, "Salat", 111; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), 1/250, 301; 2/222, 412; 3/304; 4/416.

⁵⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, 208.

şu, şu ve Kâbe'nin Rabbi adına!" demiş, daha sonra bu durum kendisine sorulmuş o da bu, takva kelimesidir; onlar buna daha layık ve uygundur, demiştir." Bu hadis, Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında rivayet edilmiştir.⁵⁸ Rivayetin senedinde müphem bir râvi bulunmaktadır. Bu yüzden problemlili bir rivayettir.

3. İmam Ebû Yûsuf'un oğlu babası Ebû Yûsuf'tan, o Ebû Hanîfe'den, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den, o da doğrudan Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet etmiştir. Abdullah şöyle demiştir: "İnsanların sordukları her soruya cevap veren delidir." Bu hadis yalnızca Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında rivayet edilmiştir.⁵⁹

4. İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849) Zeyd b. Hubab'tan, o Ebû Sinân Saîd b. Sinân'dan, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: "Hz. Ömer (r.a.), kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da ona karşılığını kat kat fazlasıyla verir,⁶⁰ ayeti kerimesi hakkında şöyle demiştir: Kim Allah yoluna bir at bağlamışsa işte odur Allah'a güzel bir borç veren." Bu hadis, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde rivayet edilmiştir.⁶¹ Yalnız *el-Musannef*'in bazı baskılarında sözün sahibi Hz. Ömer değil, Eyyûb b. Hâlid el-Ensârî'dir (öl.?). O baskılarda Hz. Ömer'in bu ayeti kerimenin yorumuyla alakalı söylemiş olduğu söz ise "Allah yolunda infak etmek" şeklindedir. Eseri tahkik edenler de doğru olan metnin bu şekilde olması gerektiğini beyan etmişlerdir.⁶² İbn Ebû Hâtîm'in *Tefsiri*'nde yer alan rivayet de ifadenin, Allah yolunda infak etmek, şeklinde olmasının daha isabetli olduğunu teyit etmektedir. O rivayet de İbn Ebû Şeybe kanalıyla nakledilmiştir.⁶³

5. İbn Ebû Şeybe Vekî' b. Cerrah'tan, o Mis'ar'dan, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den, o ismini zikretmediği müphem bir râviden, o da babasından rivayet etmiştir. O şahıs şöyle demiştir: "İbn Mes'ûd'un, ben müminim, dediğini işittim." Bu hadis, İbn Ebû Şeybe'nin hem *Musannef*'inde hem de *Kitâbü'l-İmân*'ında rivayet edilmiştir.⁶⁴ Mezkûr rivayet, râvi silsilesinde Mûsâ b. Ebû Kesîr'in yer aldığı bir tarikle, Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî'nin *el-Ma'rife ve't-târîh* adlı eserinde de yer almaktadır.⁶⁵ Mûsâ bu rivayeti ismini vermediği bir şahıstan nakletmektedir. O

⁵⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, 119-120.

⁵⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, 200.

⁶⁰ el-Bakara 2/245.

⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/223.

⁶² Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm Abdürrezzâk es-Sanânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403), 7/53-54.

⁶³ İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, 2/460.

⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/165; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-İmân*, thk. Muhammed Nâsîrüddîn el-Elbânî (el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 22.

⁶⁵ Fesevî, *el-Ma'rife*, 3/130.

şahıs da babasından nakletmiştir. Haliyle o şahsın babasının ismi de bilinmemektedir. Her iki râvinin müphem olması rivayeti problemlili hale getirmiştir. İbn Mes'ûd bu sözûyle, kişinin mümin olduğuna herhangi bir istisna getirmemesi gerektiğini ifade etmek istemiştir.

6. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Merrûzî (öl. 275/888) Hârûn b. Abdullah el-Bezzâz'dan, o Ca'fer b. Avn'dan, o Mis'ar'dan, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den o da Saîd b. Müseyyeb'den rivayet etmiştir. Saîd b. Müseyyeb şöyle demiştir: "Hz. Ömer bir gün bir mal taksimi yaptı. İnsanlar da onu övmeye başladılar. Bunun üzerine Hz. Ömer, ne kadar da ahmaksınız! Eğer bu benim olsaydı size bir dirhem bile vermezdim, dedi." Bu hadis, Ebû Bekir el-Merrûzî'nin *Ahbâru's-şüyûh ve ahlâkum* adlı eserinde nakledilmiştir.⁶⁶ Ayrıca, aynı rivayet Beyhakî tarafından da *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserinde nakledilmiştir.⁶⁷ Saîd b. Müseyyeb'in Hz. Ömer'den rivayetinin olup olmadığı tartışmalıdır. Saîd b. Müseyyeb'in fıkhi ile ilgili bir eser yazan Hâşim Cemîl Abdullah onun Hz. Ömer'den rivayetleri olduğunu iddia etmiş ve bunu ispat için de dört rivayeti delil olarak kullanmıştır.⁶⁸ Burada zikredilen rivayet de bu iddiayı destekler mahiyettedir.

7. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (öl. 290/903) Eş'as b. Şu'be'den, o Mansûr b. Dînâr'dan, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den o da Ebû Kesîr'den (öl.?) nakletmiştir. Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: "Nebi'den sonra bu ümmetin en hayırlısını size haber vereyim mi? O Ebû Bekir, sonra da Ömer'dir. İstesem üçüncüyü de söyledim." Bu rivayeti Mansûr b. Dînâr sadece Mûsâ'dan değil ayrıca Mesa'de el-A'ver el-Becelî (öl.?) ile Ebû İshâk'tan da nakletmektedir. Her üç haberde Ahmed b. Hanbel'in *Fedâilüs's-sahâbe* adlı eserinde geçmektedir.⁶⁹ Senette yer alan Mansûr b. Dînâr (öl. 141-150/758-767) Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve İbnü'l-Cevzî gibi münekkitlere göre zayıf bir râvidir.⁷⁰ Ama bunun yanında, Ebû Zûr'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Adî gibi âlimler ise onun rivayetlerinin yazılabileceğini savunmaktadırlar.⁷¹ Buhârî'nin de mezkûr râvi hakkında herhangi bir eleştiri yöneltmemesi onun rivayetlerinin en azından

⁶⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Merrûzî, *Ahbâru's-şüyûh ve ahlâkum*, thk. Âmir Hasan Sabrî (Beyrut: Dârü'l Beşâiri'l İslâmiyye, 1426), 135.

⁶⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/583.

⁶⁸ Hâşim Cemîl Abdullah, *Fıkhu'l-İmâm Saîd b. el-Müseyyeb* (Bağdad: Matbaatü'l-İrşâd, 1394), 1/67-68.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe.*, thk. Vasıyyullah Muhammed Abbas (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403), 1/322.

⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/171; Nesâî, *ed-Du'afâ*, 98; Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*, thk. Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406), 3/139.

⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/171; İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/129.

yazılabileceğini göstermektedir. Ayrıca, aynı eserde ilgili rivayeti destekleyen sahih rivayetler de bulunmaktadır.⁷²

8. İbn Asâkir Ebû'l-Kâsım ed-Dımaşkî (öl. 571/1176) Ali b. İbrâhim'den, o Abdülaziz b. Ahmed'den, o Abdurrahman b. Hüseyin'den, o Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhim'den, o Ebû Eyyûb Süleymân b. Eyyûb b. Süleymân'dan, o babasından, o Süveyd b. Abdulaziz'den, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den, o Zeyd b. Vehb'den, o Recâ b. Hayve'den, o da Ebü'd-Derdâ'dan nakletmiştir. "Ebü'd-Derdâ (öl. 32/652) hastalanmıştı ve onunla Muhammed b. Mesleme (öl. 43/663) ilgileniyordu. Ebü'd-Derdâ'nın birçok ziyaretçisi vardı. Bu yüzden orası kilise gibi olmuştu. Bu arada o baygınlık geçirdi. Ebü'd-Derdâ'nın etrafındaki insanlar kalktılar, Muhammed b. Mesleme de kalktı. Yanında sadece ailesi kaldı. Ailesi de ağlamaya başladı. Ebü'd-Derdâ ayıldı ve şöyle dedi: Benim işime bir şey olacağı yok, yeter ki Muhammed b. Mesleme'yi buna şâhit tutun. Sonra ona haber gönderildi, o da geldi. Ebü'd-Derdâ ona, beni göğsüne yasla, dedi. O da yasladı. Ebü'd-Derdâ, kapıları açın, dedi. Kapının önünde çok sayıda insan vardı. Onlar içeri girdiler. Muhammed b. Mesleme onları oturttu. Ebü'd-Derdâ şöyle dedi: Size bir şey anlatmamı engelleyen şey, gevşek davranacağınızdan endişe etmemdi. Şimdi size müjdeliyorum; kim Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölürse cennete girer." Bu rivayet, İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dımeşk* adlı eserinde nakledilmiştir.⁷³

1.3.3. Maktû Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senedinde Mûsâ b. Ebû Kesîr'in bulunduğu maktû rivayetler şunlardır:

1. İmam Ebû Yûsuf'un oğlu (öl. 192/807) babası Ebû Yûsuf'tan, o Ebû Hanîfe'den, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den o da Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'den (öl.104/722) rivayet etmiştir. Âmir, karısının annesiyle zina eden kişi hakkında şöyle demiştir: "Karısı ona haram olamaz. Çünkü haram, helal olanı haram kılamaz." Bu rivayet, Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında tahrir edilmiştir.⁷⁴

2. İmam Ebû Yûsuf'un oğlu babası Ebû Yûsuf'tan, o Ebû Hanîfe'den, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den, o da Mücâhid'den nakletmiştir. "Mücâhid, oruç tutmaya güç yetiremeyenlere ise fidye gerekir,⁷⁵ ayeti kerimesinin nazil olduğu kişiler ile ilgili; ihtiyar kimse yedirir/fidye verir, oruç tutmaz, demiştir." Bu hadis, Ebû

⁷² Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe.*, 1/156, 312, 370.

⁷³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 55/259.

⁷⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, 127.

⁷⁵ el-Bakara 2/184.

Yûsuf'un *Kitâbü'l-Âsâr*'ında nakledilmiştir.⁷⁶ Aynı rivayet İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında da rivayet edilmiştir.⁷⁷ Rivayeti Mûsâ'dan *Kitâbü'l-Âsâr*'da Ebû Hanîfe, *Tabakât*'da ise Abdülhamîd b. İmrân nakletmiştir.

3. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (öl. 211/826) Süfyân es-Sevrî'den, o da **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den nakletmiştir. Mûsâ şöyle demiştir: "Saîd b. Müseyyeb'e mürtedin karısının iddetini sordum; o, üç kur', diye cevap verdi. Şayet öldürülürse, dedim; o zaman dört ay on gün bekler, diye cevap verdi." Bu haber Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde rivayet edilmiştir.⁷⁸ Aynı haber İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde de rivayet edilmektedir.⁷⁹ Mezkûr rivayetin bazı varyantlarında mürtetlere varis olunabileceği ama onların Müslümanlara varis olamayacağına dair ilave bir bilgi de bulunmaktadır.⁸⁰ Bazı rivayetlerde ise sadece miras konusu varken iddet konusu bulunmamaktadır.⁸¹ Burada zikredilen her üç rivayette sözün sahibi olan tâbî Saîd b. Müseyyeb'dir.

4. İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849) Yahyâ b. Âdem'den (öl. 203/818), o İbrâhim b. Zibrikân'dan, o Ebû Sinân eş-Şeybânî'den, o **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den, o da Tâvûs b. Keysân'dan (öl. 106/725) rivayet etmiştir. Tâvûs şöyle demiştir: "Kadın, hayız müddetini geçtiği zaman yıkansın." Hammâd b. Ebû Süleymân (öl. 120/738) ise şöyle demiştir: "Kadın, kimi zaman hayız günlerini aşabilmektedir. O, böyle bir durumda yıkanmaz. Çünkü onun hayız günü öyle olmuş olabilir." Bu hadis, İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde rivayet edilmiştir.⁸²

5. Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (öl. 301/913) İbn Ebû Şeybe'den, o Abdullah b. İdris'ten, o da Ömer b. Zer el-Hemedânî el-Kûfî'den (öl. 153/770) rivayet etmiştir. Bu rivayet, **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'in de içinde bulunduğu bir topluluğun Ömer b. Abdülaziz'i (öl. 101/720) ziyaretleri ile ilgilidir. Ömer b. Zer el-Hemedânî el-Kûfî olayı şöyle nakletmiştir: "Biz beş kişi, Mûsâ b. Ebû Kesîr, Disâr en-Nehdî, Yezîd el-Fakîr, Salt b. Behram ve ben, Ömer b. Abdülaziz'in huzuruna çıktık. Ömer b. Abdülaziz, eğer konuşacağınız mesele aynı ise bir kişi konuşsun, dedi. Bunun üzerine Mûsâ b. Ebû Kesîr konuştu. Bizim onun hakkında en korktuğumuz şey, kaderle ilgili bir şey söylemesiydi. Ömer ona bir

⁷⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, 178.

⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/5.

⁷⁸ Abdürrezzâk es-Sanânî, *el-Musannef*, 6/82; 7/161.

⁷⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/150.

⁸⁰ Abdürrezzâk es-Sanânî, *el-Musannef*, 6/106; 10/339; Ebû Osmân el-Horasânî Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Hindistan: ed-Dârü's-Selâfiyye, 1403), 1/123; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 2/671.

⁸¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/279, 442; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Meânî'l-âsâr*, thk. Komisyon (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414), 3/267.

⁸² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/269.

şekilde o konuyu açarak Allah'a hamd ve sena etti, sonra da şöyle dedi: 'Eğer Allah, isyan edilmemesini dileyseydi İblis'i yaratmazdı. Zira o günahın başıdır.' Bu haber Ebû Bekr Firyâbî'nin *Kader* adlı kitabında rivayet edilmiştir.⁸³

6. Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî Abdü'lâ'lâ b. Hammâd'dan, o Süfyân b. Uyeyne'den, o Mis'ar'dan, o da **Mûsâ b. Ebû Kesîr**'den rivayet etmiştir. Mûsâ şöyle demiştir: "Kaderle ilgili konuşmak zındıklığın alfabesidir" Bu haber Ebû Bekr Firyâbî'nin *Kader* adlı kitabında rivayet edilmiştir.⁸⁴ Mezkûr rivayet Beyhakî'nin *el-Kaza ve'l-kader* adlı eserinde de bulunmaktadır.⁸⁵

7. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) Abdullah b. Muhammed el-Hanefî'den, o Abdân'dan, o Abdullah'tan, o Mansur'dan, o Kûfeli birisinden, o **Musa b. Ebû Kesîr**'den, o da Saîd b. Müseyyeb'den rivayet etmiştir. "Saîd, ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınızda, hemen Allah'ı anmaya koşun..."⁸⁶ ayeti hakkında, bu imamın vaazıdır, demiştir." Bu rivayet, Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* adlı eserinde nakledilmiştir.⁸⁷

1.3.4. Değerlendirme

Kaynaklarda Mûsâ b. Ebû Kesîr'in senedinde yer aldığı belirlenen merfû rivayet sayısı sekizdir. Bunlardan altısının sahâbî râvileri Hz. Âişe, Hz. Ömer, Vâil b. Hucr, Ebû Hüreyre, İbn Abbas ve Ebû Zer el-Gıfârî'dir. İki rivayet ise herhangi bir sahâbî ismi zikredilmeden doğrudan doğruya Allah Resûlü'ne izafe edilmiştir. Mezkûr rivayetlerden Hz. Âişe rivayeti hariç diğerlerinin senetteki inkıta' sebebiyle problemlili oldukları görülmektedir. Yalnız bunlardan ikisinin hariç diğerlerinin mütâbî' ve şâhid rivayetlerle destekleniyor olmaları, ki bunlardan bazılarının *Kütüb-i Tis'a*'da mütâbî' veya şâhidi bulunmaktadır, onların tamamen yabana atılmamasını, tek başına bir delil olarak kullanılsalar bile mütâbî' veya şâhid olarak değerlendirilebileceklerini göstermektedir. Hz. Âişe rivayetinde senette herhangi bir inkıta' bulunmamakla birlikte, râvilerden Mûsâ b. Ebû Kesîr'in cerhe konu edildiği bilinmektedir. Yalnız *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî ve Nesâî'nin bu rivayeti *Kütüb-i Sitte* dışında kalan eserlerinde nakletmiş olmaları ve buna ilaveten farklı kaynaklarda

⁸³ Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, *el-Kader*, thk. Abdullah b. Hamed el-Mansûr (Riyad: Advâu's-Selef, 1418), 193.

⁸⁴ Firyâbî, *el-Kader*, 165, 223.

⁸⁵ Firyâbî, *el-Kader*, 165, 223; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *el-Kazâ ve'l-kader*, thk. Muhammed b. Abdullah Âlu Âmir (Riyad: Mektebetü'l-Abîkan, 1421), 321.

⁸⁶ el-Cuma 62/9.

⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/642.

benzer mahiyette âdid rivayetlerin bulunması mezkûr rivayeti güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Rivayetlerin konularına gelince; hicap, ihsar, irtidat eden kadının hukuki durumu, su ile istinca, Allah Resûl'ünün namaz kılış şekli, Hz. Hafsa ile evliliği, Allah Resûl'üne verildiği halde diğer peygamberlere verilmeyen bazı özellikler olduğu görülmektedir. Bu durum rivayetlerin belli bir konu etrafında yoğunlaşmadığını ve muhtelif bir karakter ihtiva ettiğini göstermektedir. Bu değerlendirme, yalnızca merfû rivayetlerle sınırlı olmayıp, aşağıda ele alınacak tasnifte görüleceği üzere mevkuf ve maktû rivayetler için de geçerlidir.

Mûsâ b. Ebû Kesîr'in mevkuf türünden de rivayetleri bulunmaktadır. Rivayet etmiş olduğu mevkuf rivayetler şu sahâbîlerden gelmiştir; Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, İbn Ömer ve Ebü'd-Derdâ. Mûsâ'nın İbn Ömer'den ve Ebü'd-Derdâ'dan birer, diğerlerinden ikişer rivayeti bulunmaktadır. Rivayetler, Allah yolunda infak, Hz. Ömer'in mal taksim etmesi ve insanların bu durumdaki tutumu, sahâbe içerisinde faziletli olanlar, yönetim, fetva verme, imanın tarifi, hac ve iman edenin mutlaka cennete gireceği gibi muhtelif konuları içermektedir.

Mevcut kaynaklarda Mûsâ b. Ebû Kesîr'in maktû olarak isimleri belli olan dört tabiinden rivayetleri bulunmaktadır. Bunlar, Saîd b. Müseyyeb, Mücâhid, Tâvus b. Keysân ve Hammâd b. Ebû Süleymân'dır. Ömer b. Abdülaziz'in kadere dair sözünün yer aldığı rivayette Mûsâ b. Ebû Kesîr'in ismi de onunla görüşen toplulukta olup sözcü konumunda olduğu için maktû rivayetler arasında zikredilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca, ismi tam olarak tespit edilemeyen bir râviden de bir rivayeti söz konusudur. İsmi tespit edilemeyen o kişinin Âmir b. Şerâhil eş-Şa'bî (öl. 104/722) olması kuvvetle muhtemeldir. Bizzat Mûsâ b. Ebû Kesîr'e ait olan bir söz de kaynaklarda yer almıştır. Aynı şekilde maktû rivayetler de mürtedin karısının iddeti ve miras durumu, oruç tutamayanların fide vermesi, kadının hayız müddetinin geçmesi durumunda yıkanıp yıkanmayacağı meselesi, eşinin annesiyle zina eden kişinin hukuki durumu ve kader meselesi gibi muhtelif konuları ihtiva etmektedir.

Daha önce Mûsâ b. Ebû Kesîr'in hayatı ele alınırken onun rivayette bulunduğu isimler arasında Haşrem b. Cemîl, Zeyd b. Vehb, Saîd b. Müseyyeb, Mücâhid b. Cebr ve Sâlim b. Abdullah b. Ömer zikredilmiştir. Yalnız onun Sâlim b. Abdullah b. Ömer'den rivayeti konusunda bir ittifak bulunmamakta, sadece bazı kaynaklarda böyle bir iddia yer almaktadır. Mûsâ b. Ebû Kesîr'in rivayetlerinin incelenmesi neticesinde Sâlim'den herhangi bir rivayetin olmadığı tarafımızca da tespit edilmiştir. Bu, onun Sâlim'den rivayeti olmadığını

iddia edenleri destekleyen bir durumdur. Ayrıca, mevcut kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulunan Haşrem b. Cemîl'den yapılmış bir rivayet de tespit edilememiştir. Burada dikkat çeken diğer bir husus ise Zeyd b. Vehb'le ilgili olan durumdur. Zira erken dönem kaynaklarında Mûsâ'nın ondan yapmış olduğu herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Sadece İbn Asâkir'in *Târîhu medîneti Dimeşk* adlı eserinde yer alan üç rivayet vardır.⁸⁸

Mûsâ b. Ebû Kesîr'in rivayette bulunduğu halde rical kaynaklarında ismi geçmeyen bazı râviler de bulunmaktadır. Onlar, Ömer b. Abdülaziz, Tâvus b. Keysân, Hammâd b. Ebû Süleymân ve Âsım b. Küleyb el-Cermî el-Kûffî'dir. Bunlardan sadece Âsım b. Küleyb'in rivayeti merfû olup o da merfûlar içerisinde en fazla mütâbî' ve şahidi olan rivayet özelliğini taşımaktadır. Diğerlerine ait olan rivayetler ise maktû niteliktedir. Mûsâ b. Ebû Kesîr'in en çok rivayette bulunduğu alimler ise Saîd b. Müseyyeb ile Mücâhid b. Cebr'dir. Saîd b. Müseyyeb yukarıda zikredilen her üç rivayet türünde, Mücahid ise merfû ve maktû rivayetlerde yer almakta, sadece mevkuf rivayetlerde bulunmamaktadır.

Mûsâ b. Ebû Kesîr'in rivayette bulunduğu hocalarının yaşadıkları yerler incelendiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır; Saîd b. Müseyyeb Medineli, Mücâhid Mekkeli, Tâvus Yemenli, Şa'bî, Hammâd b. Ebû Süleymân, Zeyd b. Vehb ve Âsım b. Kuleyb ise Kûfelidir. Bu bilgilerden hareketle Mûsâ'nın nerelere rihle yaptığı tahmin edilebilir. Görünüşe göre Mûsâ, özellikle Medine ve Mekke şehirlerine defalarca seyahat etmiş yahut oralarda uzun süre ikamet etme imkânı bulmuştur. Zira onun en fazla rivayette bulunduğu hocaları Medineli olan Saîd b. Müseyyeb ile Mekkeli olan Mücâhid'dir. Her ne kadar Mücâhid'den naklederken "an" rivayet lafzını kullanıyorsa da Saîd b. Müseyyeb'ten yapmış olduğu rivayetlerinde genelde ya "Saîd b. Müseyyeb'e sordum" veya "Saîd b. Müseyyeb'ten işittim" gibi ifadeler tercih etmiştir. Bu da onun hocası Saîd b. Müseyyeb'le doğrudan temasının bulunduğunu ve ona çok yakın olduğunu gösteren bir durum olsa gerektir. Tâvus'tan rivayetinin olması ilk anda onun Yemen'e de gittiğini akla getirirse de durumun bu şekilde olmadığı kanaati daha ağır basmaktadır. Sebebi, Mûsâ'nın ondan yaptığı rivayetlerin sayıca az olması ve Tâvus'la Mekke veya Medine'de karşılaşma ihtimalinin bulunmasıdır. Zira Tâvûs her iki şehre de hocaları Abdullah b. Abbas ve Zeyd b. Sâbit'le görüşmek için zaman zaman seyahatlerde bulunan birisidir.⁸⁹ Öte

⁸⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, 55/259; 60/416.

⁸⁹ Kahraman, Abdullah, "Tâvûs b. Keysân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/185-186.

yandan Mûsâ'nın hayatının büyük bir bölümünü Kûfe'de geçirdiği konusunda kaynaklar arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Mûsâ b. Ebû Kesîr'den rivayette bulunan râvilerle ilgili en kapsamlı liste Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'inde bulunmaktadır. Söz konusu listede Abdurrahmân b. Sâbit b. Sevbân el-Ansî ed-Dimeşkî ile Utbe b. Yakazân da yer almaktadır. Yalnız yapılan araştırmada bu iki râvinin ondan herhangi bir rivayeti tespit edilememiştir. Diğer taraftan ilgili bölümde de ele alındığı üzere kaynaklarda ondan rivayette bulunanlar arasında ismine yer verilmemiş önemli bir kişi bulunmaktadır. O da İmam Azam Ebû Hanîfe'dir. Oysa Ebû Hanîfe'nin merfû, mevkuf ve maktû olmak üzere her üç rivayet türünde de rivayetleri vardır. Bunun dışında listede ismi geçen diğer râvilerin ise az veya çok sayıda da olsa Mûsâ'dan rivayetleri bulunmaktadır.

Mûsâ b. Ebû Kesîr'den rivayette bulunan râvilerin neredeyse tamamı Kûfeli veya bir şekilde Kûfe ile irtibatı olan kimselerden oluşmaktadır. Ebû Hanîfe, Mis'ar b. Kidâm, Süfyân es-Sevrî, Şerîk b. Abdullah, Hafs b. Süleymân, Ebû Sinân Saîd b. Sinân eş-Şeybânî, Mansûr b. Dînâr, Abdülhamîd b. İmrân ve Süfyân b. Uyeyne aslen Kûfeli olan râvilerdendir. Dimeşkî nisbeli Süveyd b. Abdülazîz hakkında ise bazı ihtilaflar söz konusudur. Bazı müellifler onun Humuslu olmasına rağmen aslen Vâsitli olduğunu kimisi de Kûfeli olduğunu ileri sürmüştür. Her ne kadar bu bilgiler "denildi ki" lafzı ile verilmiş olsa da onun Kûfe ile bağlantısını göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁹⁰ Kûfeli olmayan râvilerin ise çeşitli vesilelerle oraya seyahat ettikleri ve bir şekilde Kûfe'de bulundukları anlaşılmaktadır. Bu duruma örnek olarak Hüseyim b. Beşîr zikredilebilir; nitekim o, aslen Vâsitli olup Mekke ve Basra'nın yanı sıra Kûfe'ye de seyahat etmiştir.⁹¹ Mûsâ'dan rivayeti olanlardan Şu'be de Vâsit doğumlu olup daha sonra Basra'ya yerleşmiş bir muhaddistir. Onun da Mekke, Medine, Bağdat, Medâin ve Kûfe'ye çeşitli seyahatleri olmuştur.⁹² Kaynaklarda isimleri zikredildiği halde Mûsâ b. Ebû Kesîr'den herhangi bir rivayetleri tespit edilemeyen Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân'ın (öl. 165/781) Dimeşkî,⁹³ Utbe b. Yakazan'ın (öl.?) ise Basralı olduğu belirtilmiştir.⁹⁴ Bu râvilerin herhangi bir rivayeti tespit edilememiş olmakla birlikte, dönemin ilmi hareketliliği ve rihle

⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/256.

⁹¹ Ertürk, Mustafa, "Hüseyim b. Beşîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/64.

⁹² Hatiboğlu, İbrahim, "Şu'be b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/224-226.

⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 17/12.

⁹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/326.

faaliyetinin artmaya başladığı göz önünde bulundurulduğunda, onların da Mûsâ b. Ebû Kesîr ile görüşüp ondan rivayette bulunmuş olmaları ihtimal dahilindedir. Bu durumda, sadece bu rivayetlerin günümüze ulaşan mevcut kaynaklarda yer almamış olması mümkündür. Dolayısıyla, ilgili râvilerle alakalı rivayetlerin tespit edilememiş olması, onların ondan rivayette bulunmadığı anlamına gelmemektedir.

2. Hâlid b. Rabâh

2.1. Hayatı

Kaderî olmakla itham edilen bir diğer râvi Hâlid b. Rabâh'tır. Hakkında kaynaklarda fazla bilginin bulunmadığı Hâlid'in künyesi Ebû'l-Fazl nisbesi ise el-Hüzeli ve el-Basri olarak geçmektedir. Bu nisbelerin dışında Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde onun için el-Kaysî nisbesi de kullanılmıştır.⁹⁵ Yalnız bu kullanımın bir sehiv sonucu olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira diğer hiçbir kaynakta ona böyle bir nisbe atfedilmiş değildir.

Hâlid b. Rabâh, Hasan el-Basri, İkrime (öl. 105/723) ve Ebû's-Sevvâr el-Adevî el-Basri'den (öl.?) rivayetlerde bulunmuştur. Ondan da Vekî' b. el-Cerrâh, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Yezîd b. Hârûn gibi tanınmış muhaddislerin rivayetleri bulunmaktadır.⁹⁶ Yalnız kaynaklar arasında ondan rivayette bulunanlar konusunda bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Mesela, İbn Ebû Hâtim yukarıdaki isimlere İsrâîl b. Yûnus es-Sebiî (öl. 160/777), Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (öl. 212/828) ve Ebû Âsım en-Nebî'î (öl. 212/828), İbn Hibbân da Saîd b. Zeyd'i (öl. 167/784) ilave etmiştir.⁹⁷

Hâlid'in vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Zehebî'ye göre, on beşinci tabaka râvilerinden olan Hâlid, H. 141–150 (758–767) yılları arasında vefat edenler arasında yer almaktadır.⁹⁸

⁹⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* ve *tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405), 2/251.

⁹⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 3/148; Müslim, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, 2/694; İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh, *el-İkmâl fi refi'l-irtiyâb anî'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1383), 4/12; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/854; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 2/375; İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Ta'cîlü'l-menfeati bi zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erbeati*, thk. İkrâmmullah İmdâdülhak (Beyrut: Dârü'l-Beşâir, 1996), 1/488-489.

⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/330; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/258.

⁹⁸ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/854.

2.2. Güvenilirliği

2.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi

Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*'inde Hâlid b. Rabâh'ın nisbesini, rivayette bulunduğu hocaları ile ondan rivayette bulunan talebelerini verdikten sonra onun Basra'lı olduğunu belirtmiş ve daha sonra da Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın onun hakkındaki görüşünü zikretmiştir. Yahyâ'ya göre o sikadır. Yalnız Kaderî görüşlerle ifsat edilmiş bir kimsedir.⁹⁹ Buhârî bu bilgileri *Du'afâ*'sında da aynen tekrar etmiştir.¹⁰⁰ Bu bilgilerin dışında onun hakkında herhangi bir cerh lafzının kullanılmadığı görülmektedir. Buhârî'nin Hâlid'i *ed-Du'afâ*'da zikretmiş olması onu zayıf kabul ettiği anlamına gelebilir. Buhârî'nin böyle düşünmesinin temel sebebi kuvvetle muhtemel onun sika olmasına rağmen ilerleyen zaman içerisinde Kaderî düşünceye sahip olup bu fikrin savunucusu haline gelmesidir.

2.2.2. Cerh Edenler

Hâlid b. Rabâh hakkında diğer münekkitlerin görüşleri ise şunlardır; Onu tenkit edenlerden birisi Buhârî ile aynı asırda yaşamış olan Ebû İshâk el-Cûzcânî'dir (öl. 259/873). O, *Ahvâlü'r-ricâl* adlı eserinde Hâlid'in sadece Kaderîliğine işaretlerle yetinmiştir.¹⁰¹ Muhtelif kaynaklarda *el-Cerh ve't-tadîl* ve *Kitâbü'd-Du'afâ* adlarıyla zikredilen bu eserde özellikle bid'atçı fırkalara mensup mübtedi râviler ele alınmış ve bu özellikleri sebebiyle cerh tabi tutulmuşlardır. Bu durumda Cûzcânî'nin Hâlid'in sadece Kaderîliğini beyan etmesi onu cerh ettiğini göstermesi açısından yeterli olsa gerektir. Hâlid b. Rabâh'ı tenkit eden bir diğer münekkit de İbn Hibbân'dır. O ilk önce onun Kaderî bir râvi olduğunu ifade etmiş, akabinde ise onun çok hata yaptığını ve münker rivayetleri tanınmış kişilere nispet ederek rivayet ettiğini belirtmiştir. Son olarak da onun ihticaca elverişli bir râvi olmadığını dile getirmiştir.¹⁰² Görüldüğü üzere İbn Hibbân, Hâlid hakkında oldukça sert tenkitlerde bulunmaktadır. Onun Kaderî eğilimli bir râvi olduğunu belirtmekle yetinmemiş, aynı zamanda çok hata yaptığını ve münker rivayetlerinin bulunduğunu ve bu yüzden de rivayetlerinin delil olarak alınamayacağını ileri sürmüştür. Ancak her iki münekkitin de müteşeddît bir vasma sahip olmaları onların değerlendirmelerine ihtiyatla yaklaşılmasını gerektirmektedir. Nitekim Hâlid b.

⁹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/148.

¹⁰⁰ Buhârî, *ed-Du'afâ*, 55.

¹⁰¹ Ebû İshâk İbrahim b. Yakub el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, thk. Abdulalim Abdulazim el-Bestevî (Faysalâbâd: Hadis Akademi, ts.), 316.

¹⁰² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/281.

Rabâh'ın Kaderî düşünceye sahip bir râvi olduğu sadece burada tenkitlerine yer verilen bu iki müellif tarafından değil onu tevsik eden diğer münekkitler tarafından da dile getirilmektedir. Ama İbn Hibbân kaynaklı o sert tenkitler onlar tarafından kabul görmüş eleştiriler değildir. İbn Hibbân'a has o tenkitler, onun râvi değerlendirmelerinde zaman zaman göstermiş olduğu aşırılığın bir yansıması olsa gerektir. Öte yandan, İbn Hibbân Hâlid hakkında bu derece ağır ifadeler kullanmış olmasına rağmen, ona *es-Sikât* adlı eserinde yer vermektedir. Haliyle bu durum ondan kaynaklanan bir tutarsızlık olarak değerlendirilebilir.¹⁰³ Bir diğer müteşeddît âlim olan İbnü'l-Cevzî ise hem İbn Hibbân'ın yukarıda zikredilen o sert değerlendirmelerini hem de İbn Adî'nin lâ bese bih ifadesini nakletmiştir. Bu suretle o en azından râvi hakkında farklı kanaatlerin olduğunu ve eleştirilerin tek taraflı olmadığını ifade etmeye çalışmıştır.¹⁰⁴

2.2.3. Ta'dîl Edenler

Esasında Hâlid b. Rabâh hakkında olumlu düşünenlerin onu cerh edenlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Buhârî'nin de zikrettiği üzere Yahyâ el-Kattân onun temelde sika birisi olduğunu ama zamanla Kaderî düşünceye kapıldığını belirtmiştir. Yahyâ el-Kattân gibi onun sika olduğunu düşünen bir diğer münekkit Yahyâ b. Maîn'dir.¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel onunla ilgili leysa bihi be's derken,¹⁰⁶ Ebû Hâtim sadece bu ifade ile yetinmemiş aynı zamanda sâlihu'l-hadis ve mahalluhu's-sıdk ifadelerini de kullanmıştır.¹⁰⁷ İbn Adî de lâ bese bih diyenlerdendir.¹⁰⁸ O ayrıca Hâlid'in çok fazla rivayetinin olmadığına da işaret etmiştir. Onun hakkında görüş belirten bir diğer âlim İbn Şâhin'dir. İbn Şâhin, Yahyâ el-Kattân'ın görüşünü zikretmiş ama Hâlid'in Kaderîliğini ön plana çıkarmadan doğrudan doğruya sika bir râvi olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁰⁹ Hâlid'in sika olup olmadığı ile ilgili Nevevî'nin (öl. 676/1277) yapmış olduğu

¹⁰³ Mehmet Ali Sönmez, İbn Hibbân'ın bu tür değerlendirmelerini tutarsızlık olarak görmemektedir. Ona göre İbn Hibbân, önce *Mecrûhîn* adlı eserini kaleme almış, ardından *Sikât*'ı telif etmiştir. Dolayısıyla, onun cerh ettiği bir râviyi daha sonra *Sikât*'ına dâhil etmesi, söz konusu râvi hakkında sonradan edindiği yeni bilgilere dayanmaktadır. bk. Sönmez, Mehmet Ali, *İbnu Hibban Cerh ve Tadil Metodu* (İstanbul: Umran Yayınevi, ts.), 135-137.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/246.

¹⁰⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn Maîn, *Suâlât İbni'l-Cüneyd li-Yahyâ b. Maîn*. (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1988), 282.

¹⁰⁶ Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fikî (Kahire: Matbaatü's-sünneti'l-Muhammediyye, ts.), 1/310.

¹⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/331.

¹⁰⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/441.

¹⁰⁹ İbn Şâhin, *es-Sikât*, 76.

değerlendirme ise oldukça iddialıdır. Ona göre onun sika olduğu konusunda ittifak vardır.¹¹⁰ Nevevî'nin böyle, oldukça emin bir şekilde onun sika olduğu konusunda ittifak olduğunu söylemesi aslında vakiya aykırı bir durumdur. Görüleceği üzere yukarıdan beri zikredilen bilgiler bize onun hakkında bir ittifakı değil ihtilafı haber vermektedir.

Daha sonra gelen rical âlimlerinin çoğunlukla erken dönemlerde yapılmış bu bilgileri tekrar ettikleri görülmektedir. Yalnız Zehebî'nin eserlerinde Hâlid b. Rabâh hakkında verdiği bilgiler birbirinden farklılıklar arz etmektedir. O *Târih*'inde sadece İbn Maîn'in tevsik etmesine, *el-Muğnî*'de Kaderî olmasına ve İbn Adî'nin görüşüne, *Mîzan*'da ise *el-Muğnî*'deki bilgilere ilaveten İbn Hibbân'ın görüşüne de yer vermiştir.¹¹¹ *Dîvânü'd-du'afâ*'da ise Kaderî olduğuna işaret ettikten sonra onun hakkında sadûk değerlendirmesinde bulunmuştur.¹¹² Bu veriler Zehebî'nin bir noktada karar kılamadığını göstermektedir. Fakat çoğu yerde Hâlid'in öncelikle Kaderîliğini ön plana çıkartması bu görüşü sebebiyle onu cerh etme yönünün ağır bastığı söylenebilir. İbn Hacer ise hemen hemen yapılan tüm değerlendirmeleri zikretmeye gayret ederek daha tarafsız bir görüntü sergilemiştir.¹¹³

2.2.4. Değerlendirme

Tüm bu bilgiler, Hâlid b. Rabâh hakkında hadis otoriteleri arasında tam bir ittifakın bulunmadığını ortaya koymaktadır. Onunla ilgili müteşeddît tavır sergileyen âlimlerin genellikle cerhe meylettikleri, buna karşılık diğer bazı hadis otoritelerinin daha mutedil ve dengeli değerlendirmelerde bulundukları görülmektedir. Bu değerlendirmelerden hareketle, Hâlid b. Rabâh'ın en azından rivayetlerinin kayda geçirilip incelenmesinin ve belirli şartlar altında itibar için kullanılmasının mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ondan hadis rivayet eden muhaddisler arasında hadis tarihinde önemli konuma sahip olan kimselerin de bulunması bu sonucu destekleyen bir unsurdur.

¹¹⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugat* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/172.

¹¹¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/854; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duâfâ*, thk. Nureddin İtr (Haleb: Dâru'l-Maârif, 1971), 202; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382), 1/630.

¹¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî (Mekke: Mektebü'n-Nahda el-Hadîse, 1387), 110.

¹¹³ İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Ta'cîlü'l-menfaat*, 1/488-489; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 2/375.

2.3. Rivayetleri

Senedinde Hâlid b. Rabâh'ın yer aldığı merfû, mevkuf ve maktû rivayetler aşağıda verilmiştir.

2.3.1. Merfû Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senedinde Hâlid b. Rabâh'ın bulunduğu merfû rivayetler şunlardır:

1. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dan, o **Hâlid b. Rabâh**'tan, o Ebu's-Sevvâr el-Adevî'den, o İmrân b. Husayn'dan, o da Allah Resûlü'nden rivayet etmiştir. Allah Resûlü, "hayâ imandandır" buyurmuştur. Bu hadis, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde nakledilmiştir.¹¹⁴ Ayrıca, söz konusu rivayetin, râvî silsilesinde Hâlid b. Rabâh'ın bulunduğu bir tarik ile başta Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'i ve İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*i olmak üzere birçok kaynak eserde yer aldığı görülmektedir.¹¹⁵

Bu hadisi Hâlid b. Rabâh'tan sadece Yahyâ b. Saîd el-Kattân değil, aynı zamanda Şu'be, İsrâîl b. Yûnus es-Sebîî (öl. 160/776), Veki' b. el-Cerrâh, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Yezîd b. Hârûn, Bekr b. Bekkâr el-Basrî (öl. 206/821) ve Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (öl. 212/828) de rivayet etmektedir. Ahmed b. Hanbel'de geçen rivayetlerden birinde ve Bezzâr'ın rivayetinde ise şöyle bir ilave bulunmaktadır: "İmrân b. Husayn, haya imandandır, sözünü nakledince orada bulunanlardan birisi (Büşeyr b. Ka'b), biz bazı kitaplarda, hayâda hem zafiyet hem de vakar vardır, ifadesini görüyoruz dedi. Bunun üzerine İmrân kızarak, ben sana Allah Resûlü'nden naklediyorum sen ise bazı kitaplardan, şeklinde cevap verdi."

¹¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/426, 436.

¹¹⁵ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1419), 2/187; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/213; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebî'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk*, thk. Mecdî es-Seyyid İbrâhîm (Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, 1990), 35-36; Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Âdil b. Sa'd, Sabrî Abdülhâlik (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 9/64; Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, thk. Abdurrahmân Abdülcebbâr el-Füreyvâî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1406), 2/848; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 2/901; Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk ve me'âlihâ*, thk. Eymen Abdülcebbâr el-Bahîrî (Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1419), 110; Ebû Abdillâh Hüseyin b. İsmâîl el-Mehâmîlî, *Emâli'l-Mehâmîlî*, thk. İbrâhîm Kaysî (Amman: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1412), 353; Ebû'l-Hüseyin Abdülbâkî' b. Kânî' İbn Kânî, *Mu'cemü's-sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim el-Musarrâtî (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1418), 2/254; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 18/205; Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-İsfahânî Ebû's-Şeyh, *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-hadisî'n-nebevî*, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid (Bombay: ed-Dârü's-Selefiyye, 1408), 230; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 2/251; Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâî, *Müsnedü's-şihâb*, thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407), 1/76; Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-müfakkîh*, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî (Suûdî Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1421), 1/391.

Mezkûr rivayetin, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd tarafından tam metin halinde rivayet edildiği görülmektedir.¹¹⁶ Bu rivayetlerde, İmrân b. Husayn'ın Büşeyr'in fikrini ısrarla tekrarlamasına sinirlendiğine de özellikle vurgu yapılmıştır.

2. İmam Şâfiî (öl. 204/820) İbrâhim b. Muhammed'den (b. Ebû Yahyâ), o **Hâlid b. Rabâh**'tan, o da Muttalib b. Hantab'tan rivayet etmiştir. Muttalib b. Hantab şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.v.), yağmur yağarken şöyle dua ederdi: Allah'ım, bu yağmuru rahmet olarak yağdır; azap, bela, felaket ve sel olarak değil. Allah'ım, bu yağmuru tarım arazileri ile ağaçların bulunduğu yerlere yağdır. Allah'ım, bu yağmuru bize değil çevremize gönder." Bu İmam Şâfiî'nin *Müsned*'inde ve *el-Üm* adlı eserinde geçen bir rivayettir.¹¹⁷ Ayrıca, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l- Kübrâ*, *ed-Da'avâtü'l-kebîr* ve *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* adlı eserlerinde de bulunmaktadır.¹¹⁸ Beyhakî'nin tüm rivayetleri İmam Şâfiî aracılığıyla gelmiştir. Hadis, Beyhakî'nin de belirttiği üzere, mürsel bir rivayettir.

Yukarıdaki rivayete göre, Allah Resûlü bu duayı yağmur yağdığı esnada yapmıştır. Oysa önemli kaynaklarda dua bu haliyle bulunmamaktadır. Konuya dair *Kütüb-i Tis'a* kaynaklarında, Enes b. Mâlik kanalıyla nakledilen hadislerde, Allah'ım, bu yağmuru üzerimize değil, çevremize gönder, ifadesinin müsterek olarak yer aldığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bazı rivayetlerde, bu duaya ek olarak, Allah'ım, yağmuru tepelere, küçük dağlara, vadilerin iç kısımlarına ve ağaçların yetiştiği yerlere yağdır, şeklindeki ifadenin de yer aldığı dikkat çekmektedir.¹¹⁹ Ancak her iki dua da yağmurun aşırı derecede yağarak insanlar, hayvanlar ve tarım arazileri üzerinde zarara yol açmaya başlamasından sonra yapılan dualardır.

Mezkûr hadiste geçen, Allah'ım, bu yağmuru rahmet olarak yağdır; azap, bela, felaket ve sel olarak değil, ifadesine gelince, bu bölüm de kaynaklarda aynı lafızlarla tespit edilememiştir. Ancak Ka'b b. Mürre (öl. 59/678) rivayet zinciriyle nakledilen bir hadiste benzer anlamı taşıyan ifadelere rastlanmaktadır. Söz konusu rivayette şöyle denilmektedir: Allah'ım, bize bol,

¹¹⁶ Buhârî, "Edeb", 77; Müslim, "İmân", 60; Ebû Dâvûd, "Edeb", 6.

¹¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1400), 80; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Kitabü'l-Üm* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1410), 1/286.

¹¹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/496; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *ed-Da'avâtü'l-kebîr*, thk. Bedr b. Abdullâh el-Bedr (Kuveyt: Girâs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2009), 2/182; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdülmu'tî Emin Kalâcî (Dimaşk: Dâru Kuteybe, 1412), 5/177.

¹¹⁹ Buhârî, "Cuma", 35; "İstiskâ", 6-8, 14, 24; "Edeb", 68; "Da'avât", 24; Müslim, "Salâtü'l-istiskâ", 8-12; Nesâî, "Duâ", 9-10, 17-18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/104, 187, 194, 261, 271.

bereketli, her tarafa şamil, hemen gelip gecikmeyen, faydalı ve zararsız bir yağmur ver.¹²⁰

3. İmam Şâfiî İbrâhim b. Muhammed'den, o **Hâlid b. Rabâh**'tan, o da Muttalib b. Hantab'tan rivayet etmiştir. Muttalib b. Hantab şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.v.) Cuma namazını, gölgenin uzunluğu bir zira' veya benzeri bir mesafeye vardığında kılardı." Bu İmam Şâfiî'nin *Müsned*'i ile *el-Üm* adlı eserinde geçen bir rivayettir.¹²¹ Aynı rivayet, Beyhakî'nin *Ma'rife*'sinde de bulunmaktadır.¹²²

Hadisin Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde Muhammed b. Ka'b (öl. 118/736) tarafından nakledilmiş mürsel bir şâhid rivayeti bulunmaktadır.¹²³

4. İmam Şâfiî İbrâhim b. Muhammed'den, o **Hâlid b. Rabâh**'tan, o da Muttalib b. Hantab'tan rivayet etmiştir. Muttalib b. Hantab şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.v.) bayram günü sabahleyin musallaya en işlek yoldan gider, dönerken ise başka bir yoldan, Ammâr b. Yâsir'in evinin tarafından dönerdi." Bu İmam Şâfiî'nin *Müsned*'i ile *el-Üm* adlı eserinde geçen bir rivayettir.¹²⁴ Aynı rivayet, Beyhakî'nin *Ma'rife*'sinde de zikredilmiştir.¹²⁵

Mürsel olarak gelen bu rivayetin, *Kütüb-i Tis'a* içerisinde benzer lafızlarla Câbir b. Abdullah,¹²⁶ Abdullah b. Ömer,¹²⁷ Ebû Hüreyre¹²⁸ ve Sa'd b. Âiz¹²⁹ kanalıyla merfû olarak nakledilmiş şâhid rivayetleri bulunmaktadır.

5. İmam Şâfiî, itham etmediğim, dediği birisinden, o **Hâlid b. Rabâh**'tan, o da Muttalib b. Hantab'dan rivayet etmiştir. Muttalib b. Hantab şöyle demiştir: "Şimşek çaktığında veya gök gürlediğinde, bu durum Allah Resûlünün yüzünden anlaşılırdı. Bu hal, ondan ancak yağmur yağdığında izale olurdu." Bu İmam Şâfiî'nin *Müsned*'i ile *el-Üm* adlı eserinde geçen bir rivayettir.¹³⁰ Bu hadis aynı zamanda Beyhakî tarafından da rivayet edilmiştir.¹³¹

Daha önceki rivayetlerinde İmam Şâfiî, doğrudan İbrâhim b. Muhammed ismini kullanarak hadis naklinde bulunmuşken, bu rivayette "bana ithamda bulunmadığım birisi rivayet etti" diyerek, yani râvi ismini gizleyerek nakilde

¹²⁰ İbn Mâce, "İkâmetü's-salat", 154; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/236.

¹²¹ Şâfiî, *el-Müsned*, 61; Şâfiî, *el-Üm*, 1/223.

¹²² Beyhakî, *el-Ma'rife*, 4/334.

¹²³ Abdürrezzâk es-Sanânî, *el-Musannef*, 3/177.

¹²⁴ Şâfiî, *el-Müsned*, 74; Şâfiî, *el-Üm*, 1/267.

¹²⁵ Beyhakî, *el-Ma'rife*, 5/98.

¹²⁶ Buhârî, "İdeyn", 24.

¹²⁷ Ebû Dâvûd, "Salât", 245; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/109.

¹²⁸ İbn Mâce, "İkâmetü's-salat", 162.

¹²⁹ İbn Mâce, "İkâmetü's-salat", 162.

¹³⁰ Şâfiî, *el-Müsned*, 80-81; Şâfiî, *el-Üm*, 1/289.

¹³¹ Şâfiî, *el-Müsned*, 80-81; Beyhakî, *el-Ma'rife*, 5/188.

bulunmuştur. Yalnız bu ve önceki rivayetlerde yer alan râvilerin aynı şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişi daha yaygın olarak bilinen ismiyle İbrâhim b. Ebû Yahyâ'dır. Kaldı ki bu durum rivayetin hemen akabinde, İmam Şâfiî'nin talebelerinden Rebi' b. Süleymân (öl. 256/870) tarafından açıkça beyan edilmiştir. *Kütüb-i Sitte*'de de rivayeti bulunan İbrâhim b. Ebû Yahyâ Kaderî düşünceye sahip olmakla itham edilmiş, hadis otoritelerince cerh edilmesinin başlıca sebebi de bu itham olmuştur. Haliyle bu durum onun rivayetlerine hadis alimlerince ihtiyatla yaklaşılmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte İmam Şâfiî gibi bazı muhaddisler tarafından tezkiye edilmiştir.¹³²

Söz konusu hadise, tâbiîn âlimlerinden Saîd b. Müseyyeb'in benzer lafızlarla aktardığı mürsel bir rivayet şâhitlik etmektedir.¹³³

6. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (öl. 211/826) **Hâlid b. Rabâh**'tan, o da Muttalib b. Hantab'tan rivayet etmiştir. Muttalib b. Hantab şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.) başlarını traş etmiş bir grup gördü ve Ömer'e, onlara, bunu neden yaptıklarını sor, dedi. Onlar, umre yaptık, dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü, onlar günahlarından hiçbir şey kalmamış bir halde geri döndüler, dedi." Bu hadis, Abdürrezzâk es-San'ânî'nin *Musannef*'inde rivayet edilmiştir.¹³⁴

Mezkûr hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbi' veya şâhid rivayete ulaşılamamıştır.

7. İbn Sa'd (öl. 230/845) Muhammed b. Ömer el-Vâkidî'den (öl. 207/823), o Ebû Bekr b. Abdullah b. Ebû Sebre'den, o **Hâlid b. Rabâh**'tan, o Muttalib b. Abdullah b. Hantab'tan, o da Kureyş'in mevlası İbn Mersa'dan (öl.?) rivayet etmiştir. "İbn Mersa, Abbas b. Abdülmuttalib'in (öl. 32/653), Allah Resûlü hac yaparken Kâbe'yi ince, güzel Yemen kumaşları ile örttü, dediğini işittim, demiştir." Bu hadisi İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'da rivayet etmiştir.¹³⁵ Mezkûr hadis, ayrıca Hâris b. Üsâme'nin (öl.282/895) *Müsned*'inde ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdat* adlı eserinde de rivayet edilmiştir.¹³⁶ Yalnız Hâris b. Üsâme'nin rivayetinde Muttalib'in nakilde bulunduğu kişi İbn Mersa değil İbn Mînâ'dır (öl.?).

¹³² Ayrıntılı bilgi için bk. Demirer, Macit, "Kütüb-i Sitte'de Rivayeti Bulunan Kaderî Râviler (et-Târîhu'l-kebîr Örneği)", 415-418.

¹³³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *ez-Züh'd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420), 321.

¹³⁴ Abdürrezzâk es-Sanânî, *el-Musannef*, 5/10.

¹³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/118.

¹³⁶ Ebû Muhammed Hâris b. Muhammed İbn Ebî Üsâme, *Buğyetü'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris*, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî (Medine: Merkezü Hidmeti's-Sünne ve Sıratı'n-Nebeviyye, 1413), 1/464; Ebû Bekr Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422), 2/430.

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayete ulaşılamamıştır.

8. İbn Sa'd Muhammed b. Ömer el-Vâkidî'den, o Ebû Bekr b. Abdullah b. Ebû Sebre'den, o **Hâlid b. Rabâh**'tan, o Muttalib b. Abdullah b. Hantab'tan rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: "Allah Resûlü (s.a.v.) bir gün Müzenî kuyusuna gitti. Kuyunun yanında bir çadır ve içinde soğuk su bulunan bir testi vardı. Çadır sahibi, Allah Resûlü'ne (s.a.v.) yaz günü soğuk su ikram etti. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v.), bu, tatlı ve soğuk bir sudur, buyurdular." Bu hadis, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sında rivayet edilmiştir.¹³⁷

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayete ulaşılamamıştır.

9. Hâkim en-Nisâbü'rî (öl. 405/1014) Saîd b. Süveyd es-Sâmirî'den (öl.?), o **Hâlid b. Rabâh**'tan, o Ebû Sıddîk en-Nâcî'den (öl. 108/726), o Ebû Saîd el-Hudrî'den, o da Allah Resûlü'nden rivayet etmiştir. Allah Resûlü şöyle buyurmuşlardır: "Sizin en iyi hurmanız, hastalığı yok eden ve içerisinde hiçbir hastalık bulunmayan berni hurmasıdır." Bu hadis, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Müstedrek* adlı eserinde rivayet edilmiştir.¹³⁸

Hadisin hem mütâbî' hem de şâhidleri bulunmaktadır. Mütâbî' olan hadis Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında rivayet edilmiştir.¹³⁹ Yalnız Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen rivayetlerin senedinde bulunan Saîd b. Süveyd es-Sâmirî zayıf bir râvidir.¹⁴⁰ Şâhid rivayetlerin sahâbî râvileri Enes b. Mâlik, Ali, Ebû Bekir, Büreyde b. Husayb (öl. 63/682), ve Ebû Umâme el-Bâhilî'den (öl. 86/705) oluşmaktadır. Bu sahâbeye ait olan hadisler ise Ebû Bekr er-Rûyânî'nin (öl. 307/919) *Müsned*'inde, Ukaylî'nin *ed-Du'afâü'l-kebîr*'inde, Hâkim'in *Müstedrek*'inde, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *et-Tıbbu'n-Nebevî*'sinde ve Beyhakî'nin *Şu'abü'l-îmân*'ında rivayet edilmiştir.¹⁴¹ Kaynaklarda hadisin Ziyâüddîn el-Makdisî (öl. 643/1245) tarafından da rivayet edildiği belirtilmesine

¹³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/392.

¹³⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 4/227.

¹³⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7/247.

¹⁴⁰ Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi Bekr el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thk. Hüsâmuiddîn el-Kudsî (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), 5/40.

¹⁴¹ Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, thk. Eymen Ali Ebû Yemânî (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416), 1/81; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 3/206; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 4/226; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, thk. Mustafa Hızır Dönmez *et-Türkî* (Dâru İbn Hazm, 2006), 2/478, 726-727; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 8/54.

rağmen mevcut baskılarda böyle bir bilgiye rastlanılamamıştır.¹⁴² Elbânî bu rivayeti hasen olarak değerlendirmiştir.¹⁴³

2.3.2. Mevkuf Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senesinde Hâlid b. Rabâh'ın bulunduğu mevkuf rivayetler şunlardır:

1. İbn Sa'd (öl. 230/845) Muhammed b. Ömer el-Vâkidî'den, o Ebû Bekr b. Abdullah b. Ebû Sebre'den, o **Hâlid b. Rabâh**'tan, o Muttalib b. Abdullah b. Hantab'tan o da İbn Ömer'den rivayet etmiştir. İbn Ömer şöyle demiştir: "Hz. Ebû Bekir'in defni sırasında oradaydım. Ömer (öl. 23/644), Osman (öl. 35-656), Talha b. Ubeydullah (öl. 36/656) ve Abdurrahman b. Ebû Bekr (öl. 53/673) kabre indiler. Ben de inmek istedim. Ömer bana, yeterli, inmene gerek yok, dedi." Bu hadisi İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'da rivayet etmiştir.¹⁴⁴

2. İbn Sa'd Muhammed b. Ömer el-Vâkidî'den, o Ebû Bekr b. Abdullah b. Ebû Sebre'den, o **Hâlid b. Rabâh**'tan, o da Muttalib b. Abdullah b. Hantab'tan rivayet etmiştir. Muttalib b. Abdullah şöyle demiştir: "Ömer b. Hattab (r.a.) yaralandığı elbiseleriyle üç kez namaz kıldı." Bu hadis, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sında rivayet edilmiştir.¹⁴⁵ Ayrıca, söz konusu hadisi Belâzürî de hocası İbn Sa'd'dan aynı tarikle rivayet etmiştir.¹⁴⁶

3. İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849) Hasan b. Mûsâ'dan, o Ebû Hilâl'den, o da **Hâlid b. Rabâh**'tan rivayet etmiştir. Hâlid b. Rabâh şöyle demiştir: "Enes b. Mâlik'e bir mesele soruldu. O, mevlamız Hasan'a (öl. 110/728) gidip ona sorun, dedi. Soruyu soranlar, ey Ebû Hamza! Biz sana soruyoruz, sen ise mevlamız Hasan'a sorun diyorsun, dediler. Bunun üzerine Enes, biz işittik o da işitti; ama biz unuttuk o ise ezberledi, demiştir." Bu hadisi İbn Ebû Şeybe, *Musannef*'inde rivayet etmiştir.¹⁴⁷

4. İbn Ebû Şeybe Yezîd b. Hârûn'dan, o **Hâlid b. Rabâh**'tan, o Ebû's-Sivâr el-Adevî'den, o da Cündüb b. Abdullah'tan (öl.61/680) rivayet etmiştir. Abdullah şöyle demiştir: "İnsan öldüğünde ilk bozulan yeri karnıdır. Bu yüzden ona

¹⁴² Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425), 1/247.

¹⁴³ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmiî's-sağîr ve Ziyâdetuh* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1408), 1/625.

¹⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/156.

¹⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/276.

¹⁴⁶ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl ez-Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417), 10/438.

¹⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/232.

sadece temiz olan şeyleri koyun." Bu hadisi İbn Ebû Şeybe, *Musannef*'inde rivayet etmiştir.¹⁴⁸

2.3.3. Maktû Rivayetler

Hâlid b. Rabâh'tan nakledilen sadece bir maktû rivayet tespit edilmiştir. O da İkrime'ye (öl. 105/723) aittir. İlgili rivayet şudur:

1. Dârimî, Osmân b. Ömer'den o **Hâlid b. Rabâh**'tan o da İkrime'den rivayet etmiştir. "İkrime, kadınlar sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza dilediğiniz şekilde varın,¹⁴⁹ ayeti kerimesi hakkında şöyle demiştir: O ancak ferçtir." Bu hadisi Dârimî, *Sünen*'inde rivayet etmiştir.¹⁵⁰ Hadis İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde de rivayet edilmiştir.¹⁵¹ İbn Ebû Şeybe'nin rivayetinde ayeti kerime zikredilmemiş sadece yaklaşmanın ferce olması gerektiği ile yetinilmiştir. *Dârimî*'nin muhakkiki Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, *Dârimî* rivayetine ait senedin sahih olduğuna işaret etmektedir.¹⁵² *el-Musannef*'teki rivayette de senet açısından bir problem görünmemektedir.

2.3.4. Değerlendirme

Hâlid b. Rabâh'tan merfû olarak nakledilen rivayetlerin toplam sayısı dokuzdur. Bu rivayetlerden üçü sahâbî râvileri olan İmrân b. Husayn (öl. 52/672), Ebû Saîd el-Hudrî (öl. 74/693) ve Abbâs b. Abdilmuttalib tarafından nakledilmiştir. Geriye kalan rivayetlerin ise Muttalib b. Hantab (öl.?) vasıtasıyla rivayet edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, Muttalib'in bu rivayetlerinin tamamı mürsel olup, senetlerinde sahâbî râvisi bulunmamaktadır.

Hâlid b. Rabâh'tan gelen merfû rivayetler arasında, Ahmed b. Hanbel'in Yahyâ b. Saîd kanalıyla rivayet ettiği hadisin sıhhati konusunda bir problem olmadığı diğer rivayetlerin senetlerinde ise mutlaka tenkide tabi tutulmuş râvilerin bulunduğu veya senedinde inkıta' olduğu görülmektedir. Bu râviler arasında, bazı münekkitlerce hadis uydurmakla itham edilen ve cerhin en ağır biçimiyle değerlendirilen Ebû Bekr b. Abdullah b. Ebû Sebre¹⁵³ gibi şahıslar da yer almaktadır. Bununla birlikte, söz konusu dokuz rivayetten üçü hariç, geri

¹⁴⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/274.

¹⁴⁹ el-Bakara 2/223.

¹⁵⁰ Dârimî, "Vüdü", 113.

¹⁵¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/518.

¹⁵² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suûdi Arabistan: Dârü'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1412), 1/727.

¹⁵³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 9/9; Buhârî, *ed-Du'afâ*, 143; Nesâî, *ed-Du'afâ*, 115; Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ*, 453; Zehebî, *el-Muğnî*, 2/775.

kalan altısının mütâbî' veya şâhid rivayetlerle desteklendiği müşahede edilmektedir. Üstelik bu rivayetlerin bazıları, haya imandandır ile Allah Resûlü'nün bayram namazlarına gidiş gelişine dair rivayetler gibi, *Kütüb-i Tis'a*'daki rivayetler tarafından desteklenmiştir.

Merfû rivayetlerin ihtiva ettiği konular şunlardır; hayanın imandan olması, berni hurmasının faydası, yağmur esnasında yapılacak dua, Cuma namazının vakti, Allah Resûlü'nün bayram namazlarına nasıl gelip gittiği, gök gürleyip şimşek çaktığında Allah Resûlü'nün yüzünün değişmesi ve bu halin yağmur yağınca ortadan kalkması, umre yapanların elde edecekleri mükafat, Kabe'nin hac esnasında nasıl bir örtü ile örtüldüğü ve müzeni kuyusunun suyunun tatlı ve soğuk olması. Bu durum rivayetlerde geçen hususların tek bir konu etrafında dönmediğini, aksine birçok muhtelif konuyu ihtiva ettiğini göstermektedir.

Hâlid b. Rabâh tarafından rivayet edilen mevkuf rivayet sayısı dördtür. Söz konusu rivayetlerin sahâbî râvileri Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer ve Cündüb b. Abdullah'tır. Bunlardan Hz. Ömer'in yaralandığı elbisesi ile üç gün namaz kıldığını beyan eden hadis, Muttalib. b. Hantab tarafından munkatı olarak rivayet edilmiştir. Rivayetlerin konuları şu şekildedir; Enes b. Mâlik'in Hasan-ı Basrî'yi övmesi, Hz. Ömer'in definin nasıl olduğu, kabirde ilk bozulanın mide olduğu bu yüzden de ona helal olan şeylerin konulması ve Hz. Ömer'in yaralandığı elbiseleri ile üç gün namaz kılması.

Hâlid b. Rabâh'tan nakledilen yalnızca bir adet maktû' rivayet mevcuttur. Bu rivayet, İkrime'ye ait olup Dârimî'nin *Sünen*'inde yer almaktadır. Söz konusu rivayette İkrime, kadınlara yalnızca ferç yoluyla yaklaşılabilceği yönündeki görüşünü ifade etmektedir. Bu bağlamda rivayet, İkrime'nin şahsî içtihadını yansıtan fikhî bir kanaat niteliğindedir.

Hâlid b. Rabâh'tan gelen rivayetler, onun rivayet zincirinde yer alan hocalarını ve talebelerini tespit etme açısından önemli bir zemin sunmaktadır. Klasik kaynaklarda genellikle Hâlid b. Rabâh'ın üç hocasından söz edilmiştir. Bu isimler, İkrime el-Berberî el-Medenî, Hasan-ı Basrî ve Ebû Sevvâr el-Basrî el-Adevî'dir. Ancak yapılan senet analizleri sonucunda, Hâlid'in rivayetleri arasında Hasan-ı Basrî'nin yer aldığı herhangi bir senet tespit edilememiştir. Oysa hemen hemen tüm rical kaynaklarında rivayette bulunduğu kişiler arasında Hasan-ı Basrî ismine özellikle yer verilmiştir. Bu durumun, Hâlid'in bütün rivayetlerinin günümüze kadar ulaşmamış olmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir. İkrime'den ise yalnızca maktû bir rivayet bulunmaktadır. Buna karşılık güvenilir bir râvi olan Ebû Sevvâr el-Basrî, Hâlid'in en sahih rivayetlerinden biri olan, haya imandandır hadisinin senedinde yer almaktadır.

Hâlid'in hocaları sadece bu üç isimle sınırlı değildir. Yukarıda ismi zikredilen üç hocasının dışında rivayetlerde Ebû Sıddîk en-Nâcî ile Muttalib b. Hantab da bulunmaktadır. Yalnız sika bir râvi olup daha çok mürsel rivayetleri ile tanınan Muttalib b. Hantab'a¹⁵⁴ rical kaynaklarında yer verilmemiş olması dikkat çekicidir. Oysa Muttalib b. Hantab'ın ismi İmam Şâfiî, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İbn Sa'd'dan gelen tüm merfû rivayetler ile mevkuf rivayetlerin çoğunda yer almaktadır. Bu durum, rical kaynaklarının bir râvinin hoca ve talebelerini zikretmedeki sınırlılıklarına işaret etmektedir. Yapılacak hadis tarama çalışmaları ile kaynaklardaki bu boşluklar önemli ölçüde doldurulabilecektir.

Hâlid b. Rabâh'ın hocalarından İkrime el-Berberî ile Muttalib b. Hantab Medineli, diğer hocaları ise Basralıdır. Bu durum, kendisi de Basralı olan Hâlid b. Rabâh'ın eğitimini daha çok Basra bölgesinde geçirdiğini ama zaman zaman, özellikle hac ve umre faaliyetleri esnasında Medine'de bulunarak oradaki bazı hocalardan da istifade ettiğini göstermektedir.

Rical kaynaklarında Hâlid b. Rabâh'tan rivayeti olanlar arasında İsrâîl b. Yûnus es-Sebiî el-Kûfî, Saîd b. Zeyd, Veki' b. Cerrâh er-Ruâsî el-Kûfî, Yahyâ el-Kattân el-Basrî, Yezîd b. Hârûn el-Vâsitî, Ebû Âsım en-Nebîl el-Basrî ve Muhammed b. Abdullah el-Ensârî el-Basrî gibi tanınmış isimler yer almaktadır. Ancak Hâlid'in mevcut rivayetlerinde kaynaklarda ismi geçen Saîd b. Zeyd'den herhangi bir nakline rastlanmamıştır. Hâlid'in, Saîd b. Zeyd'den herhangi bir rivayetin tespiti edilememesi, bu ismin, Hâlid'den rivayetleri bilinen Saîd b. Süveyd es-Sâmirî ile karıştırılmış olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Çünkü Saîd b. Zeyd ismine erken dönem müelliflerinden sadece İbn Hibbân işaret etmekte, diğer kaynaklarda ise bu isme herhangi bir şekilde yer verilmemektedirler. Mezkûr râvilerle ilaveten kaynaklarda Şu'be b. Haccac el-Basrî, Ebû Hilâl er-Râsibî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî el-Basrî, Bekr b. Bekkâr el-Basrî, Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, İbrâhim b. Muhammed el-Medenî, Saîd b. Süveyd es-Sâmirî, Dahhâk b. Mahled el-Basrî ve Ebû Bekr b. Abdullah b. Ebû Sebre el-Medîne'nin de Hâlid'den rivayette bulundukları görülmektedir. Hâlid b. Rabâh'tan rivayette bulunan râvilerin yerleşim yerleri incelendiğinde, bu şahısların çoğunlukla Basra, Kûfe ve Medine gibi önemli ilim merkezlerinde ikamet ettikleri görülmektedir.

---

¹⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/81-84.

3. Mübârek b. Mücâhid

3.1. Hayatı

Kaderî görüşlere sahip olduğu için eleştirilen bir diğer râvi Mübârek b. Mücâhid'dir. Kaynaklarda hayatı hakkında pek fazla malumat olmayan Mübârek'in künyesi Ebü'l-Ezher, nisbesi ise el-Mervezî'dir. Ayrıca, bazı kaynaklarda el-Horasânî ve el-Belhî nisbesi de kullanılmaktadır. O, Ubeydullah b. Ömer el-Adevî (öl. 147/764), Alâ b. Abdurrahmân (öl. 132/749) ve Eyyûb b. Ebü'l-Avcâ'dan (öl.?), ondan da Abdulaziz b. Ebû Rizme el-Mervezî (öl. 206/821), Abdurrahman b. Abdullah ed-Deştekî (öl. 213/828), Isâm b. Yûsuf el-Belhî (öl. 210/825), Mihrân b. Ebî Ömer el-Attâr (öl.?), Seleme b. Fazl (öl. 190/805) ve Abdussamed b. Abdulaziz el-Attâr er-Râzî (öl.?) rivayette bulunmuşlardır.¹⁵⁵

Buhârî onun Merv'de Süfyân es-Sevrî'den bir veya iki yıl önce vefat ettiğini belirtmektedir.¹⁵⁶ Bu da hicri olarak 159 veya 160 yılına tekabül etmektedir. Daha sonra gelen rical müellifleri de buradaki bilgiden hareketle genellikle bu iki tarihten birisini seçmişlerdir.

3.2. Güvenilirliği

3.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi

Buhârî, Mübârek hakkında, en önemli hocalarından olan Ebû Recâ' Kuteybe b. Saîd'in (öl. 240/855) görüşüne dayanarak bir değerlendirme yapmaktadır. Kuteybe, onun öncelikle Kaderî bir râvi olmasına dikkat çekmiş, peşinden de zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷ Yalnız eserin başka yerlerinde Kuteybe'nin onun hakkında sadece zayıf demediği, zayıftan daha ağır olan za'îf cidden ifadesini kullandığı görülmektedir.¹⁵⁸ Buhârî'nin *ed-Du'afâ'sı* ile *et-Târîhu'l-evsat*'ında da bu ağır cerh lafızlarına yer verilmiştir.¹⁵⁹ Bu bilgiler, Buhârî'nin de bu ağır cerh lafzını tercih ettiğini göstermektedir.

3.2.2. Cerh Edenler

Buhârî'nin, Mücâhid hakkında cerh yönünde değerlendirmede bulunduğu daha önce zikredilmişti. Bunun yanında, onu zayıf kabul eden başka

¹⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/340; Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk İbn Mende, *Fethu'l-bâb fi'l-künâ ve'l-ekâb*, thk. Nazar Muhammed el-Firyâbî (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1417), 92; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/191; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 5/12.

¹⁵⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/427.

¹⁵⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7/427.

¹⁵⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/421.

¹⁵⁹ Buhârî, *ed-Du'afâ*, 130; Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, 2/137.

münekkitler de bulunmaktadır. İmam Müslim, Ebû Zûr'a er-Râzî ve Ukaylî, Mücâhid'i zayıf sayan hadis tenkitçileri arasında yer almakta olup, onların bu konudaki dayanakları, Buhârî de olduğu gibi, Kuteybe b. Sa'îd'in değerlendirmesidir.¹⁶⁰ Aynı şekilde, İbnü'l-Cârûd (ö. 307/919) ve Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî ve Ebû Ahmed el-Hâkim de Mücâhid'i zayıf kabul eden müelliflerdendir.¹⁶¹

İbn Hibbân ise Mübârek b. Mücâhid'in münkerü'l-hadîs olduğunu, sika kimselerden onların rivayetlerine benzemeyen rivayetleri nakilde tek kaldığını ve bu yüzden o rivayetler ile ihticacın caiz olmadığını belirtmektedir.¹⁶² Bu ifadeler, İbn Hibbân'ın cerhinde diğer münekkitlere nazaran daha ağır ve sert bir üslup benimsediğini göstermektedir. İbn Adî ise Kuteybe'nin görüşüne istinat etmekte ve buna ilaveten onun pek fazla rivayetinin olmadığını da ifade etmektedir.¹⁶³ İbn Mende (öl. 395/1005) de onun hakkında za'îf cidden değerlendirmesinde bulunanlardandır.¹⁶⁴ İbnü'l-Cevzî ise hem Kuteybe'nin hem de İbn Hibbân'ın değerlendirmelerine eserlerinde yer vermektedir.¹⁶⁵ Zehebî ve İbn Hacer eserlerinde Mücâhid'e yönelik cerh yönündeki münekkit değerlendirmelerine ağırlık vermişler, bununla birlikte Ebû Hâtim er-Râzî'nin değerlendirmesini de zikretmişlerdir.¹⁶⁶

Bütün bu değerlendirmeler, Mücâhid'in rivayetlerinin hadis otoriteleri nezdinde genellikle zayıf kabul edildiğini ve bazı münekkitler tarafından yapılan ağır tenkitler sebebiyle güvenilirlik bakımından ciddi bir problemli râvi olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

3.2.3. Ta'dîl Edenler

Mübârek b. Mücâhid hakkında olumlu kanaat belirten münekkitlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda zikredilebilecek isimlerden biri Ebû Hâtim er-Râzî'dir. Nitekim Ebû Hâtim, Kuteybe'nin Mübârek'i Kaderî olmakla itham ettiğini ve onu son derece zayıf saydığını bilmesine rağmen, onun rivayetlerinin en azından itibar amacıyla yazılabileceğini ifade etmiştir.¹⁶⁷ Ancak onun bu değerlendirmesi, kendisinden sonraki hadis tenkitçileri tarafından büyük ölçüde dikkate alınmamış ve yaygın kabul görmemiştir.

¹⁶⁰ Müslim, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, 1/96; Sa'dî el-Hâşimî, *Ebû Zur'a er-Râzî*, 2/662; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 4/225.

¹⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 5/12.

¹⁶² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 3/23.

¹⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/28.

¹⁶⁴ İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, *Fethu'l-bâb*, 92.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 3/33.

¹⁶⁶ Zehebî, *Mizân*, 3/432; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 5/12.

¹⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/340-341.

3.2.4. Değerlendirme

Mübârek b. Mücâhid hakkındaki değerlendirmelerin, rical kaynaklarında görüldüğü kadarıyla, aslında Buhârî ile başladığı anlaşılmaktadır. Zira Buhârî öncesi münekkitlerden bu konuda herhangi bir açıklamaya rastlanmamaktadır. Buhârî ise kanaatini ortaya koyarken hocası Kuteybe b. Sa'îd'in değerlendirmesini esas almış ve bu görüşe dayanmıştır. Sonraki dönem hadis tenkitçilerinin değerlendirmelerinin de büyük ölçüde Buhârî'nin bu yaklaşımına dayandığı görülmektedir. Bu kanaatlerde cerh yönü belirgin bir şekilde ağır basmaktadır. Buna karşılık dikkat çeken diğer bir husus ise, Mübârek'i ta'dîl edenlerin sayısının yok denecek kadar az olmasıdır.

Bu durum, Mübârek b. Mücâhid'in hadis otoriteleri nezdinde genel olarak güvenilir bulunmadığını ve rivayetlerinin büyük ölçüde ihtiyatla karşılandığını göstermektedir.

3.3. Rivayetleri

3.3.1. Merfû Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senesinde Mübârek b. Mücâhid'in bulunduğu merfû rivayetler şunlardır:

1. Ebû Ca'fer el-Ukaylî (öl. 322/934) Muhammed b. Mûsâ el-Belhî'den, o Isâm b. Yûsuf el-Belhî'den, o **Mübârek b. Mücâhid**'den, o Mûsâ b. Ukbe'den, o Nâfi'den, o da İbn Ömer'den rivayet etmiştir. İbn Ömer Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Emir, halkının sorumluluğunu üstlenen kişidir ve onlardan sorumludur. Erkek, ailesi ve hizmetçilerinin sorumluluğunu üstlenendir ve onlardan sorumludur. Kadın, kocasının evinin sorumluluğunu üstlenendir ve o onlardan sorumludur. Köle, efendisinin malının sorumluluğunu üstlenendir ve o da ondan sorumludur. Agah olunuz, hepiniz birer çobansınız ve güttüğünüzden sorumlusunuz." Bu hadisi Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebîr* adlı eserinde rivayet etmiş ve hadisin sonunda, rivayetin İbn Ömer'den daha sağlam bir tarikle rivayet edildiğine ayrıca işaret etmiştir.¹⁶⁸

Ukaylî'nin de belirttiği gibi İbn Ömer rivayeti Buhârî ve Müslim başta olmak üzere daha sahih tarikler ihtiva eden eserlerde geçen bir hadistir.¹⁶⁹

2. İbn Adî el-Cürcânî (öl. 365/976) Abdurrahmân b. Abdülmü'min'den, o Ali b. Ebû Sehl er-Râzî'den, o Abdüssamed b. Abdülaziz el-Attar'dan, o **Mübârek b.**

¹⁶⁸ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 4/225.

¹⁶⁹ Buhârî, "İtk", 17; "İstikrâz", 20; "Nikâh", 81, 90; "Ahkam", 1; Müslim, "İmâre", 20; Ebû Dâvûd, "Harac, Fey, İmâre", 1; Tirmizî, "Cihad", 27; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 2/5, 54-55, 108, 111, 121.

Mücâhid'den, Alâ' b. Abdurrahmân'dan, o babasından (Abdurrahmân b. Ya'kûb), o da Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. (İçinizde tuttuklarınızı ister açıklayın ister gizleyin, Allah sizi onlarla hesaba çekecek ve dilediğini bağışlayıp dilediğini cezalandıracaktır. Allah her şeye gücü yetendir.),¹⁷⁰ ayetini nazil edince, bu durum Allah Resûlü'nün ashabına ağır, nefislerine zor geldi. Allah Resûlü'nün yanına gelerek, bize namaz, zekât, oruç, hac ve cihad gibi gücümüzün yeteceği amelleri yükledin. Ama biz bu ayete güç yetiremiyoruz, dediler. Allah Resûlü, siz işittik ve itaat ettik deyiniz, buyurdular. Bunun üzerine, Allah, hiç kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz,¹⁷¹ ayeti nazil oldu. Böylece bu ayet bir öncekini nesh etmiş oldu." Bu rivayet, İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde rivayet edilmiştir.¹⁷²

Söz konusu rivayetin herhangi bir mütâbî' veya şahidi tespit edilememiştir.

3. Dârekutnî (öl. 385/995) Ebû Nasr Muhammed b. Hamdeveyh el-Mervezî ile Ali b. Fazl b. Tâhir'den, onlar Ma'mer b. Muhammed b. Ma'mer el-Belhî'den, o Isâm b. Yûsuf'tan, o **Mübârek b. Mücâhid**'den, o Ubeydullah b. Ömer'den, o Nâfi'den, o da İbn Ömer'den rivayet etmiştir. İbn Ömer, Resûlullah'ın (s.a.v.) anne karnındaki yavru ile ilgili şöyle dediğini nakletmiştir: "Onun kesimi, annesinin kesimidir; tüylenmiş olsun veya olmasın." Rivayetin devamında Ubeydullah'ın şu sözü bulunmaktadır; "yalnız anne karnından çıktığında içinden kan çıkıncaya kadar boğazlanması gerekir." Bu hadisi Dârekutnî, *es-Sünen* adlı eserinde rivayet etmiştir.¹⁷³ Mezkûr rivayet bu haliyle Ebü'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed er-Râzî'nin (öl. 414/1023) *Fevâid*'inde de geçmektedir. Yalnız bu eserde hadisi Mübârek'ten rivayet eden Abdurrahmân b. Abdullah ed-Deşteki er-Râzî'dir.¹⁷⁴ Beyhakî ise *es-Sünenü'l-kübrâ*'da Ubeydullah'ın değerlendirmesine yer vermeden hadisin sadece merfû kısmını rivayet etmiştir.¹⁷⁵

Konuyla ilgili *el-Muvatta*'da İbn Ömer'den mevkuf olarak rivayet edilen bir hadis vardır. Yalnız o hadiste İbn Ömer, ceninin yaratılışının tam ve tüylenmiş olmasını, ayrıca anne karnından çıkınca kan akana kadar kesilmesi gerektiğini

¹⁷⁰ el-Bakara 2/284.

¹⁷¹ el-Bakara 2/286.

¹⁷² İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/28.

¹⁷³ Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/489.

¹⁷⁴ Ebü'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed Temmâm er-Râzî, *el-Fevâid*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1412), 1/255.

¹⁷⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/563.

savunmaktadır.¹⁷⁶ Yenilebilmesi için yaratılışının tam ve tüylenmiş olma şartına Saîd b. Müseyyeb de vurgu yapmaktadır.¹⁷⁷

Mezkûr rivayetin Abdürrezzâk b. Hemâm'ın *Musannef*'inde Abdurrahmân b. Ebû Leylâ'dan (öl. 83/702) gelen mürsel bir şahidi bulunmaktadır.¹⁷⁸ Yine aynı eserde İbrâhim en-Nehaî'nin de aynı lafızları içeren yalnız sonunda, pis olmamak şartıyla, ifadesinin de yer aldığı bir rivayet daha bulunmaktadır.¹⁷⁹

Senedinde Mübârek b. Mücâhid'in de yer aldığı Ebû Bekr İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî (öl. 381/991) rivayetinde ise sadece ilk bölüm yani, onun kesimi annesinin kesimidir, kısmı bulunmaktadır.¹⁸⁰ Mezkûr hadiste geçen "onun kesimi annesinin kesimidir" bölümünün *Kütüb-i Tis'a*'da Ebû Saîd el-Hudrî ile Câbir b. Abdullah rivayetleri de vardır. Ebû Saîd rivayetini Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir. Tirmizî, bu hadisin hasen olduğu kanaatindedir.¹⁸¹ Câbir rivayeti ise Ebû Dâvûd ile Dârimî de bulunmaktadır.¹⁸²

4. Dârekutnî Ali b. Fazl el-Belhî'den, o Abdüssamed b. Fazl'dan, o Halef b. Eyyûb'den, o **Mübârek b. Mücâhid**'den, o Zeyd b. Eslem'den, o Atâ b. Yesar'dan, o da Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet etmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: "İnsanlar, ey Allah'ın Resûlü, kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz, diye sordular. Resûlullah, evet, güneşi görmekte bir sıkıntı yaşıyor musunuz, diye cevap verdi." Ebû Saîd sonra hadisin tamamını zikretmiştir. Bu hadisi Dârekutnî, *Ru'yetullah* adlı eserinde nakletmiştir.¹⁸³

Mezkûr hadisin hem mütâbi' hem de şâhid rivayetleri bulunmaktadır. Mütâbi' olan Ebû Saîd el-Hudrî rivayeti Buhârî, Müslim, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayet edilmiştir.¹⁸⁴ Şâhid rivayetlerden Ebû Hüreyre rivayeti Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok eserde geçmiştir.¹⁸⁵ Cerîr b.

¹⁷⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes İmam Mâlik, *el-Muvatta'* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413), "Zebâih", 8.

¹⁷⁷ İmam Mâlik, "Zebâih", 9.

¹⁷⁸ Abdürrezzâk es-Sanânî, *el-Musannef*, 4/502.

¹⁷⁹ Abdürrezzâk es-Sanânî, *el-Musannef*, 4/501.

¹⁸⁰ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, thk. Übey Abdurrahmân Adil b. Sa'd (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1419), 258.

¹⁸¹ Ebû Dâvûd, "Edâhî", 17; Tirmizî, "Sayd", 9; İbn Mâce, "Zebâih", 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/31, 39, 53.

¹⁸² Ebû Dâvûd, "Edâhî", 17; Dârimî, "Edâhî", 17.

¹⁸³ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Ru'yetullah*, thk. İbrâhim Muhammed el-Alî, Ahmed Fahrî er-Rifâî (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1411), 106.

¹⁸⁴ Buhârî, "Tefsir", 8; "Tevhid", 24; Müslim, "İmân", 302; İbn Mâce, "Mukaddime", 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/16.

¹⁸⁵ Buhârî, "Ezan", 129; "Rikâk", 52; "Tevhid", 24; Müslim, "İmân", 299; "Züh'd ve'r-Rikâk", 16; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 19; Tirmizî, "Sıfatü'l-cennet", 17; İbn Mâce, "Mukaddime", 13; Dârimî, "Rikâk", 81; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/368-369.

Abdullah'tan gelen şâhid rivayetin de yine birçok müellif tarafından rivayet edildiği görülmektedir.¹⁸⁶

5. Dârekutnî Muhammed b. Ahmed b. Îsâ'dan, o Ali b. Huseyn b. Cüneyd'den, o Ahmed b. Abdurrahman b. Abdullah b. Sa'd'dan, o babasından, o **Mübârek b. Mücâhid**'den, o Mâlik b. Enes'den, o Ebû'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân'dan, o da Saîd b. Müseyyeb'den rivayet etmiştir. Saîd b. Müseyyeb'in rivayetine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Altın, gümüş veya ölçülen, tartılan ve yenilip içilen şeylerde faiz vardır." Bu hadisi Dârekutnî, *Sünen*'inde rivayet etmiştir.¹⁸⁷ Ancak bu rivayet merfû değil maktûdur. Bu durumu Dârekutnî hadisin sonunda beyan etmiş ve rivayetin mürsel olduğunu, Mübârek b. Mücâhid'in Mâlik kanalıyla onu Allah Resûlü'ne dayandırmasının bir hata olduğunu, aslında sözün Saîd b. Müseyyeb'e ait mürsel bir rivayet olduğunu belirtmiştir. Zahren merfû gibi olduğu için bu başlık altında ele alınması uygun görülmüştür.

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayete ulaşılamamıştır.

6. Ebû'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed er-Râzî (öl. 414/1023) Abdüssamed b. Muhammed el-Buhârî'den, o Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed es-Sicistânî'den, o Abdüssamed b. Fazl'dan, o Halef b. Eyyûb'den, o **Mübârek b. Mücâhid**'den, o Ubeydullah b. Ömer'den, o Nâfi'den, o da İbn Ömer'den rivayet etmiştir. İbn Ömer Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Bilâl, geceleyin ezan okur. Siz, İbn Ümmü Mektûm (öl. 15/636) okuyana kadar yiyiniz içiniz." Bu hadisi Temmâm er-Râzî, *Fevâid*'inde rivayet etmiştir. Hadisin sonunda ise şu açıklama yer almaktadır; "ikisi arasında birinin inmesi diğerinin çıkması kadar bir zaman dilimi vardır."¹⁸⁸

Abdullah b. Ömer rivayetinin Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok musannif tarafından da rivayet edildiği görülmektedir.¹⁸⁹ Konu ile ilgili ayrıca Hz. Âişe'den gelen şâhid rivayetler de vardır. O rivayetler de Buhârî ve Müslim başta olmak üzere yine birçok musannif tarafından rivayet edilmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Buhârî, "Mevâkitü's-salât", 16, 26; "Tefsîr", 50; "Tevhîd", 24; Müslim, "Mesâcîd", 211; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 19; Tirmizî, "Sıfatü'l-cennet", 16; İbn Mâce, "Mukaddime", 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 4/362.

¹⁸⁷ Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/400.

¹⁸⁸ Temmâm er-Râzî, *el-Fevâid*, 1/254.

¹⁸⁹ Buhârî, "Ezan", 11-12; "Şehâdât", 11; Müslim, "Sıyâm", 36-38; Tirmizî, "Salât", 35; Nesâî, "Ezan", 9; Dârimî, "Salât", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 2/9, 57, 123.

¹⁹⁰ Buhârî, "Ezan", 13; "Savm", 17; Müslim, "Sıyâm", 38; Nesâî, "Ezan", 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 6/44, 54, 185-186, 433.

7. Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) Muhammed b. Huseyn el-Mettûsî'den, o Abdülbâkî b. Kâni' el-Kâdî'den, o Cibrîl b. Müca'dan, o Yahyâ b. Mûsâ'dan, o Halef b. Eyyûb'den, o **Mübârek b. Mücâhid**'den, o Yezîd b. Eslem'den, o Atâ b. Yesar'dan o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah Resûlü (s.a.v.) her bir azasını birer kez yıkayarak abdest almıştır." Bu hadisi Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîsü'l-müteşâbih fi'r-resm* adlı eserinde rivayet etmiştir.¹⁹¹

Hadisin hem mütâbi' hem de şâhid rivayetleri vardır. Mütâbi' rivayet Buhârî'nin de içinde bulunduğu birçok müellif tarafından rivayet edilmiştir.¹⁹² Şâhid hadisler ise Hz. Ömer ve Câbir b. Abdullah aracılığıyla rivayet edilmiştir.¹⁹³

3.3.2. Mevkuf Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senesinde Mübârek b. Mücâhid'in bulunduğu mevkuf rivayetler şunlardır:

1. Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî (öl. 310/923) Muhammed b. Humeyd er-Râzî'den, o Seleme b. Fazl'dan, o **Mübârek b. Mücâhid**'den, o Şerîk b. Abdullah'tan, o Sâlih'ten, o da İbn Abbas'tan (öl. 68/687) rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: "Meleklerden bir grup vardır ki onlara cin denir ve İblis onlardandır. O, gökle yer arasında hüküm sürmekteydi." Bu hadisi Ebû Bîşr ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eserinde nakletmiştir.¹⁹⁴ Mezkûr rivayet ayrıca Ebû Ca'fer et-Taberî'nin hem *Tefsir*'inde hem de *Tarih*'inde geçmektedir. Yalnız Taberî'nin rivayetinin sonunda, ama o isyan etti, Allah da onu kovulmuş şeytana döndürdü, ilavesi bulunmaktadır.¹⁹⁵

2. İbn Adî el-Cürcânî (öl. 365/976) Muhammed b. Abdurrahmân'dan, o İbn Kahzâd'dan, o Abdülaziz b. Ebû Ramze'den, o **Mübârek b. Mücâhid**'den, Albâ' b. Ahmer'den, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. "İbn Abbas, dilediğinizi yapın (muhakkak ki ben sizi bağışladım), sözü ile ilgili olarak bu Bedir ehli hakkında nazil olmuştur, demiştir." Bu rivayet, İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde rivayet edilmiştir.¹⁹⁶

3. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Ebû Muhammed b. Hayyân'dan, o Muhammed b. İmrân b. el-Cüneyd'den o Abdullah b. Âsım'dan, o Hammâd b.

¹⁹¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîsü'l-müteşâbih fi'r-resm*, thk. Sekînetü's-Şihâbî (Dimaşk: Talâs li'd-Dirâsât ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1405), 2/812.

¹⁹² Buhârî, "Vüdû", 22; Ebû Dâvûd, "Taharet", 54; Tirmizî, "Taharet", 32; Nesâî, "Taharet", 64, 84; İbn Mâce, "Taharet", 45; Dârimî, "Taharet", 29, 39; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 1/219, 233, 332, 372.

¹⁹³ Tirmizî, "Taharet", 35; İbn Mâce, "Taharet", 45; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 1/23.

¹⁹⁴ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 1/338.

¹⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/541; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk (Târîhu't-Taberî)* (Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387), 1/82.

¹⁹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/29.

Kîrat'tan, o **Mübârek b. Mücâhid**'den, o Ebû'l-Alâî'den, o da Ka'b'dan (b. Mâlik) rivayet etmiştir. "Ka'b b. Mâlik (öl. 50/670) Cenab-ı Hakk'ın, Şüphesiz ki bu (Kur'an), ibadet edecek bir topluluk için yeterli bir öğüttür,¹⁹⁷ ayeti hakkında şöyle demiştir: Kim beş vakit namazını cemaatle kılarsa, onun ibadeti her yerini kaplamış olur." Bu hadisi Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde rivayet etmiştir.¹⁹⁸

3.3.3. Maktû Rivayetler

Kaynaklarda maktû rivayet olarak bizzat Mübârek b. Mücâhid'e ait sadece bir söz tespit edilebilmiştir. O rivayet de şudur:

1. Dârekutnî Ali b. Muhammed b. Ubeyd'den, o İbn Ebû Hayseme'den, o İbn Ebû Rizme'den, o babasından (Abdülazîz b. Ebû Rizme), o da **Mübârek b. Mücâhid**'den nakletmiştir. Mübârek b. Mücâhid şöyle demiştir: "Muhammed b. Aclân'ın karısının hamile kalıp dördüncü senesinde doğum yaptığı bizim bildiğimiz bir şeydir. Bu yüzden ona, fil taşıyan kadın, denilmiştir." Bu maktû rivayeti Dârekutnî *Sünen*'inde rivayet etmiştir.¹⁹⁹ Mezkûr rivayet Beyhakî tarafından da rivayet edilmiştir.²⁰⁰

3.3.4. Değerlendirme

Senedinde Mübârek b. Mücâhid'in bulunduğu merfû rivayetlerin sayısı aslında altıdır. Ancak yukarıda toplam yedi rivayet ele alınmıştır. Bu rivayetlerden sonuncusu aslında maktû olup, Said b. Müseyyeb'in sözüne dayanmaktadır. Ne var ki, İbnü'l-Müseyyeb'in bu ifadeyi doğrudan Allah Resûlü'ne isnad etmiş olması sebebiyle mezkûr rivayet merfû başlığı altında değerlendirilmiş ve metnin sonunda bu duruma ayrıca işaret edilmiştir.

Merfû olan beş rivayetin üçü Abdullah b. Ömer, biri Ebû Saîd el-Hudrî, biri Ebû Hüreyre ve biri de Abdullah b. Abbas kanalıyla rivayet edilmiştir. Mübârek b. Mücâhid'in merfû rivayetleri, Ebû Hüreyre rivayeti hariç, *Kütüb-i Tis'a'da* yer alan eserler tarafından ya mütâbî' ya da şâhid rivayetlerle desteklenmektedir. Haliyle bu durum, onun rivayetlerinin güvenilirliğini artıran bir unsurdur.

Merfû rivayetlerden Ebû Hüreyre ile Said b. Müseyyeb'e nispet edilen rivayet eleştiriye açık görünmektedir. Zira her iki rivayeti destekleyecek herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayet yoktur. Üstelik sened içerisinde tenkide

¹⁹⁷ el-Enbiyâ 21/106.

¹⁹⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/36.

¹⁹⁹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/501.

²⁰⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/728; Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, 3/168.

uğramış râviler bulunmaktadır. Ayrıca, Saîd b. Müseyyeb'in rivayetinde inkıtâ da vardır. Dârekutnî'nin de belirttiği üzere, söz konusu rivayetin maktû olarak değerlendirilmesi esasında daha isabetli olacaktır. Haliyle tüm bu hususlar, özellikle Saîd b. Müseyyeb'in rivayetinin sıhhatine yönelik ciddi tereddütler doğurmakta ve onun güvenilirliğini ciddi manada zedelemektedir.

Merfû rivayetlerin ele almış olduğu konular şunlardır; ceninin boğazlanması, Allah Teâlâ, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır ayetinin nüzulü ve sahâbenin endişesi, sahur vaktinin tespiti, kişilerin sorumluluk alanlarının neler olduğu, ru'yetullah, Allah Resûlü'nün nasıl abdest aldığı ve faiz yasağının geçerli olduğu alışveriş türleri.

Mübârek b. Mücâhid'in senedinde yer aldığı mevkuf hadis sayısı sadece üç rivayetten ibarettir. Bunlardan birisinin râvisi Ka'b b. Mâlik, diğerlerinin ise Abdullah b. Abbas'tır. Ka'b b. Mâlik namazları cemaatle kılmanın önemine vurgu yaparken, İbn Abbas Bedir ehli hakkında inen ayet ve İblis'in mahiyeti hakkında bilgi vermektedir. Yalnız İbn Abbas'ın İblis'in mahiyeti ile ilgili rivayetinin konusu gayba dair olduğundan söz konusu rivayetin ilk anda hükmen merfû olması gerektiği akla gelse de İbn Abbas'ın israiliyyat türü haberler nakletmesi buna mâni olmaktadır. Zira hükmen merfû olmanın şartı, râvisinin israiliyyat türü haberler nakleden birisi olmamasıdır. Mübârek'ten sadece bir maktû rivayet tespit edilebilmiştir. O rivayet de bizzat Mübârek'e ait bir sözdür. Konusu ise bazı kadınların hamilelik süresinin daha uzun olabileceğine dairdir. Saîd b. Müseyyeb'in Allah Resûlü'ne isnad ettiği sözün de maktû olarak kabul edilmesi üzerinde daha önce durulmuştur.

Rical kaynaklarında Mübârek b. Mücâhid'in rivayette bulunduğu hocalarından genellikle üçünün ismi zikredilmektedir; Ubeydullah b. Ömer el-Medenî, Alâ b. Abdurrahman el-Medenî ve Eyyûb b. Ebü'l-Avcâ' el-Kureşî. Mevcut kaynaklarda Mübârek'e ait rivayetler incelendiğinde senedinde Ubeydullah b. Ömer ile Alâ b. Abdurrahmân el-Medenî'nin yer aldığı rivayetler olduğu görülecektir. Buna karşılık kaynaklarda Mübârek'in Eyyûb b. Ebü'l-Avcâ'dan rivayette bulunduğu belirtilmiş olmakla birlikte, böyle bir rivayet tespit edilememiştir. Bunun yanında mevcut rivayetlerde Mübârek b. Mücâhid'in hadis naklinde bulunduğu râviler arasında yukarıda zikredilenlerden farklı isimlerin yer aldığı görülmektedir. O isimler şunlardır; Mûsâ b. Ukbe el-Medenî (öl. 141/758), Mâlik b. Enes el-Medenî, Yezid b. Eslem el-Medenî, Zeyd b. Eslem, Albâ b. Ahmer el-Basrî ve Şerîk b. Abdullah b. Ebû Nemir el-Medenî. Ancak Yezîd b. Eslem ile Zeyd b. Eslem'in aynı şahıs olma ihtimali oldukça kuvvetlidir. Zira ricale dair kaynaklarda, Yezîd b. Eslem ile Zeyd

b. Eslem'in aynı kişi olduğu yönünde görüş beyan edenler bulunmaktadır. Ayrıca, Atâ b. Ebû Rabâh'tan rivayette bulunan râviler arasında Zeyd b. Eslem'in adı var iken, buna mukabil Yezîd b. Eslem adına rastlanmamaktadır. Hâlbuki Mübârek'in hem Zeyd hem de Yezîd isnadıyla naklettiği rivayetlerin her ikisi de Atâ b. Ebû Rabâh kanalıyla gelmektedir. Bu durum, iki isimle anılan râvinin esasen tek bir şahıs olabileceği ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Yukarıda isimleri zikredilen Mübârek b. Mücâhid'in hocalarının genelinin Medineli oldukları, sadece Albâ b. Ahmer'in Basralı olduğu görülmektedir. Bu durum, Mübârek'in ilmi müktesebatını Medine'de elde ettiğini ve eğitim hayatının büyük oranda bu şehirde şekillendiğini göstermektedir.

Rical literatüründe, Mübârek b. Mücâhid'den rivayette bulunduğu belirtilen râviler arasında ağırlıklı olarak şu isimler zikredilmektedir; Abdülaziz b. Ebû Rizme el-Mervezî, Abdurrahman b. Abdullah ed-Deşteki er-Râzî, İsam b. Yûsuf el-Belhî, Mihrân b. Ömer el-Attar er-Râzî, Seleme b. Fazl er-Râzî ve Abdüssamed b. Abdülaziz el-Attar er-Râzî. Mübârek'e ait rivayetlerde bu isimlerden Mihrân b. Ebû Ömer el-Attar'ın içinde yer aldığı bir rivayet tespit edilememiştir. Diğer râvilerin ise farklı oranlarda rivayetlerde yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında Halef b. Eyyûb el-Belhî ve Hammâd b. Kîrat en-Neysâbü'rî'nin de Mübârek'ten rivayetleri tespit edilmiştir. Bu tablo, rical kaynaklarında bir râviden rivayet ettiği bildirilen tüm şahısların mutlak surette isnat zincirlerinde yer almadığını, ya da isimleri zikredilen râvilere ait bütün rivayetlerin bize kadar ulaşmadığını ortaya koymaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer husus; Mübârek b. Mücâhid'den rivayette bulunan râvilerin hepsinin ya Rey ya da Horasan bölgesinden olup diğer ilim merkezlerinden hiçbir râvinin bulunmamasıdır. Bu da Mübârek'in ilmi müktesebatını Medine'de elde edip daha sonra kendi memleketine dönüş yapıp ilmi faaliyetlerini orada sürdürdüğünü göstermektedir.

4. Hakîm b. Hızâm

4.1. Hayatı

Buhârî'nin Kaderî olmakla itham ettiği kişilerden bir diğeri Hakîm b. Hızâm'dır. Hakîm'in künyesi Ebû Sümeir, nisbesi ise el-Basrî'dir.²⁰¹ Yalnız kaynaklarda zaman zaman el-Ezdî nisbesi de kullanılmaktadır.²⁰² Bununla

²⁰¹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 3/18; Buhârî, *et-Târihu'l-ıvsat*, 2/257.

²⁰² İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/513; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 4/839.

birlikte Ukaylî'nin onun için Kûfî nisbesini kullandığı görülmektedir.²⁰³ Yalnız bunun bir sehiv olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira kaynaklarda Ukaylî'den başka bu nisbeyi kullanan bir müellif tespit edilememiştir.

Rical kaynaklarına göre o, Sâbit b. Eslem el-Bünânî el-Basrî (öl. 127/744), Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (öl. 131/748), Abdülmelik b. Umeyr (öl. 136/753), A'meş Süleymân b. Mihrân (öl. 148/765) ve Ebû Cenâb el-Kelbî'den (Yahyâ b. Ebû Hayye) (öl. 150/167) rivayetleri bulunmaktadır. Ondan da Merhûm b. Abdülaziz el-Attar (öl. 188/803), Ma'lâ b. Esed el-Ammî (öl. 218/833), Ubeydullah b. Ömer b. Meysera el-Kavârîrî (öl. 235/849), Muhammed b. Abdullah b. Büzey' (öl. 247/861), Selm b. İbrâhim el-Verrâk (öl.?), Bekr b. Muhammed el-Kuraşî (öl.?), Muhammed b. Süleymân el-Esedî Lüveyn (öl.?) ve Ebü'l-Eş'as Ahmed b. Mikdam (öl.?) gibi râviler rivayette bulunmuştur.²⁰⁴ Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı eserinde, Hakîm'den rivayette bulunan râviler arasında şu isimler de yer almaktadır: Hasîb b. Nâsih el-Hârisî el-Basrî (öl. 208/823), Muhammed b. Abdülmelik b. Ebü's-Şevârib el-Basrî (öl. 242/856) ve Muhammed b. Ukbe b. Herem el-Basrî (öl.?).²⁰⁵

Hakîm'in vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir. Zehebî'ye göre o, on dokuzuncu tabakadan olup hicri 181-190/797-805 tarihleri arasında vefat etmiştir.²⁰⁶

4.2. Güvenilirliği

4.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi

Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*'inde Hakîm b. Hızâm'ı rivayetlerinin hiçbir şekilde alınamayacağı kimseler için kullandığı münkerü'l-hadîs lafzı ile cerh etmektedir.²⁰⁷ O bu değerlendirmeyi *et-Târîhu'l-evsat*'ta da aynen tekrar etmiş²⁰⁸ ama *ed-Du'afâ*'ya onun ismini dahi almamıştır. Onun hakkında kullandığı cerh lafzı sebebiyle asıl zikredilmesi gereken yer olan *ed-Du'afâ*'da zikredilmemiş olması dikkat çekici bir durumdur. Bu konuda ilk akla gelen bunun bir zühul eseri olmasıdır. Aşağıda geleceği üzere Hakîm'i bu lafızla tenkit eden bir başkası da yoktur. Sadece Ebû Nasr İbn Mâkûlâ (öl. 475/1082) onun

²⁰³ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 1/317.

²⁰⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/18; Müslim, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, 1/417; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/203; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 2/419; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/839; Zehebî, *Mizân*, 1/585; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 3/260.

²⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/255; 26/19, 124.

²⁰⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/839.

²⁰⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/18.

²⁰⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, 2/257.

Kaderî olmakla itham edildiğini söyledikten sonra "hadisinde nekarat vardır" demiştir.²⁰⁹ O bu değerlendirmeyi herhangi bir müellife nisbet etmese de önce Kaderîliğini sonra da hadislerinde nekarat olduğunu belirtmesi onun bu ifadeyi Buhârî'den almış olabileceğine bir işaret olsa gerektir.

4.2.2. Cerh Edenler

Kaynaklarda Hakîm b. Hızam hakkında münkerü'l-hadîs lafzından ziyade diğer cerh lafızlarının kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan birisi metrûkû'l-hadîs lafzıdır. Mevcut kaynaklara göre bu değerlendirmeyi ilk defa yapan Ebû Hâtîm er-Râzî'dir.²¹⁰ er-Râzî'den sonra sekizinci asır münekkitlerinden Zehebî de ona tabi olmuştur. O her ne kadar *Mîzânü'l-itidal*'de Buhârî'nin görüşüne yer vermiş olsa da öncelikli olarak Ebû Hâtîm'in görüşünü zikretmesi, ayrıca *el-Muğnî* ile *Dîvânü'd-du'afâ*'da sadece bu değerlendirme ile yetinmesi onun Hakîm hakkında metrûkû'l-hadîs kanaatinde olduğunu göstermektedir.²¹¹ Zehebî ayrıca, *Târîhu'l-İslâm* adlı eserinde de Ebû Hâtîm'in bu değerlendirmesine öncelik vermiştir. Yalnız akabinde İbn Adî'nin, hadisi yazılabilir, münkerü'l-hadîs demesini zikretmesi maalesef kafa karışıklığına sebep olmaktadır.²¹² Zira bu ifadede İbn Adî'nin de Hakîm hakkında münkerü'l-hadîs değerlendirmesini esas aldığı anlaşılmaktadır. Oysa İbn Adî'nin Hakîm ile ilgili böyle bir değerlendirmesi mevcut eserinde bulunmamaktadır. O sadece Buhârî'nin değerlendirmesini vermiş, ama bu değerlendirmeye itibar etmemiştir. Çünkü o Hakîm'in rivayetlerinin en azından yazılabileceği kanaatindedir. Kaldı ki o, bu durumu Hakîm'e ait olan hadisleri zikrettikten sonra onun hadislerinin yazılabileceğini bizzat kendisi ifade etmiştir.²¹³

Hakîm hakkında yapılmış sert tenkitlerden birisi de Zekeriyâ b. es-Sâcî'ye aittir. O Hakîm'i hem batıl hadisler nakletmesini hem de bu rivayetleri A'meş'e nisbet etmesini eleştiri konusu yapmaktadır.²¹⁴ Aslında kaynaklarda Hakîm'in A'meş'ten rivayetleri bulunmaktadır. Bu durumu bizzat Buhârî'nin kendisi de kabul etmektedir.²¹⁵ Yalnız Sâcî'nin buradaki eleştirisinin onun münker rivayetleri A'meş'e nispet etmesine yönelik olduğu, bunun dışında kalan rivayetler hususunda ise herhangi bir tenkidinin olmadığı anlaşılmaktadır.

²⁰⁹ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 3/130.

²¹⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/203.

²¹¹ Zehebî, *Mîzân*, 1/585; Zehebî, *el-Muğnî*, 1/187; Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ*, 99.

²¹² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/839.

²¹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/513-515.

²¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 2/343.

²¹⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 3/18.

Yukarıda zikredilen tenkit lafızlarından başka onun hakkında zayıf tenkit lafzı da kullanılmaktadır. Buhârî öncesi münekkitlerden olan Ahmed b. Hanbel onun hakkında zayıf diyenlerden birisidir.²¹⁶ Yalnız bu, sadece İbn Hibbân tarafından aktarılmış bir bilgidir. Diğer mevcut kaynaklarda bunu teyit eden bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu durum mezkûr değerlendirmeye ihtiyatla yaklaşılmasını bir bakıma zorunlu kılmaktadır. Onu zayıf olarak değerlendiren bir diğer müellif de Nesâî'dir.²¹⁷ Aslında İbn Adî'nin de aynı kanaatte olduğu söylenebilir. Her ne kadar o bunu açıkça ifade etmese de onun hakkında hadislerinin yazılabileceğine dair kanaat serdetmesi bunu göstermektedir. Çünkü hadisleri ihticac için olmasa bile itibar için yazılabilecekler arasında hakkında zayıf değerlendirmesi yapılanlar da vardır.²¹⁸

4.2.3. Ta'dîl Edenler

Hakîm b. Hizâm hakkında Ahmed b. Hanbel ve Nesâî'ye nispet edilen zayıf değerlendirmesi, münekkitler arasında dile getirilen en hafif tenkitlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda İbn Adî'nin görüşü de aynı kategoride değerlendirilebilir. İbn Adî, Hakîm'i rivayetleri yazılabilir düzeyde bir râvi olarak nitelendirmiş, bu yönüyle onun hadislerinin itibar çalışmalarında göz ardı edilmemesi gerektiğine işaret etmiştir. Benzer bir yaklaşım, Hatîb el-Bağdâdî tarafından da ortaya konmuştur. Hatîb, Hakîm'in bazı rivayetlerinde nekâret bulunduğunu belirtmekle birlikte, bütün rivayetlerini problemli görmemiştir.²¹⁹ Bununla birlikte, sonraki dönemde birçok münekkidin, Hakîm'den gelen rivayetleri reddederken genellikle onunla ilgili değerlendirmelerden yalnızca birini esas alarak hükme vardıkları görülmektedir. Bu durum, râviye dair cerhlerin bütüncül bir perspektiften değerlendirilmediğini, aksine zaman zaman seçmeci bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. Nitekim Zehebî eserlerinde onun hakkındaki görüşlere yer verirken çoğunlukla Buhârî ile Ebû Hâtim'in sert cerh ifadelerini ön plana çıkarmaktadır.²²⁰ Zehebî'nin bu tutumu, sonraki dönem münekkitlerinin râvi değerlendirmelerinde izledikleri seçmeci yaklaşımın tipik bir örneğidir. Haliyle böyle bir durum, Hakîm hakkında olumsuz bir algının oluşmasına zemin hazırlayacaktır.

²¹⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/247; es-Seyyid Ebü'l-Muâtî en-Nûrî, Ahmed Abdürrezzâk İd, Mahmud Muhammed Halîl, *Mevsûatü akvâli'l-İmam Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve ilelihi* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1417), 1/292.

²¹⁷ Nesâî, *ed-Du'afâ*, 3/203.

²¹⁸ Ahmed Naim, *Tecrîd*, 396-397.

²¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîs*, 2/710.

²²⁰ Zehebî, *Mîzân*, 1/585; *el-Muğnî*, 187; *Dîvânü'd-du'afâ*, 99.

4.2.4. Değerlendirme

Eldeki bu veriler, Hakîm hakkında oldukça sert ifadelerin yanında az da olsa nispeten daha yumuşak ifadelerin kullanıldığını da göstermektedir. Buhârî'nin kullandığı münkerü'l-hadîs tenkiti ile bazı münekkitlerin metrûkü'l-hadîs ve batıl hadisler naklettiğine dair tenkitleri esas alındığında, Hakîm'in rivayetlerine kesinlikle itibar edilmemesi gerektiği ortaya çıkacaktır. Zira İmam Buhârî, haklarında münkerü'l-hadîs dediği râvileri şöyle niteler: Hakkında münkerü'l-hadîs dediğim hiçbir râviden rivayette bulunmak helal olmaz.²²¹ Ama bunun yanında Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Adî ve Hatîb el-Bağdâdî gibi münekkitlerin yapmış oldukları tenkitler esas alındığında ise onun rivayetlerinin en azından itibar için yazılabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim bu husus İbn Adî tarafından da açıkça ifade edilmiştir. Hakîm'in Kaderî düşünceye sahip olması konusuna gelince; münekkitlerin onun Kaderî olup olmamasına pek fazla vurgu yapmadıkları ve bu vasfı sebebiyle ona ciddi bir eleştiride bulunmadıkları görülmektedir.

4.3. Rivayetleri

4.3.1. Merfû Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senesinde Hakîm b. Hizâm'ın bulunduğu merfû rivayetler şunlardır:

1. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî (öl. 327/939) Muhammed b. Câbir ed-Darîr'den, o Müslim b. İbrâhim el-Abdî'den, o **Hakîm b. Hizâm**'dan, o Alâ b. Kesîr'den, o Mekhûl'den, o da Vâsile b. Eska'dan rivayet etmiştir. Vâsile Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Kadının bereketi, ilk önce kız çocuk doğurmasıdır. Allah dilediğine kız çocuk, dilediğine de erkek çocuk verir,"²²² ayetini işitmedin mi? Allah, orada önce erkeği değil kız çocuğunu zikretmiştir." Bu hadis, Harâitî'nin *Mekârimü'l-ahlâk* adlı eserinde nakledilmiştir.²²³ Hadis aynı lafızlarla Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdât* adlı eserinde de bulunmaktadır.²²⁴ Yalnız bu rivayette hadisi Hakîm'den nakleden Selim b. İbrâhim el-Abdî el-Verrâk'tır. Aslında doğru olan da budur. Zira kaynaklara göre Hakîm'den rivayeti bulunan Müslim b. İbrâhim değil

Selm el-Abdî'dir. Anlaşıldığı kadarıyla Selim ismi, Harâitî'nin eserinde sehven Müslim olarak kaydedilmiştir.

²²¹ Zehebî, *Mîzân*, 1/6; 2/202; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 1/20.

²²² eş-Şûrâ 42/49.

²²³ Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk*, 213.

²²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 16/600.

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayete ulaşılamamıştır.

2. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî Muhammed b. Câbir ed-Darîr'den, o Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî'den, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Ali b. Zeyd b. Cüd'an'dan, o Saîd b. Müseyyeb'ten, o da Selmân'dan (el-Fârisî) (öl. 36/656) rivayet etmiştir. Selmân Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Ben Ebû'l-Kâsım'ım. Veren Allah'tır, ben ise paylaştırırım."²²⁵

Mezkûr hadisin *Kütüb-i Tis'a* dışında kalan eserlerde, Ebû Hüreyre kanalıyla gelen şâhid bir rivayeti bulunmaktadır.²²⁶

3. Ebû'l-Kâsım et-Taberânî (öl. 360/971) Muhammed b. Avn es-Sîrâfî'den, o Ebû'l-Eş'as Ahmed b. Mikdam'dan, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o A'meş'ten, o İbrâhim et-Teymî'den, o babasından, o Kâdî Şureyh'ten, o da Hz. Ömer'den (r.a.) nakletmiştir. O, Allah Resûlü'nün şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendisidir." Bu hadis, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* adlı eserinde rivayet edilmiştir.²²⁷ Mezkûr rivayet İbn Adî'nin eserinde de nakledilmiştir.²²⁸ Bu, *Kütüb-i Tis'a*'da mütâbî' ve şahidi bulunan bir hadistir. Senedinde Hakîm b. Hızâm'ın yer aldığı rivayetler Hz. Ömer vasıtasıyla gelirken, mütâbî' ve şâhid rivayetler ise İbn Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî ve Huzeyfe tarafından nakledilmiştir. İbn Ömer rivayetini İbn Mâce nakletmiştir. Yalnız yukarıdaki rivayetten farklı olarak hadisin sonunda "babaları onlardan daha hayırlıdır" ifadesi bulunmaktadır.²²⁹ Ebû Saîd el-Hudrî rivayeti hem Tirmizî'de hem de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçmektedir. Ahmed b. Hanbel'deki rivayetlerin birisinde "Fatıma, Meryem b. İmrân hariç, cennet kadınlarının efendisidir" ilavesi vardır.²³⁰ Bu ilavenin yer aldığı hadisi Şuayb el-Arnaût sahih li gayrihi olarak değerlendirmiş ama senedindeki zafiyete de işaret etmekten geri durmamıştır. Çünkü senette bulunan Yezîd b. Ebû Ziyâd zayıf bir râvidir.²³¹ Huzeyfe rivayeti ise sadece *el-Müsned*'de bulunmaktadır. Huzeyfe'den gelen

²²⁵ Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk*, 190.

²²⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/85; Bezzâr, *Müsned*, 15/94; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 1/5; Tahâvî, *Şerhu Meânî'l-âsâr*, 4/337; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414), 13/134; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şâhin, *Nâsihu'l-hadis ve mensûhu*, thk. Sümeyr b. Emîn ez-Züheyri (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1408), 375; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 2/660; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 2/532.

²²⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 3/35.

²²⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/513.

²²⁹ İbn Mâce, "Mukaddime", 11.

²³⁰ Tirmizî, "Menâkıb", 99; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/3, 62, 64, 82.

²³¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd Besyûnî, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 18/138, 161, 301.

rivayetlerin birisinde, "Fatıma, cennet kadınlarının efendisidir" ilavesi bulunmaktadır.²³²

4. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Huseyn b. İshâk et-Tüsterî'den, o Muhammed b. Ukbe es-Sedûsî'den, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Vadîn b. Atâ'dan, o Yezîd b. Mersed'den, o da Ebü'd-Derdâ Uveymir b. Mâlik b. Kays'tan (öl. 32/652) rivayet etmiştir. O Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Biriniz sefere çıktığında, ailesine bir hediye ile dönsün. Kim de binitinden inip bir tepeyi yürüyerek aşarsa, bir köle azat etmiş gibi olur." Bu hadis, Taberânî'nin *Müsnedü's-Şâmiyyîn* adlı eserinde rivayet edilmiştir.²³³ Bu rivayetin ilk kısmı Ebû Bişr ed-Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eserinde de bulunmaktadır.²³⁴

Mezkûr hadisin, İbn Asâkir tarafından rivayet edilen mütâbî' bir rivayeti bulunmaktadır.²³⁵

5. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Huseyn b. İshâk et-Tüsterî'den, o Muhammed b. Ukbe es-Sedûsî'den, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Alâ b. Kesîr'den (ed-Dîmeşkî) (öl. 143/760), o Mekhûl'den (öl. 112/730), o da Ebû Ümâme el-Bâhilî'den (öl. 86/705) nakletmiştir. O Allah Resûlü'nün şöyle yaptığını nakletmiştir: "Allah Resûlü (s.a.v.) binitinin üzerinde vitir namazını kılar." Hadis bu senetle Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i ile *Müsned*'inde rivayet edilmiştir.²³⁶

Mezkûr hadisin râvisi Ebû Ümâme el-Bâhilî'den gelen başka bir rivayet tespit edilememiştir. Senette bulunan el-Alâ b. Kesîr münekkitler tarafından çok sert eleştirilere maruz kalmış bir râvidir.²³⁷ Yalnız İbn Ömer'den gelen şâhid bir rivayet *Kütüb-i Tis'a*'nın tümünde bulunmaktadır.²³⁸ Ayrıca, İbn Mâce'de İbn Abbas'tan gelen zayıf bir şâhid rivayet de vardır.²³⁹

6. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Huseyn b. İshâk et-Tüsterî'den, o Muhammed b. Ukbe es-Sedûsî'den, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Alâ b. Kesîr'den, o Mekhûl'den, o da Ebû Ümâme el-Bâhilî'den (öl. 86/705) nakletmiştir. Ebû Ümâme el-Bâhilî Allah Resûlü'nün şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Uyku abdesti suya temas etmenle olur. Sonra da o dokunuşla yüzünü, ellerini ve ayaklarını,

²³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/391, 392.

²³³ Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Silefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 1/381.

²³⁴ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 1/83.

²³⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 65/373.

²³⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 8/128; Taberânî, *el-Müsned*, 4/317.

²³⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/514, 520; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/360; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/535-537; Zehebî, *Mîzân*, 3/104; Aynî, *Megâni*, 2/429.

²³⁸ Buhârî, "Vitr", 5-6; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 36, 38; Ebû Dâvûd, "Tefrîu' salâti's-sefer", 8; Tirmizî, "Vitr", 14; Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 33; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 127; Dârimî, "Salât", 213; İmam Mâlik, "Salâtü'l-leyl", 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/57.

²³⁹ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 127.

teyemmümdeki mesh gibi, mesh edersin." Hadis bu senetle Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i ile *Müsned*'inde rivayet edilmiştir.²⁴⁰

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayete ulaşılammıştır.

7. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Huseyn b. İshâk et-Tüsterî'den, o Muhammed b. Ukbe es-Sedûsî'den, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Alâ b. Kesîr'den, o Mekhûl'den, o da Ebû Ümâme el-Bâhilî'den (öl. 86/705) nakletmiştir. Ebû Ümâme el-Bâhilî Allah Resûlünün şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kim kudreti olduğu halde affederse, Allah da onu zorluk gününde affeder." Bu hadis, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde rivayet edilmiştir.²⁴¹

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayet tespit edilememiştir. Nâsirüddîn Elbânî bu rivayeti çok zayıf olarak değerlendirmektedir.²⁴²

8. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Huseyn b. İshâk et-Tüsterî'den, o Şeybân b. Ferrûh'tan, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Alâ b. Kesîr'den, o Mekhûl'den, o da Vâsile b. Eska'dan (öl. 85/704) nakletmiştir. Vâsile şöyle demiştir: "Peygamberimize kel, şaşı, dişleri dökülmüş, ayakları çapraşık, dişleri kötü durumda, solak, ayak ve bacakları eğri bir adam geldi ve şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlü, Allah'ın neyi farz kıldığını bana bildir. Peygamberimiz ona farzları bildirince, adam şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki, O'nun farz kıldığından fazlasını yapmayacağım. Peygamberimiz (s.a.v.) ona, neden, diye sorunca adam, çünkü Allah beni kel, şaşı, dişsiz, solak, ayak ve bacakları eğri bir adam olarak yarattı, dedi. Sonra da dönüp gitti. Cebrail gelip Peygamberimize şöyle dedi: Ey Muhammed, Rabbin sitem eden kim? O cömert bir Rabbe sitem etti ama Allah yine de onu mazur görüp, gönlünü aldı. Söyle ona, Kıyamet günü Cebrail'in suretinde diriltilmeyi istemez mi? Allah Resûlü adamın arkasından birini gönderdi ve ona şöyle dedi: Sen cömert bir Rabbe sitem ettin, ama o senin sitemini mazur gördü ve şöyle dedi: Allah'ın seni kıyamet günü Cebrail'in suretinde diriltmesini istemez misin? Adam, evet, ey Allah'ın Resûlü, dedi ve şunu ilave etti: O zaman, ben de bedenim Allah'ın razı olacağı herhangi bir şeye güç yetirdiğinde onu mutlaka yapacağıma söz veriyorum." Hadis bu senetle Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i ile *Müsned*'inde rivayet edilmiştir.²⁴³

²⁴⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 8/128; Taberânî, *el-Müsned*, 4/317.

²⁴¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 8/128.

²⁴² Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Daîfü'l-Câmi's-sağîr ve Ziyâdetüh* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1410), 821.

²⁴³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 22/63; Taberânî, *el-Müsned*, 4/312.

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayete ulaşılamamıştır.

9. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Huseyn b. İshâk et-Tüsterî'den, o Şeybân b. Ferrûh'tan, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Alâ b. Kesîr'den, o Mekhûl'den, o da Vâsile b. Eska'dan nakletmiştir. Vâsile Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Her kim parmaklarının arasını su ile hilallemezse Allah Kıyamet Günü onları ateşle hilaller." Hadis bu senetle Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i ile *Müsned*'inde rivayet edilmiştir.²⁴⁴ Taberânî'nin *Müsned*'inde senedinde Hakîm b. Hızâm'ın yer almadığı iki rivayet daha vardır.²⁴⁵

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayete ulaşılamamıştır.

10. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Huseyn b. İshâk et-Tüsterî'den, o Şeybân b. Ferrûh'tan, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Alâ b. Kesîr'den, o Mekhûl'den, o da Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. Enes b. Mâlik, Allah Resûlü'nün şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Namaz kılmak için abdest almaya kalkan kişinin vücudunun her neresine abdest suyu değse, hataları yağmur damlaları gibi dökülür. Eğer namaz kılmazsa, yine de ona makbul bir iyilik yazılır." Bu hadis, Taberânî'nin *Müsned*'inde rivayet edilmiştir.²⁴⁶

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayete ulaşılamamıştır.

11. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'den, o Muhammed b. Süleymân el-Esedî'den, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Ali b. Zeyd'den, o Saîd b. Müseyyeb'den o da Selmân-ı el-Fârisî'den rivayet etmiştir. Selmân Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Kim helal kazancından bir oruçluyu iftar ettirirse, Ramazan ayının geri kalan tüm günlerinde melekler ona dua eder ve dahası Kadir Gecesi'nde Cebrail onunla musafaha eder. Cebrail'in musafaha ettiği kişinin ise kalbi yufkalaşır ve gözyaşları artar." Birisi, "Bunu yapacak durumu yoksa?" deyince Allah Resûlü, "Bir lokma veya bir parça ekmekle de olur." dedi. Bir başkası "yanında o da yoksa?" dedi. Allah Resûlü "Bir yudum sütle de olur." dedi. Bir diğeri, "Ya o da yoksa?" deyince Allah Resûlü, "Bir yudum su ile de olur." dedi." Bu hadis, Taberânî'nin *Mekârimü'l-*

²⁴⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 22/64; Taberânî, *el-Müsned*, 4/313.

²⁴⁵ Taberânî, *el-Müsned*, 2/368; 4/305.

²⁴⁶ Taberânî, *el-Müsned*, 4/303.

ahlak adlı eserinde rivayet edilmiştir.²⁴⁷ Söz konusu hadis, Hakîm b. Hizâm aracılığıyla diğer bazı eserlerde de nakledilmiştir.²⁴⁸ Taberânî'nin yine Hakîm aracılığı ile naklettiği *el-Mu'cemü'l-kebîr*'deki rivayette ise sadece, kim helal kazancından bir oruçluyu iftar ettirirse melekler ona dua eder, kısmı yer almaktadır.²⁴⁹

İbn Hibbân söz konusu rivayeti *el-Mecrûhîn* adlı eserinde Hakîm b. Hizâm'ı ele aldığı bölümde zikretmiş ve bu rivayetin herhangi bir aslının olmadığını ileri sürmüştür. O ilgili yerde sadece Hakîm hakkında olumsuz bir değerlendirmede bulunmakla kalmamış aynı zamanda Ali b. Zeyd hakkında da "lâ şeye fi'l-hadis" diyerek çok daha sert bir tenkitte bulunmuştur.²⁵⁰

Mezkûr hadisin, Bezzâr ve İbn Adî tarafından rivayet edilen mütâbî' bir rivayeti bulunmaktadır.²⁵¹

12. İbn Adî el-Cürcânî (öl. 365/976) İbn Kuteybe'den, o Muhammed b. Velîd el-Mahremî'den, o Abdurrahman b. Mübârek'ten, o **Hakîm b. Hizâm**'dan, o Mekhûl'den, o da Vâsile b. Eska'dan nakletmiştir. Vâsile Allah Resûlü'nün şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'ım! Ümmetimin erkenden yapacakları işleri bereketli kıl." Bu hadis, İbn Adî'nin *el-Kâmil fî du'afâi'ricâl* adlı eserinde nakledilmiştir.²⁵²

Hadisin diğer kaynaklarda Vâsile b. Eska' aracılığı ile gelen başka bir rivayet tespit edilememiştir. Yalnız konu ile ilgili en dikkat çekici şâhid rivayet Sahr el-Gâmîdî'den nakledilmiş ve birçok Kütüb-i Tis'a müellifi onu eserinde rivayet etmiştir.²⁵³ Sahr'ın rivayeti dışında yine *Kütüb-i Tis'a* içerisinde yer alan Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre ve Hz. Ali'den gelen şâhid rivayetler de vardır.²⁵⁴

13. İbn Adî el-Cürcânî Kâsım b. Muhammed b. Abbâd'dan, o Lüveyn'den, o **Hakîm b. Hizâm**'dan, o Sâbit b. Eslem'den, o da Enes b. Mâlik rivayet etmiştir. Enes Peygamberimizin şöyle yaptığını nakletmiştir: "Peygamberimiz Ümâme

²⁴⁷ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *Mekârimü'l-ahlâk*, thk. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409), 366.

²⁴⁸ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer es-Sayrafî, *el-Fevâidü'l-müntekât anî's-şüyûhi'l-avâli*, thk. Teysîr b. Sa'd Ebû Humeyd (Riyad: el-Vatan, 1420), 96; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/514; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 5/423; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Fezâilü'l-evkât*, thk. Adnan Abdurrahmân Mecîd el-Kaysî (Mekke: Mektebetü'l-Menâra, 1410), 198.

²⁴⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 6/261.

²⁵⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/247.

²⁵¹ Bezzâr, *el-Müsned*, 6/469; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/514.

²⁵² İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/515.

²⁵³ Ebû Dâvûd, "Cihad", 78; Tirmizî, "Büyü", 6; İbn Mâce, "Ticârât", 41; Dârimî, "Siyer", 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/416-417, 432; 4/384, 390-391.

²⁵⁴ İbn Mâce, "Ticârât", 41; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/154-156.

omuzundayken namaz kıları. Secdeye gittiğinde onu yere kor, kalktığına ise tekrar omuzuna alırdı." Bu hadis, İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde nakledilmiştir.²⁵⁵

Hadisin *Müslim*'de mütâbi' bir rivayeti bulunmaktadır.²⁵⁶

14. İbn Adî el-Cürcânî Muhammed b. Mûsâ el-Übüllî'den, o Ömer b. Yahyâ el-Übüllî'den, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Yahyâ b. Ubeydullah'tan, o babasından, o da Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre Peygamber Efendimiz'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Kişinin evinde kıldığı namaz evindeki bir nurdur. Öyleyse isteyen evini nurlandırın." Bu hadis, İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde nakledilmiştir.²⁵⁷

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbi' veya şâhid rivayete ulaşılamamıştır.

15. İbn Adî el-Cürcânî Abdullah b. Muhammed b. Abdülazîz'den, o Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîr'den, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Abdülmelik b. Umeyr'den, o Rebi' b. Umeyle'den, o da Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet etmiştir. İbn Mes'ûd Peygamber Efendimiz'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Başınıza ifsat edici nice yöneticiler gelecektir. Ama Allah'ın onların aracılığıyla yapacağı iyilikler daha çok olacaktır. Onlardan doğru olanı yapanlar ecrini alır, size de şükretmek düşer. Bunun dışında davrananlar da günahını üstlenir, o zaman ise sizin sabretmeniz gerekir." Bu hadis, İbn Adî el-Cürcânî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde rivayet edilmiştir.²⁵⁸ Hadisin diğer bazı kaynaklarda yine Hakîm b. Hızâm aracılığıyla rivayet edildiği görülmektedir.²⁵⁹ Söz konusu hadisi İbn Ebû Hâtim *İlel*'inde ele almış ve hadisin durumunu babasına sormuştur. Babası ise Hakîm'in metrûkü'l-hadîs olmasından dolayı münker bir rivayet olduğunu söylemiştir.²⁶⁰

Hadisin mütâbi' rivayeti, benzer lafızlarla İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde rivayet edilmiştir.²⁶¹ Hadisin ayrıca şâhidleri de bulunmaktadır. Bunlardan Hz.

²⁵⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/514.

²⁵⁶ Müslim, "Mesâcîd", 41-43.

²⁵⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/514.

²⁵⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/513.

²⁵⁹ Ebû'l-Fazl Ubeydullah b. Abdurrahmân ez-Zührî, *Hadîsü'z-Zührî*, thk. Hasan b. Muhammed b. Ali (Riyad: Advâ'u's-Selef, 1418), 352-353; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Faziletü'l-âdilîn mine'l-vülât*, thk. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1418), 161; Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten ve gavâiliha ve's-saa ve eşrâtiha*, thk. Ridâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1416), 2/388; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 9/475; Ebû Bekr Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *Muvazzihu evhâmi'l-cem' ve't-tefrîk*, thk. Abdülmü'tî Emin Kalâcî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1407), 2/49-50.

²⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî, *Kitabü'l-İlel*, thk. Komisyon. (b.y.: Metâbiu'l-Hamîdî, 1427), 6/554.

²⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 7/468.

Ömer rivayeti Hattâbî'nin *Garîbü'l-hadis*'i ile Ebû Nuaym'ın *Fazîletü'l-âdilîn mine'l-vülât*'inde nakledilmiştir.²⁶² Hasan el-Basrî'den nakledilen mürsel bir rivayet ise Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserinde rivayet edilmiştir.²⁶³

16. Ebû'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed er-Râzî (öl. 414/1023) Muhammed b. İbrâhim'den, o Ebû'l-Abbâs Ahmed b. el-Abbâs'tan, o Muhammed b. Süleymân el-Esedî'den, o **Hakîm b. Hızâm**'dan, o Sâbit b. Eslem el-Bünânî el-Basrî'den, o da Enes b. Mâlik'ten nakletmiştir. Enes b. Mâlik Allah Resûlü'nün şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Resûlü secdeye varınca torunlarından birisi (Hasan veya Hüseyin'i kastediyor) üzerine çıkmıştı. Namazı bitirdikten sonra şöyle dedi: "Secdeyi neden uzattığımı biliyor musunuz? Çünkü oğlum üstüme çıktı ve ben de onu hemen indirmek istemedim." Bu hadis, Temmâm er-Râzî'nin *Fevâid*'inde rivayet edilmiştir.²⁶⁴ Hadis Hatîb el-Bağdâdî'nin *Telhîsü'l-mütesâbih fi'r-resm* adlı eserinde de benzer lafızlarla nakledilmiştir. Onun, Hakîm'in bazı rivayetlerinde nekarat vardır, dedikten sonra nakletmiş olması bu rivayette bir problem gördüğünü göstermektedir.²⁶⁵

Mezkûr hadisin, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde Enes b. Mâlik aracılığı ile nakledilmiş mütâbî' bir rivayeti vardır.²⁶⁶

4.3.2. Mevkuf Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senesinde Hakîm b. Hızâm'ın bulunduğu bir mevkuf rivayet vardır. O rivayet de şudur:

1. Ebû Ca'fer el-Ukaylî (öl. 322/934) Muhammed b. Ahmed b. Mutarrif'ten, o Muhammed b. Abdullah b. Bezi'den, o Hakîm b. Hızâm'dan, o A'meş'ten, o Ebû Sâlih'ten, o da Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. Ebû Hüreyre Allah Resûlü'nden şu hadisi rivayet etmiştir: "es-Sâihûn, oruç tutanlar demektir." Bu hadisi Ukaylî rivayet etmiş ve hemen ardından bunun Ebû Hüreyre'ye ait bir söz olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁷ Mezkûr rivayet, İbn Adî tarafından da rivayet edilmiş olup o da rivayetin merfû olmadığına vurgu yapmıştır.²⁶⁸ İbnü'l-Kayserânî ise Hakîm dışında bu hadisi merfû olarak nakledeni bilmediğini ifade

²⁶² Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, thk. Abdülkerîm İbrâhim el-Garbâvî (b.y.: Dârü'l-Fikr, 1402), 1/708; İsfahânî, *Fazîletü'l-âdilîn mine'l-vülât*, 1/154.

²⁶³ Ya'kûb b. İbrâhim el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd-Sa'd Hasen Muhammed (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2009), 20.

²⁶⁴ Temmâm er-Râzî, *el-Fevâid*, 2/295.

²⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîs*, 2/710.

²⁶⁶ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn Li't-Türâs, 1404), 6/150.

²⁶⁷ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 1/317.

²⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/513.

etmiştir.²⁶⁹ Her ne kadar Hakîm bu hadisi merfû olarak nakletmişse de onun mevkuf olduğuna dair görüşlerin daha isabetli olması sebebiyle hadisin bu başlık altında zikredilmesinin daha uygun olacağı kanaatine varılmıştır.

4.3.3. Maktû Rivayetler

Kaynaklarda senedinde Hakîm b. Hizâm'ın bulunduğu maktû bir rivayet tespit edilememiştir.

4.3.4. Değerlendirme

Kaynaklarda Hakîm b. Hizâm'ın on altı merfû, bir tane mevkuf rivayeti varken, herhangi bir maktû rivayeti bulunmamaktadır. Merfû rivayetlerinin sekiz farklı sahâbîden geldiği görülmektedir. Bunlar, Hz. Ömer, Ebû'd-Derdâ, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Vâsile b. Eska', Enes b. Mâlik, Selmân-ı Fârisî, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Mes'ûd'dur. Vâsile b. Eska'dan gelen rivayet sayısı dört, Enes b. Mâlik ve Ebû Ümâme el-Bâhilî'den gelen rivayet sayısı üçer, Selmân'dan iki ve diğer sahâbîlerden ise birer rivayeti bulunmaktadır. Mevkuf rivayet ise Ebû Hüreyre'ye aittir.

Merfû rivayetler şu konuları ihtiva etmektedir; Hasan ve Hüseyin'in cennet gençlerinin efendileri olmaları, verenin Allah taksim edenin Allah Resûlü olması, sefere dair bazı hususlar, Allah Resûlü'nün binit üzerinde vitir namazı kılması, uyku abdesti, kudreti olduğu halde affedene verilecek mükafat, yaratılışı gereği bazı uzuvları eksik olan birisi ile Allah Resûlü arasında geçen konuşma, abdest alırken parmaklar arasını hilallemek, kadının ilk doğumunda kız çocuğu doğurmasının bereket olarak değerlendirilmesi, işlerin erken zamanda yapılmasının bereketli oluşu, abdestin günahları yok etmesi, Allah Resûlü secdede iken Hasan ve Hüseyin'in onun üzerine çıkmaları, Allah Resûlü'nün Ümâme omuzunda olduğu halde namaz kılması, kişinin evinde kıldığı namazın bir nur oluşu, müfsit yöneticilerin işbaşına gelmeleri ve fertlerin onlarla olan ilişkileri ve oruçluya iftar ettiren kişiye verilecek müjdeler. Söz konusu rivayetlerin yalnızca birkaç hususla sınırlı kalmadığı, bilakis ibadet, ahlâk, sosyal ilişkiler ve idare gibi birçok farklı alanla ilgili hükümler ve uygulamalar içerdiği görülmektedir. Mevkuf rivayette ise es-sâihûn kelimesinin oruç tutanlar anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.

²⁶⁹ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tahir el-Makdisî, *Zehîretü'l-huffâzî'l-muharric ale'l-hurûfî'l-elfâz.*, thk. Abdurrahmân b. Abdülcebbar el-Ferivâî. (Riyad: Dârü's-Salef, 1416), 3/1486.

Hakîm b. Hizâm kanalıyla nakledilen merfû rivayetlerden yedisinin herhangi bir mütâbi' veya şâhid rivayet tarafından desteklenmediği görülmektedir. Geriye kalan rivayetlerin ise ya mütâbi'i ya da şahidi bulunmaktadır. Üstelik bu rivayetlerden dördü *Kütüb-i Tis'a*'da yer alan eserler tarafından desteklenmektedir. Haliyle bu durum ilgili rivayetlerin farklı bir konumda değerlendirilmelerini gerektirmektedir.

Rical kaynaklarında Hakîm b. Hizâm'ın rivayette bulunduğu hocalarının sayısı beş olarak gözükmektedir. Bunlar, Sâbit b. Eslem el-Bünânî el-Basrî, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân el-Basrî, Abdülmelik b. Umeyr el-Kûfî, A'meş el-Kûfî ve Ebû Cenâb Yahyâ b. Ebû Hayye el-Kûfî el-Kelbî'dir. Hakîm'den nakledilen rivayetlerde zikredilen isimler arasında Ebû Cenâb dışında kalanlara, az ya da çok sayıda da olsa, çeşitli rivayetlerin isnad edildiği görülmektedir. Ancak yapılan araştırmada Hakîm'in Ebû Cenâb Yahyâ el-Kûfî tarikiyle yaptığı herhangi bir rivayet tespit edilememiştir.

Bununla birlikte Hakîm'in yukarıda isimleri zikredilenlerin dışında kalan bazı râvilerden de rivayette bulunduğu görülmektedir. Bunlar, Mekhûl, Alâ b. Kesîr ed-Dimeşkî, Vadîn b. Atâ ed-Dimeşkî ve Yahyâ b. Ubeydullah el-Medenî'dir. Hakîm'in Vadîn ile Yahyâ'dan birer rivayeti varken Alâ'dan yedi rivayeti bulunmaktadır. Alâ'dan gelen rivayetlerin tamamı Mekhûl kanalıyla nakledilmiştir. Hakîm'in rivayetlerinden yalnızca birisi doğrudan Mekhûl aracılığıyla nakledilmiştir. Ne var ki, bu durumun bir rivayet hatasından kaynaklanmış olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira tarihî veriler dikkate alındığında, Hakîm'in Mekhûl ile doğrudan rivayet ilişkisi kurması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, diğer rivayetlerde olduğu gibi burada da Hakîm'in Mekhûl'den Alâ b. Kesîr vasıtasıyla nakilde bulunduğu kabul edilmesi daha isabetli olacaktır.

Hakîm b. Hizâm'ın rivayette bulunduğu hocalarının yalnızca Basralı olanlarla sınırlı olmadığı; Kûfe, Medine ve Dimeşk gibi farklı ilim merkezlerinden de hocalarının bulunduğu görülmektedir. Bu durum, onun çeşitli dönemlerde söz konusu bölgelere seyahat ettiğine işaret etmektedir. Mekî nisbesine sahip herhangi bir hocasının bulunmaması ise dikkat çekici bir durumdur.

Rical kaynaklarında Hakîm b. Hizâm'dan rivayeti olduğu söylenen râviler ise şunlardır; Merhûm b. Abdülaziz el-Attar el-Basrî, Ma'lâ b. Esed el-Ammî el-Basrî, Ubeydullah b. Ömer b. Meysera el-Kavârîrî el-Basrî, Muhammed b. Abdullah b. Büzey' el-Basrî, Selim b. İbrâhim el-Abdî el-Verrâk el-Basrî, Bekr b. Muhammed el-Kuraşî, Muhammed b. Süleymân el-Kûfî el-Missîsî el-Esedî/ Lüveyn ve Ebû'l-Eş'as Ahmed b. Mikdam el-Basrî, Hasîb b. Nâsih el-Hârisî el-

Basrî, Muhammed b. Abdülmelik b. Ebü's-Şevârib el-Basrî ve Muhammed b. Ukbe b. Herem el-Basrî. Hakîm'in kaynaklarda var olan rivayetlerinde burada ismi zikredilen talebelerinden Ubeydullah b. Ömer b. Meysera el-Kavârîrî, Muhammed b. Abdullah b. Büzey', Selm b. İbrâhim, Lüveyn, Ebü'l-Eş'as Ahmed b. Mikdam, Muhammed b. Ukbe ve Muhammed b. Abdülmelik tarikiyle nakledilen rivayetler yer almaktadır. Diğer talebelerine ait herhangi bir rivayet tespit edilememiştir. Ama bunun yanında kaynaklarda isimleri zikredilmeyen bazı talebeleri de bulunmaktadır. Onlar, Şeyban b. Ferrûh el-Übüllî, Abdurrahman b. Mübârek el-Basrî ve Ömer b. Yahyâ el-Übüllî'dir. Üstelik Hakîm'e nispet edilen rivayetlerde, ondan en fazla rivayette bulunan kişinin, rical literatüründe Hakîm'den rivayeti olup olmadığına dair hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Muhammed b. Ukbe olması da dikkat çekicidir.

Hakîm'den rivayette bulunanların neredeyse tamamı Basralı râvilerden oluşmaktadır. Bunlar arasında yalnızca Muhammed b. Süleymân'ın Basralı olmadığı görülmektedir. Bu râvi hakkında kaynaklarda geçen el-Kûfî, el-Missîsî ve el-Bağdâdî nisbeleri, onun oldukça hareketli bir hayat sürdüğüne işaret etmektedir. Dolayısıyla, onun Hakîm ile görüşmüş ve ondan rivayette bulunmuş olması ihtimal dahilindedir. Öte yandan, Bekr b. Muhammed el-Kuraşî meçhul bir râvi olduğundan, nereli olduğu hususunda net bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Übüllî nisbeli râviler ise Basra yakınlarında bulunan el-Übülle (veya el-Übelle) adlı yerleşim yerine nispet edilmektedirler. Bu itibarla söz konusu yerleşim yerinden olan râvilerin de Basralı râviler kapsamında değerlendirilmesi isabetli olacaktır.

Hakîm'den rivayeti olanların genelinin güvenilir râvilerden oluştuğu görülmektedir. Ama bunun yanında bazı münekkitlerin sert tenkitlerine maruz kalan râviler de vardır; ancak bunların sayısı yok denecek kadar azdır. Meselâ, Selm b. İbrâhim el-Basrî, Yahyâ b. Maîn tarafından sert bir eleştiriye maruz kalırken, bazı müellifler ise onun rivayetlerinin itibar için yazılabileceğini ifade etmişlerdir.²⁷⁰ Aynı şekilde, Ömer b. Yahyâ el-Übüllî de tenkide uğramış ve metrûk olarak değerlendirilmiş bir râvidir.²⁷¹

²⁷⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/212-213; Zehebî, *Mizân*, 2/184; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/27.

²⁷¹ Zehebî, *Mizân*, 3/230; Zehebî, *el-Muğnî*, 2/476; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 4/37.

İKİNCİ BÖLÜM

BİDATİNE DAVET EDEN KADERÎ RÂVİLER VE RİVAYETLERİ

Bu bölümde, bidatinin davetçisi olduğu ileri sürülen Kaderî râviler üzerinde durulacaktır. İncelemede, söz konusu râviler hakkında Buhârî'nin vermiş olduğu hükümden ziyade, herhangi bir hadis münekkidinin râvi hakkında bidatine davet eden biri olduğuna dair ileri sürdüğü iddia ölçü alınmış ve bu yeterli kabul edilmiştir.

İncelemeye konu olan râviler arasında, bid'atine davet eden bir kimse olarak değerlendirilen iki Kaderî râvi bulunmaktadır. Bunlar, Yahyâ b. Bistâm ile Abbâd b. Suheyb'dir. Her iki râvi hakkında söz konusu hükmün verilmesi, doğal olarak onların rivayetlerinin güvenilirliğini ve kabulünü ilk bakışta tartışmalı bir konuma taşımaktadır. Burada öncelikle râvilerin kısa hayatları üzerinde durulacak, akabinde Buhârî ve diğer münekkitlerin onlar hakkında yapmış oldukları değerlendirmeler ele alınacak, son olarak da râvilerin rivayetleri incelemeye tabi tutulacaktır. Böylece Kaderî düşüncenin onların rivayetlerine nasıl yansıdığı ve rivayetlerinin hadis külliyatında yer alan diğer hadislerle uyum içerisinde olup olmadığı belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Yahyâ b. Bistâm

1.1. Hayatı

Kaderî olmakla itham edilen bir diğer râvi Yahyâ b. Bistâm'dır. Yahyâ bizzat kendisi de Kaderî bir düşünceye sahip olduğunu kabul etmektedir. Mu'temir b. Süleymân ona sen Kaderî misin, diye sorduğunda o, evet diye cevap vermiştir.²⁷² Yahyâ'nın tam ismi Yahyâ b. Bistâm b. Hureys'dir. Künyesi Ebû Muhammed, nisbesi el-Basrî, lakabı ise el-Musaffer (el-Asfar)'dir. Ayrıca, ez-Zehrânî nisbesi de kullanılmaktadır. Yahyâ, bir takım ilim merkezlerine rihleler yapmış ve bu seyahatleri neticesinde birçok kişiden hadis rivayet etme imkânı elde etmiştir. Yalnız rical kaynaklarında belli başlı hocalarının ismine yer verilmiştir. Erken dönem eserlerinden olan İbn Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inde şu isimler geçmektedir; İbn Lehîa (öl. 174/790), Bekr b. Mudâr (öl. 174/790), Yahyâ b. Hamza (öl. 183/799), Sadaka b. Hâlid'den (öl. 180/796), Abdulvâhid b. Ziyâd'dan (öl. 176/792), Nûh b. Kays (öl. 183/799) ve Bîşr b.

²⁷² Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Suâlâtü Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Muhammed Ali Kâsım el-Ömerî (Medine: Imâdetü'l-Bahsî'l-İlmî bi Câmi'atî'l-İslâmiyye, 1403), 336.

Mansûr (öl. 180/796).²⁷³ Buradaki isimlere Leys b. Sa'd'ı da ekleyen İbn Asâkir'e göre Yahyâ b. Bistâm, Şam'da Yahyâ b. Hamza ve Sadaka b. Hâlid'den; Mısır'da İbn Lehîa, Leys b. Sa'd ve Bekr b. Mudâr'dan; Basra'da da Nûh b. Kays, Bişr b. Mansûr ve Abdolvâhid b. Ziyâd'dan rivayette bulunmuştur.²⁷⁴ Bu isimlere Hatîb el-Bağdâdî'nin Ebû İshâk İbrâhim b. Yezîd el-Anberî el-Basrî'yi, İbn Hacer'in de Eş'as b. Nizâl'i ilave ettiği görülmektedir.²⁷⁵ Zehebî'nin eserlerinde özellikle İbn Lehîa'ya dikkat çektiği görülmektedir. Nitekim yalnızca *Târîhu'l-İslâm* adlı eserinde Leys b. Sa'd, İbn Lehîa, Abdolvâhid b. Ziyâd ve Yahyâ b. Hamza'nın isimlerini zikretmiş; ayrıca Yahyâ'nın başka râvilerden de rivayette bulunduğu isim zikretmeden işaret etmiştir.²⁷⁶ Oysa kaynaklarda farklı şahısların ve hatta zikri geçen bu kişilerden ziyade diğer isimlerin daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bunlar arasında özellikle tabiinin önde gelen muhaddislerinden olan Mu'temir b. Süleymân (öl. 187/803) ismi dikkat çekmektedir. Bunun sebebi ondan rivayetin az olması olsa gerektir. Öyle bile olsa Mu'temir'in hadis tarihindeki konumu sebebiyle kaynaklarda bu isme yer verilmesi daha uygun olurdu.

Yahyâ'dan rivayette bulunanlar içerisinde en dikkat çeken isimler *Kütüb-i Tis'a* müelliflerinden Dârimî ile önemli münekkitlerden Ebû Hâtim er-Râzî'dir.²⁷⁷ İbn Ebû Hâtim, babasının Yahyâ'dan hicri 214 yılında hadis yazdığı bilgisini vermektedir.²⁷⁸ Burada zikredilenlerin dışında, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe (öl. 262/875), Hasan b. Ali b. Affân (öl. 270/883), Muhammed b. Zekeriyâ (öl. 280/893) gibi daha birçok râvinin ondan rivayette bulunduğu görülmektedir. Yahyâ'nın rivayette bulunduğu kişileri belirlemede olduğu gibi ondan hadis rivayetinde bulunanlar konusunda da kaynaklarda maalesef yeterli bilgi bulunmamaktadır. Burada ismi geçen birkaç râvi de kaynakları tarama neticesinde elde edilmiş ve bir örnek olması için takdim edilmiştir. Daha ayrıntılı bir liste râvinin rivayetlerinin tespitinden sonra ortaya çıkacaktır.

Yahyâ'nın vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir. Zehebî onu 211-220/826-835 yılları arasında vefat edenler içerisinde vermiştir.²⁷⁹ Yalnız İbn Ebû

²⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/132.

²⁷⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 64/95.

²⁷⁵ Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, thk. Muhammed Sâdık Aydın el-Hâmidî (Dimeşk: Dârü'l-Kâdirî li't-Tibââ ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1417), 1/205; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 6/243.

²⁷⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/477; Zehebî, *el-Muğnî*, 2/731; Zehebî, *Mîzân*, 4/366.

²⁷⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 64/95.

²⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/132.

²⁷⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/477.

Hâtîm'in yukarıda geçen açıklamasından hareketle onun hicri 214 yılından sonraki bir zaman diliminde vefat ettiği söylenebilir.

1.2. Güvenilirliği

1.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi

Yahyâ b. Bistâm'ın güvenilir olup olmadığı hususuna gelince: Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*'inde önce onun nisbesini, yani Basrî olduğunu, söylemiş peşinden de Kaderî olmasına işaret etmiştir.²⁸⁰ Onun bu değerlendirmesi *ed-Du'afâ*'da da aynı şekilde geçmektedir.²⁸¹ Bunların dışında mezkûr eserlerde başka bir bilgi de bulunmamaktadır. Buhârî'nin onunla ilgili sadece Kaderî düşünceye sahip olmasına işaretle yetinmesi ve dâî olup olmadığına dair herhangi bir değerlendirmede bulunmaması onun rivayetlerinin tamamen geçersiz olduğu manasına gelmese gerektir. Bununla birlikte Yahyâ'yı *ed-Du'afâ*'da zikretmiş olması onun rivayetleri konusunda dikkatli olunması gerektiğine bir işaret şeklinde yorumlanabilir.

1.2.2. Cerh Edenler

Buhârî'nin yukarıda zikredilen değerlendirmesini Ebû Zûr'a er-Râzî de aynen tekrar etmektedir.²⁸² Ebû Dâvûd es-Sicistânî ise hadisini terk etmişlerdir, dedikten sonra onun Kaderî olmasına işaret etmiştir.²⁸³ Yahyâ'nın Kaderî olmasına dikkat çeken bir diğer müellif de Ukaylî'dir. Yalnız o sadece bununla yetinmemiş; ayrıca hadisin gayru mahfuz yani sika râvilere aykırı rivayetlerinin de bulunduğunu belirtmiştir.²⁸⁴ Onun hakkında en sert değerlendirmenin İbn Hibbân tarafından yapıldığı görülmektedir. Yahyâ'yı bid'atine davet eden bir Kaderî râvi olarak tanımlayan İbn Hibbân, onun hem bu yönünü, yani bid'atini savunan bir bid'atçi olmasını hem de münker rivayetlerinin olmasını gerekçe göstererek ondan rivayette bulunmanın helal olmadığı kanaatindedir.²⁸⁵ Dârekutnî'nin de onun hakkında zayıf dediğini İbnü'l-Cevzî nakletmektedir.²⁸⁶ Daha sonra gelen Zehebî, İbn Kesîr ve İbn Hacer gibi

---

²⁸⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8/264.

²⁸¹ Buhârî, *ed-Du'afâ*, 139.

²⁸² Sa'dî el-Hâşimî, *Ebû Zûr'a er-Râzî*, 2/462.

²⁸³ Ebû Dâvûd, *Suâilât*, 335-336.

²⁸⁴ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 4/394.

²⁸⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 3/119.

²⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 3/192.

münekkitler genellikle az önce zikredilen değerlendirmeleri nakletmekle yetinmişlerdir.²⁸⁷

1.2.3. Ta'dîl Edenler

Ebû Hâtim er-Râzî, bir münekkit olarak Yahyâ b. Bistâm'ı cerh edenlerden farklı düşünmektedir. Ona göre Yahyâ sadûk birisidir ve bu vasfı sebebiyle hadisleri yazılabilir. Yalnız bu rivayetlerin araştırmaya, incelemeye tabi tutulma mecburiyeti bulunmaktadır.²⁸⁸ Ebû Hâtim onun Kaderî olmakla itham edildiğini ve Buhârî'nin onu bu noktadan tenkit edip *ed-Du'afâ* adlı eserinde zikrettiğini bilmektedir. Yalnız o onun bu değerlendirmesini mutlak bir red unsuru olarak kabul etmemektedir. Ona göre Yahyâ'yı mutlak olarak zayıf kabul etmek adil bir yaklaşım değildir. Anlaşılan o ki Ebû Hâtim, onun kader düşüncesine sahip olmasını cerh için yeterli bir sebep olarak görmemekte ve rivayetlerin sıhhatinin incelenebilmesi için en azından yazılabileceğini kabul etmektedir. Kendisi de zaten, yukarıda da ifade edildiği üzere, 214 senesinde ondan hadis yazmış birisidir. Kaynaklarımızda Ebû Hâtim'den başka onu tezkiye eden başka bir münekkit de tespit edilememiştir.

1.2.4. Değerlendirme

Şu ana kadar aktarılan bilgilerden, Yahyâ'yı cerh edenlerin onun genellikle Kaderî düşünceye sahip olmasını ön plana çıkardıkları anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi de bu hususu reddetmemekte, bilakis açıkça ikrar ederek kabul etmektedir. Bununla birlikte kaynaklarda sadece onun kaderle ilgili düşüncesine vurgu yapılmış değildir. Bazı münekkitler, her ne kadar sayıları pek fazla olmasa da onu bid'atine davet eden bir dâî, bazıları metrûk, bazıları da münker rivayetleri olan bir râvi olarak değerlendirmişlerdir. Haliyle bu tür olumsuz değerlendirmeler, onun zayıf râvilerden sayılmasına ve rivayetlerinin kabul edilmemesine zemin hazırlamıştır.

Buna karşılık Ebû Hâtim er-Râzî gibi sahada söz sahibi bir münekkitin, Yahyâ b. Bistâm'ın hadislerinin en azından yazılıp incelemeye tabi tutulabileceği kanaatinde olması genel kabule aykırı bir görüş olarak dikkat çekmektedir. Dahası onun bunu sadece sözle ifade etmekle yetinmeyip bizzat ondan hadis yazması, Yahyâ'nın rivayetlerini değerlendirirken bu görüşün de göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, onun rivayetleri üzerinde

²⁸⁷ Zehebî, *el-Muğnî*, 2/731; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 5/477; Zehebî, *Mizân*, 4/366; İbn Kesîr, *et-Tekmil*, 2/170; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 6/243.

²⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/132.

yapılacak incelemelerde daha isabetli bir sonuç elde edebilmek için sadece onu cerh edenlerin görüşlerinin değil, aynı zamanda ta'dîl edenlerin değerlendirmelerinin de dikkate alınarak hareket edilmesi, ihtiyatlı bir yaklaşım olacaktır.

1.3. Rivayetleri

1.3.1. Merfû Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senesinde Yahyâ b. Bistâm'ın bulunduğu merfû rivayetler şunlardır:

1. Dârimî **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Leys b. Sa'd'dan, o Yezîd b. Ebû Hubeyb'den, o Ebü'l-Hayr'dan, o Ukbe b. Âmir'den (öl. 58/678) rivayet etmiştir. Ukbe b. Âmir Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Peygamberimiz (s.a.v.) "Kadınların yanına girmeyin" dedi. Bunun üzerine, "Ey Allah'ın Resûlü, kayın da mı girmemeli?" diye soruldu. Peygamberimiz "Kayın ölüm gibidir." dedi." Bu hadisi Dârimî rivayet etmiştir.²⁸⁹

İlgili hadisin, Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'de mütâbî' rivayetleri vardır.²⁹⁰

2. Dârimî **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Yahyâ b. Hamza'dan, o Zeyd b. Vâkid'den, o Süleymân b. Mûsâ'dan, o Kesîr b. Mürre'den, o da Temîm ed-Dârî'den (öl. 40/661) nakletmiştir. Temîm Allah Resûlü'nün şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kim bir gecede yüz ayet okursa tüm geceyi ibadetle geçirmiş gibi sevap yazılır." Bu hadisi Dârimî rivayet etmiştir.²⁹¹

Mezkûr hadisin, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde mütâbî' bir rivayeti bulunmaktadır.²⁹² Söz konusu hadis, *Kütüb-i Tis'a* dışında yer alan birçok eserde de nakledilmiştir.²⁹³

3. Dârimî **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Yahyâ b. Hamza'dan, o en-Nu'man'dan, o da Mekhûl'den (öl. 112/730) nakletmiştir. Mekhûl Allah Resûlü'nün şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kim ilmi, âlimlere karşı övünmek, cahillerle tartışmak veya insanların kendisine değer vermeleri için öğrenirse, Allah onu cehenneme

²⁸⁹ Dârimî, "İstizan", 14.

²⁹⁰ Buhârî, "Nikâh", 111; Müslim, "Selâm", 20; Tirmizî, "Rada'", 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/148, 153.

²⁹¹ Dârimî, "Fedâilü'l-Kur'an", 28.

²⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/103.

²⁹³ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/265; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 2/50; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıvsat*, 3/280; Taberânî, *el-Müsned*, 2/213.

koyar." Mürsel bir rivayet olan bu hadisi, Dârimî tahrir etmiştir.²⁹⁴ Hadis İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde de mürsel bir rivayet olarak bulunmaktadır.²⁹⁵

Söz konusu hadisin, Ka'b b. Mâlik, Abdullah b. Ömer ve Ebû Hüreyre'den muttasıl olarak nakledilen tarikleri de vardır.²⁹⁶

4. İbn Şebbe Ebû Zeyd en-Nümeyrî el-Basrî (öl. 262/876) **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Ebû'l-Ahves'ten (Selâm b. Selîm el-Kûfî), o Simâk b. Harb'den, o da Nu'mân b. Beşîr'den (öl. 64/684) nakletmiştir. Nu'mân b. Beşîr Allah Resûlü'nün şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Resûlü'nün Medîne'yi Tâbe olarak isimlendirdiğini duydum." Bu rivayeti İbn Şebbe *Târîhu'l-Medîne* adlı eserinde zikretmiştir.²⁹⁷

Kaynaklarda, Nu'mân b. Beşîr aracılığıyla nakledilen mütâbî' bir rivayet tespit edilememiştir. Ama Câbir b. Semura'dan (öl. 74/693) rivayet edilen şâhid rivayet, Müslim ve Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere birçok eserde yer almaktadır.²⁹⁸ Ayrıca, Abdullah b. Ca'fer (öl. 80/699) kanalıyla nakledilen diğer bir rivayet de kaynaklarda bulunmaktadır.²⁹⁹ Câbir b. Semura rivayetinde Medine'ye Tâbe ismini veren bizatihi Cenâb-ı Hak, diğer rivayette ise Allah Resûlü'dür.

5. İbn Şebbe **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Delhem b. Dehsem'den, o Â'id b. b. Rebâ'a'dan, o da Kurre b. Da'mûs en-Nümeyrî'den rivayet etmiştir. "Kurre, bir topluluk halinde Allah Resûlü'ne gittiklerini, Allah Resûlü'nün onlara Ramazan orucunu tutmalarını emrettiğini nakletmiştir. Bunun sebebini de onda bin aydan daha hayırlı bir gece bulunması şeklinde açıklamıştır. Bunun üzerine bazıları onu hangi gecede aramaları gerektiğini sormuşlar, Allah Resûlü, eyyâm-ı biyd'de (aydınlık günler) aramalarını tavsiye etmiştir. Akabinde mâûna engel olmamalarını söylemiştir. Onlar da mâûn'un ne olduğunu sormuşlardır. Allah Resûlü bunun, taş, demir ve su olduğunu söylemiştir. Onlar, hangi demir, diye sormuşlar. Allah Resûlü, bakır kazan ve insanların kullandıkları demir eşyalar, demiştir. Daha sonra taşın ne olduğunu sormuşlardır. Allah Resûlü, taş

²⁹⁴ Dârimî, "Mukaddime", 34.

²⁹⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/285.

²⁹⁶ Tirmizî, "İlim", 6; İbn Mâce, "Mukaddime", 23.

²⁹⁷ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/165.

²⁹⁸ Müslim, "Hac", 491; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/94, 97, 102, 108; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/405; Bezzâr, *el-Müsned*, 10/169; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ.*, 4/251; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, 13/441; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 9/44; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2/217, 233, 236.

²⁹⁹ Bezzâr, *el-Müsned*, 6/221; Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed İbnü'l-A'râbî, *Mu'cemü İbnü'l-A'râbî*, thk. Abdülmuhsin b. İbrâhîm (Suûdî Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1418), 1/170.

tencerenizdir, şeklinde cevap vermiştir.” Bu rivayeti İbn Şebbe *Târîhu'l-Medîne* adlı eserinde zikretmiştir.³⁰⁰

Mezkûr hadisin herhangi bir mütâbî' veya şâhid hadisi kaynaklarda yer almamaktadır. Yalnız, hadiste geçen mâûn ve onunla ilgili açıklamalar, Beyhakî'nin *Şu'abü'l-îmân* ile *el-Âdâb* adlı eserlerinde el-Hâris b. Şüreyh kanalıyla da nakledilmiştir.³⁰¹

6. İbn Şebbe **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Ebû Ma'ser el-Berâ'dan, o İbrâhim b. Muhammed b. Ebân'dan, o babasından, o Abdullah b. Ömer'den, o da Hz. Hafsa'dan rivayet etmiştir. Hafsa (r.anhâ) şöyle demiştir: “Ben ve Âişe, Allah Resûlü ile birlikteydik ve Allah Resûlü benimle konuşuyordu. Âişe, Ömer'e haber salayım mı? dedi. Resûlullah ise, hayır, Osman'a haber sal, buyurdu. Derken Osman içeri girdi. Allah Resûlü, onunla konuşabilmek için bizi yanından kaldırdı. Sonra ona şöyle dedi: Ey Osman! Sen şehit edileceksin. Sabret. Allah sana sabır versin. Allah'ın sana giydirdiği gömleği sakın çıkarma. Hz. Osman, Allah'tan yardım dilerim ve O'ndan sabır isterim. Ey Allah'ın Resûlü, benim için Allah'a dua et, dedi. Allah Resûlü, Allah'ım! Ona sabır ver ve ona yardım et, şeklinde dua etti. Sonra Osman gitti. O giderken Allah Resûlü arkasından seslendi ve sabret, Allah sana sabır versin! Çünkü sen şehit edileceksin ve oruçlu bir hâlde benimle iftar edeceksin, dedi.” Bu rivayeti İbn Şebbe *Târîhu'l-Medîne* adlı eserinde zikretmiştir.³⁰²

İlgili hadisin, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde mütâbî' bir rivayeti bulunmaktadır.³⁰³

7. Ebû Ca'fer el-Ukaylî (öl. 322/934) Muhammed b. Zencuveyh'ten, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Cârîye b. Herem'den, o Abdullah b. Bişr'den, o Ebû Kebşe el-Enmârî'den, o da Ebû Bekir'den (r.a.) nakletmiştir. Ebû Bekir Allah Resûlü'nün şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Kim benim söylemediğim bir sözü bana isnat eder ya da emrettiğim bir şeyi eksik aktarırsa, cehennemdeki yerine hazırlansın.” Bu hadisi Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebîr*'de nakletmiştir.³⁰⁴

Mezkûr hadisin herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayeti tespit edilememiştir. Yalnız, kim benim söylemediğim bir sözü bana isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın, kısmı ehline malum olduğu üzere mütevatir seviyesinde olduğu kabul edilen bir rivayettir.

³⁰⁰ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/597.

³⁰¹ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 10/112; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Beyhakî, *el-Âdâb*, thk. Ebû Abdillâh es-Saîd el-Mendûh (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1408), 269.

³⁰² İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 3/1069.

³⁰³ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 12/473.

³⁰⁴ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 1/203.

8. Ebû Ca'fer el-Ukaylî dedesinden (Ebû Yezîd b. Muhammed el-Ukaylî), o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o İbn Lehîa'dan, o Zebbân b. Fâyid'den, o Sehl b. Mu'az'dan, o babası Mu'az b. Enes'den, o da Allah Resûlû'nden rivayet etmiştir. Allah Resûlû şöyle demiştir: "Kim 'Kul hüvallâhu ehad' suresini on kere okuyup bitirirse Allah ona cennette bir köşk inşa eder. Bunun üzerine Hazreti Ömer, ya Resûlallah! O zaman bir sürü köşk olur, dedi. Allah Resûlû, Allah en büyük ve en güzeldir, buyurdu." Bu hadisi Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebîr*'de nakletmiştir.³⁰⁵

Söz konusu hadisin mütâbî' rivayeti, *Kütüb-i Tis'a'yı* oluşturan eserler arasında yalnızca Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır.³⁰⁶

9. Ebû Ca'fer el-Ukaylî Muhammed b. Zekeriyâ el-Galâbî'den o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Eşa's b. Berâz el-Hüceymî'den, o Ali b. Zeyd'den, o Saîd b. Müseyyeb'den, o da Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir. O Allah Resûlû'nün şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Dünyaya meyletmeden yaşamak hem kalbe hem de bedene huzur verir." Bu hadisi Ukaylî, *ed-Du'afâü'l-kebîr*'de nakletmiştir.³⁰⁷ Bu hadis, aynı zamanda Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında Yahyâ b. Bistâm'ın teferrüt ettiğine işaret edilerek rivayet edilmiştir.³⁰⁸ Beyhakî de *Şu'abü'l-îmân*'nında, yine Yahyâ kanalıyla bu hadisi nakletmiştir. Ancak onun rivayetinde hadisi Yahyâ'dan nakleden Muhammed el-Galâbî değil, İshak b. Mansûr el-Kûfî'dir.³⁰⁹

İlgili hadisin ayrıca, Kudâî'nin *Müsned*'inde Abdullah b. Ömer'den nakledilen muttasıl bir rivayeti ile *Şu'abü'l-îmân*'da mürsel olarak nakledilen şâhid bir rivayeti de bulunmaktadır.³¹⁰

10. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî (öl. 327/939) Ebû Zeyd İbn Şebbe'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Ebû Ma'ser el-Berâ'dan (Yûsuf b. Yezîd el-Basrî), o Ebû Muaz'dan (Fudayl b. Meysera el-Ezdî), O Ebû Harîz'den (Abdullah b. Huseyn), o İbrâhim'den (en-Nehâî), o Esved'den (Esved b. Yezîd en-Nehâî), o da Abdullah b. Mes'ûd'dan nakletmiştir. Abdullah Allah Resûlû'nün şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kim iki defa borç verirse, sanki birisini sadaka vermiş gibidir." Bu hadisi Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk*'ta rivayet etmiştir.³¹¹ Aynı hadis

³⁰⁵ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 2/96.

³⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/437.

³⁰⁷ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 4/394.

³⁰⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6/177.

³⁰⁹ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 13/123.

³¹⁰ el-Kudâî, *el-Müsned*, 1/188; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 13/123.

³¹¹ Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk*, 57.

Yahyâ b. Bistâm'ın da yer aldığı bir senetle İbn Adî'nin *el-Kâmil*'inde de bulunmaktadır.³¹²

Mezkûr hadis, *Kütüb-i Tis'a* içerisinde yer almamakla birlikte, bu temel hadis külliyyatı dışında kalan bazı kaynak eserlerde mütâbi' rivayetlerine rastlanmaktadır.³¹³

11. İbn Kâni' Ebû'l-Hüseyn el-Bağdâdî (öl. 351/962) Muhammed b. Zekeriyâ el-Galâbî'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Ravh b. Atâ'dan (öl. 171-180/787-796), o Seyyâr Ebû'l-Hakem'den, o Hâlid b. Abdullah b. Üseyd'den (öl. 126/743), o da babası ve dedesi (Üseyd/Esed b. Kürz el-Becelî) aracılığıyla Allah Resûlü'nden şöyle rivayet etmiştir: " Allah Resûlü, Üseyd, cenneti seviyor musun, diye sordu. O da evet, dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü, o zaman kendin için istediğini kardeşin için de iste, buyurdu." Bu hadisi İbn Kâni', *Mu'cemü's-sahâbe* adlı eserinde rivayet etmiştir.³¹⁴ Rivayetin senedinde bulunan Muhammed b. Zekeriyâ el-Galâbî³¹⁵ ile Ravh b. Atâ³¹⁶ zayıf râvilerdendir. İbn Kâni' rivayetinde Peygamberimizin hitap ettiği kimse Üseyd/Esed b. Kürz iken diğer eserlerde bu şahıs Yezîd b. Esed'dir. Her ikisi de sahâbedendir.³¹⁷

Yezîd b. Esed Hâlid'in dedesi, Esed b. Kürz el-Becelî ise Yezîd'in babası ve Hâlid'in de büyük dedesidir.³¹⁸ Bu durumda Hâlid'in tam ismi Hâlid b. Abdullah b. Yezîd b. Esed b. Kürz el-Becelî el-Kasrî'dir. Haliyle Hâlid'in babam dedemden rivayet etmiştir, ifadesi onun her iki dedesini de kastetme ihtimalini içinde barındırmaktadır.

Mezkûr hadisin mütâbi' rivayeti, *Kütüb-i Tis'a*'yı oluşturan eserler arasında yalnızca Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır.³¹⁹ Bununla birlikte,

³¹² İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/266.

³¹³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 10/129; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şâhin, *et-Tergîb fî fezâilî'l-a'mâl ve sevâbi zâlik*, thk. Muhammed Hasen İsmâil (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 135; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 4/237.

³¹⁴ İbn Kâni', *Mu'cemü's-sahâbe*, 1/42.

³¹⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn* (Medine: Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1403), 3/131; Zehebî, *Mîzân*, 3/550; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 5/168.

³¹⁶ Nesâî, *ed-Du'afâ*, 40; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/497; Ebû'l-Adl Kâsım b. Kutluboğa İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka' fî'l-Kütübi's-Sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim (San'a: Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve Tahkiki't-Türas ve't-Terceme, 1432), 4/276-277.

³¹⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 2/49; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/337; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah el-Kurtubî İbn Abdilber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1412), 1/79-80; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414), 1/203; 5/441; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1/206; 6/506-507.

³¹⁸ İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 1/79.

³¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/70.

bu temel hadis külliyyatının dışında kalan diğer klasik kaynaklarda da aynı hadise dair mütâbî' rivayetlere rastlanmaktadır.³²⁰ Mütâbî' rivayetlerin tamamında hadisin özellikle, kendin için istediğini kardeşin için de iste, kısmının vurgulanmış olması dikkat çekicidir.

Ayrıca, Ebû Hüreyre,³²¹ Muaz b. Cebel³²² ve Enes b. Mâlik³²³ gibi sahâbîler tarafından nakledilen ve hadisin muhtevasını destekleyen şâhid mahiyetindeki rivayetler de farklı hadis kaynaklarında yer almaktadır.

12. İbn Kâni' Ebû'l-Hüseyn el-Bağdâdî Muhammed b. Zekeriyâ el-Galâbî'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Yûsuf b. Hâlid'den, o Selem b. Beşîr'den, o Habîb el-Mekkî/el-Medenî'den, o da Peygamberimiz'in azatlısı Eflah'tan Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Peygamberimiz (s.a.v.), ümmetimin için benden sonra üç şeyden korkarım: Sapkın heva ve heveslere dalmak, şehvi arzulara uymak ve bildiği halde gaflet içinde olmak, buyurmuşlardır." Bu hadis de İbn Kâni'nin *Mu'cemü's-sahâbe*'sinde rivayet edilmiştir.³²⁴

Mezkûr hadisin, Hakîm et-Tirmizî'nin (öl. 320/932) *Nevâdiru'l-usûl*'ünde, Ebû'l-Kâsım el-Begavî'nin (öl. 317/929) *Mu'cemü's-sahâbe*'sinde, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Ma'rifetü's-sahâbe*'sinde, İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-gâbe*'sinde ve İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinde mütâbî' rivayetleri vardır.³²⁵ Peygamberimizin endişe ettiği üçüncü madde ile ilgili rivayetler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Mesela, Hakîm et-Tirmizî'ye göre o, ucuptur. Öte yandan hadisin medarı konumunda olan Yûsuf b. Hâlid İbn Hacer tarafından metrûk bir râvi olarak değerlendirilmiştir. Elbânî söz konusu rivayeti mevzu olarak nitelendirmiştir.³²⁶

13. Ebû'l-Kâsım et-Taberânî (öl. 360/971) Muhammed b. Zekeriyâ el-Galâbî'den o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Muhammed b. Osmân el-Kureşî'den, o Cemi' b. Sevb'den, o Hâlid b. Ma'den'den, o da Ebû Ümâme'den rivayet etmiştir. Ebû Ümâme Allah Resûlü'nün yanlarına gelip şöyle dediğini nakletmiştir: "Ben ümmetimin şerhilerine karşı insanların en hayırlısıyım. Bunun

³²⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 2/49; 8/317; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 22/238; İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, 341; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 13/459; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 33/373; 65/101-103.

³²¹ Tirmizî, "Zühd", 2; İbn Mâce, "Zühd", 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/310.

³²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/247.

³²³ Buhârî, "İmân", 6; Müslim, "İmân", 71; Tirmizî, "Sıfatü'l-Kiyamet", 59; Nesâî, "İmân", 19, 23; İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

³²⁴ İbn Kâni', *Mu'cemü's-sahâbe*, 1/46.

³²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdisi'r-Resûl*, thk. Abdurrahmân Umeyre (Beyrut: Dârü'l-Cil, ts.), 2/249; Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Begavî, *Mu'cemü's-sahâbe*, thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed (Kuveyt: Mektebetü Dârü'l-Beyân, 1421), 1/235; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî (Riyad: Dârü'l-Vatan li'n-Neşr, 1419), 1/335; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe*, 1/263; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 1/251.

³²⁶ Elbânî, *Daifü'l-Câmi'i's-sağîr ve Ziyâdetüh*, 32.

üzerine biz, siz onlara karşı nasıl hayırlı oluyorsunuz? diye sorduk. O da şöyle cevap verdi; ümmetimin en hayırlıları amelleri sayesinde cennete girenlerdir. Onların en şerhileri ise cennete benim şefaatiyle girenlerdir." Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat'ta* rivayet etmiş ve Yahyâ'nın teferrüt ettiğine işaret etmiştir.³²⁷

Hadisin mütâbî' rivayetleri, Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ'*, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*, İbn 'Adî'nin *el-Kâmil* ve Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserlerinde yer almaktadır.³²⁸

14. Dârekutnî Muhammed b. Ca'fer el-Matîrî'den, o Süleymân b. Muhammed el-Cennâbî'den, o Ahmed b. Ebû İmrân ed-Devrakî'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Ömer b. Hârûn'dan, o Ya'kub b. Atâ'dan, o Amr b. Şuayb'dan, o da Babası ve Dedesinden nakletmiştir. Allah Resûlü şöyle demiştir: "Kim oturarak uyursa onun abdesti bozulmamıştır. Ama her kim de yanı üzere yatarak uyursa onun abdest alması gerekir." Bu hadisi Dârekutnî, *Sünen*'inde zikretmiştir.³²⁹

Hadisin İbn Adî tarafından rivayet edilen mütâbî' bir rivayeti vardır. Yalnız o rivayette hadisin sadece "kim oturarak uyursa onun abdesti bozulmamıştır" kısmı yer almaktadır.³³⁰ Ayrıca, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında Abdullah b. Abbas tarikiyle benzer lafızlarla nakledilmiş şâhid bir rivayet de mevcuttur.³³¹

15. İbn Şâhin Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî (öl. 385/996) Ali b. Abdullah'tan, o İbrâhim b. Cibrîl el-Basrî'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Saîd b. Abdülcebbâr'dan, o Urve b. Abdullah'tan, o Abdullah b. Bişr'den, o da Allah Resûlü'nden rivayet etmiştir. Allah Resûlü şöyle demiştir: "Allah yolunda yapılan bir sabah veya akşam yolculuğu, kişinin evinde yetmiş yıl ibadet etmesinden daha hayırlıdır." Bu hadis, İbn Şâhin'in *et-Tergîb fî fezâilî'l-a'mâl* adlı eserinde rivayet edilmiştir.³³²

Mezkûr hadisin zikredilen metin formunda herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayeti tespit edilememiştir. Bununla birlikte, Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde ve Sa'îd b. Mansûr'un *Sünen*'inde, Hasan el-Basrî'den nakledilen bir metin mevcuttur. Söz konusu rivayette, Allah yolunda sabah ve akşam yapılan

³²⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, 6/179.

³²⁸ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, 1/438; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 8/97; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/415; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 10/219.

³²⁹ Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/294.

³³⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/190.

³³¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/194.

³³² İbn Şâhin, *et-Tergîb*, 131.

yolculuğun, dünya ve içerisindekilerden daha hayırlı olduğuna vurgu yapılmaktadır.³³³

16. Ebû Tâhir el-Muhallîs Muhammed b. Abdurrahman el-Bağdâdî (öl. 393/1002) Ahmed'den, o Ömer'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Adî b. Fazl'dan, o Muhammed b. Zübeyr el-Hanzalî'den, o Ebû Bürde b. Ebû Mûsâ'dan, o da babasından nakletmiştir. Allah Resûlü şöyle demiştir: "Onların en kötüsü zevke düşkün erkek ve kadınlardır." Bu rivayet, Ebû Tâhir el-Muhallîs'in *Muhallisiyyât* adlı eserinde nakledilmiştir.³³⁴

Mezkûr hadisin zikredilen metin formunda herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayeti tespit edilememiştir. Bununla birlikte, Bezzâr'ın *Müsned*'inde ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat* ile *Müsnedü's-Şâmiyyîn* adlı eserlerinde yine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den nakledilen şöyle bir rivayet bulunmaktadır; "kadınlar ancak bir şüphe yüzünden boşanır. Çünkü Allah zevke düşkün erkek ve kadınları sevmez."³³⁵ Bu durum şunu göstermektedir; aslında metin Bezzâr ve Taberânî'nin zikrettiği formatta olmalıdır. Ama ilerleyen zaman içerisinde metinde değişiklik yapılarak orijinal metin formundan uzaklaşmıştır.

17. Ebû Tâhir el-Muhallîs Ahmed'den, o Ömer'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Mu'temir b. Süleymân'dan, o el-Velîd b. Mervân'dan, o Gaylan b. Cerîr'den, o Ebû Bürde b. Ebû Mûsâ'dan, o da Ebû Mûsâ'dan rivayet etmiştir. Ebû Mûsâ şöyle demiştir: "Ramazan ayında Mekke'nin fethi günlerinde Resûlullah ile beraberdik. İnsanlar, isteyen oruç tutsun, isteyen iftar etsin, dediler. Bunun üzerine bazılarımız oruç tuttu, bazılarımız ise tutmadı. Ben, Resûlullah ne yaptı, diye sordum. O oruç tuttu, zira bu konuda içimizde en layık olan kendisidir, şeklinde cevap verdi." Bu rivayet, Ebû Tâhir el-Muhallîs'in *Muhallisiyyât* adlı eserinde nakledilmiştir.³³⁶

Mezkûr hadisin zikredilen metin formunda herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayeti tespit edilememiştir. Bununla birlikte, Bezzâr'ın *Müsned*'inde ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında yine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den, bazılarının oruç tuttuğunu bazılarının ise tutmadığını ve böyle bir durumda hiç kimsenin bir diğerini ayıplamadığını ifade eden bir metin nakledilmiştir.³³⁷ Bezzâr ve Taberânî'nin Ebû Mûsâ el-Eş'arî rivayeti benzer lafızlarla *Kütüb-i Tis'a*'daki bazı

³³³ Abdürrezzâk es-Sanânî, *el-Musannef*, 5/259, 261; Ebû Osmân el-Horasânî Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 2/179.

³³⁴ Muhammed b. Abdurrahmân Ebû Tâhir el-Muhallîs, *el-Muhallisiyyât*, thk. Nebîl Saduddîn Cerrâr'dettin (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuûnî'l-İslâmiye, 1429), 422.

³³⁵ Bezzâr, *el-Müsned*, 8/70; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/24; Taberânî, *el-Müsned*, 3/267.

³³⁶ Ebû Tâhir el-Muhallîs, *el-Muhallisiyyât*, 431.

³³⁷ Bezzâr, *el-Müsned*, 8/134; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7/227.

eserlerde Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik ve Câbir b. Abdullah tarafından da rivayet edilmiştir.³³⁸

18. Ebû Tâhir el-Muhallis Ahmed'den, o Ömer'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Ebû Ma'sher el-Berâ'dan, o Ebû Mu'az'dan (Fudayl b. Meysera), o Ebû Harîz'den (Abdullah b. Huseyn), o Ebû Bürde b. Ebû Mûsâ'dan, o Ebû Mûsâ'dan, o da Allah Resûlü'nden şöyle rivayet etmiştir: "Üç kimse cennete giremez; ayyaş, sılayı rahmi kesen ve sihri tasdik eden. Her kim ayyaş olarak ölürse Allah ona Gûta nehrinden su verir. Ona, Gûta nehrinin ne olduğu, soruldu. Allah Resûlü, O, fahişe kadınların ferçlerinden akan bir nehirdir. Onların ferçlerinin kokusu cehennem halkına eza verir, dedi." Bu rivayet, Ebû Tâhir el-Muhallis'in *Muhallisiyyât* adlı eserinde nakledilmiştir.³³⁹

Mezkûr hadisin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde mütâbî' bir rivayeti bulunmaktadır.³⁴⁰ Rivayetin ayrıca, İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'i ile Hâkim'in *Müstedrek*'inde de mütâbî' örnekleri mevcuttur.³⁴¹

19. Ebû Bekr el-Beyhakî (öl. 458/1066) Hasan b. Ahmed'den, o Ali b. Ahmed'den, o İbrâhim b. Muhammed'den, o Huseyn b. İsmâil'den, o Muhammed b. Abdullah'tan, o İsâ b. Cüneyd'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Ömer b. Ferkad'dan, o Atâ b. Sâib'den, o Abdullah b. el-Hâris'ten rivayet etmiştir. Abdullah şöyle demiştir: "Cüdcüd el-Cündâî, Allah Resûlü'nün kendisine yakın kıldığı bir sahâbîydi. O Yemen'e gitti ve orada bir kadına âşık oldu. Sonra onlara, Allah Resûlü kızınızı bana vermenizi emretti, dedi. Yemenliler, bizim Allah Resûlü ile ahdimiz var, ki o zinayı haram kılmıştır, dediler. Sonra birisini Allah Resûlü'ne gönderdiler. Allah Resûlü, Hz. Ali'yi görevlendirdi ve ona şöyle dedi: oraya git, şayet onu canlı bulursan öldür, ölü bulursan ateşte yak. Cüdcüd geceleyin su içmek için çıktığında bir yılan tarafından sokularak öldürüldü. Hz. Ali geldiğinde onu ölmüş olarak buldu ve cesedini yaktı. Allah Resûlü bunun üzerine, kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın, dedi." Bu hadis, Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve* adlı eserinde nakledilmiştir.³⁴²

Söz konusu hadisin mütâbî' bir rivayeti tespit edilememiştir. Bununla birlikte bazı kaynaklarda "men kezebe aleyye ..." hadisinin sebab-i vürudu

³³⁸ Buhârî, "Savm", 37; Müslim, "Sıyâm", 93, 97-99; Ebû Dâvûd, "Savm", 43; Nesâî, "Sıyâm", 59; İmam Mâlik, "Sıyâm", 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/12, 45, 74.

³³⁹ Ebû Tâhir el-Muhallis, *el-Muhallisiyyât*, 422-423.

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/399.

³⁴¹ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 12/165-166; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 4/163.

³⁴² Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerîa'*, thk. Abdülmu'tî Emin Kalâcî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408), 6/285.

olarak, çeşitli rivayetlere yer verildiği görülmektedir. Bu kaynaklar şunlardır; Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'i*, Rebi' b. Habîb'in *Müsned'i*, Tahâvî'nin *Şerhu Müşkili'l-âsâr'ı*, Taberânî'nin *Turuku hadîsi men kezebe aleyye müteammiden*, *el-Mu'cemü'l-kebîr* ve *el-Mu'cemü'l-evsat'ı*.³⁴³ Yalnız bu eserlerdeki rivayetler hem senet hem de metin açısından önemli farklılıklar ihtiva etmektedir. Haliyle bu durum mezkûr rivayetin eleştirel bir gözle değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

20. Abdullah b. Ahmed (öl. 290/903) Ömer b. Şebbe'den, o Yahyâ b. Bistâm'dan, o Üneys b. Sevvâr'dan, o Mâlik b. Dînâr'dan, o da Ahnef b. Kays'tan rivayet etmiştir. Ahnef şöyle demiştir: "Osman b. Affân'ın (öl. 35/656) hilafeti döneminde Medîne'ye geldim. Orada sakalı gür birisi grubun yanına geldi ve onlara karşı sert davrandı. Bunun üzerine herkes dağıldı gitti. Ben ona, ey Allah'ın kulu! Senin kötü davrandığını düşünüyorum, dedim. O, onlar dalkavuktlar, hem sen beni tanıyor musun? dedi. Ben, hayır, dedim. O, ben Ebû Zer'im, peki sen kimsin? dedi. Ben, Basralı'yım, dedim. Bunun üzerine, o zaman sana Allah Resûlü'nden duyduğum bir sözü nakledeyim, dedi ve şu sözü nakletti; Irak'ta, Kûfe'de birtakım musibetler olacaktır. Yalnız Basralılar, kibleye yönelmede şehirler içinde en sağlam ve müezzini de en fazla olan topluluktur. Allah, onlardan sevmedikleri şeyleri defedecektir." Bu hadisi Abdullah b. Ahmed, *Ziyâdâtü'z-Zühd*'de nakletmiştir. Hadisin geçtiği kaynak ise İbn Hacer'in *el-Metâlibü'l-âliye* adlı eseridir.³⁴⁴

Söz konusu rivayette Allah Resûlü'ne ait olan sözün İbnü'l-A'râbî'nin *Mu'cem*'inde, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ'sında* ve İbn Asâkir'in *Târih*'inde mütâbî' rivayetleri bulunmaktadır.³⁴⁵

1.3.2. Mevkuf Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senedinde Yahyâ b. Bistâm'ın bulunduğu mevkuf rivayetler şunlardır:

1. Dârimî **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Yahyâ b. Hamza'dan, o Yahyâ b. el-Hâris'ten, o el-Kâsım Ebû Abdurrahmân'dan, o da Temîm ed-Dârî'den rivayet

³⁴³ Ma'mer Râşid, *el-Câmi'* (*Abdurrezzâk'ın el-Musannef'i ile birlikte basım*), thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 11/261; Rebi' b. Habîb, *el-Müsned*, çev. Orhan Ateş (Ankara: Astana Yayınları, 2021), 294-296; Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *Turuku hadîsi men kezebe aleyye müteammiden*, thk. Ali Hasan Ali Abdülhamîd-Hişam İsmâil es-Sekkâ (Amman: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1410), 175; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 6/277; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2/318. Ayrıca bk. Mustafa Ertürk, "Şiddet İçerikli Bazı Rivâyetlerin Tahlîli ve Tenkidi", Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/2 (Aralık 2002), 71-99.

³⁴⁴ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniyye*, thk. Komisyon. (Suûdi Arabistan: Dâru'l-Âsime, 1419), 17/146.

³⁴⁵ İbnü'l-A'râbî, *Mu'cem*, 3/991; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 6/249; İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, 38/419.

etmiştir. Temîm şöyle demiştir: "Kim bir gecede on ayet okursa gafillerden yazılmaz." Bu hadisi Dârimî, iki farklı senetle rivayet etmiştir.³⁴⁶

2. Dârimî **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Yahyâ b. Hamza'dan, o Yahyâ b. el-Hâris'ten, o el-Kâsım Ebû Abdurrahmân'dan, o da Temîm ed-Dârî ve Fedâle b. Ubeyd'den (öl. 53/673) rivayet etmiştir. Temîm ed-Dârî ve Fedâle b. Ubeyd şöyle demişlerdir: "Kim bir gecede on ayet okursa namaz kılanlardan yazılır." Bu hadisi Dârimî rivayet etmiştir.³⁴⁷

3. Dârimî **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Yahyâ b. Hamza'dan, o Yahyâ b. el-Hâris'ten, o el-Kâsım Ebû Abdurrahmân'dan, o da Temîm ed-Dârî ve Fedâle b. Ubeyd'den rivayet etmiştir. Temîm ed-Dârî ve Fedâle b. Ubeyd şöyle demişlerdir: "Kim bir gecede elli ayet okursa hafızlardan yazılır." Bu hadisi Dârimî rivayet etmiştir.³⁴⁸

4. Dârimî **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Yahyâ b. Hamza'dan, o Yahyâ b. el-Hâris'ten, o el-Kâsım Ebû Abdurrahmân'dan, o da Temîm ed-Dârî ve Fedâle b. Ubeyd'den rivayet etmiştir. Temîm ed-Dârî ve Fedâle b. Ubeyd şöyle demişlerdir: "Kim bir gecede yüz ayet okursa geceyi ibadetle geçirenlerden yazılır." Bu hadisi Dârimî rivayet etmiştir.³⁴⁹

5. Dârimî **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Yahyâ b. Hamza'dan, o Yahyâ b. el-Hâris'ten, o el-Kâsım Ebû Abdurrahmân'dan, o da Temîm ed-Dârî ve Fedâle b. Ubeyd'den rivayet etmiştir. Temîm ed-Dârî ve Fedâle b. Ubeyd şöyle demişlerdir: ""Kim bir gecede bin ayet okursa, ona bir kınar sevap yazılır. Kınarın bir kıratı dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır. O, Allah'ın dilediği kadar ecir kazanır." Bu hadisi Dârimî rivayet etmiştir.³⁵⁰

6. İbn Zencûye Ebû Ahmed Humejd b. Mahled el-Horasânî (öl. 251/865) **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Abdülvâris b. Saîd'den, o Abdülazîz b. Suheyb'den, o da Enes b. Mâlik ile Hasan'dan rivayet etmiştir. Onlar şöyle demiştir: "Köprü ve yolların yapımı ile bakımı için harcadığın sadakayı cariyedir." Bu hadis, İbn Zencûye'nin *el-Emvâl* adlı eserinde rivayet edilmiştir.³⁵¹

7. İbn Ebû'd-Dünyâ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî (öl. 281/894) Muhammed b. Hüseyin'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Abdülkerîm b. Muâviye'den rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: "Hafsa'nın (r.anhâ) her gece

---

³⁴⁶ Dârimî, "Fedâilü'l-Kur'an", 26.

³⁴⁷ Dârimî, "Fedâilü'l-Kur'an", 26.

³⁴⁸ Dârimî, "Fedâilü'l-Kur'an", 27.

³⁴⁹ Dârimî, "Fedâilü'l-Kur'an", 28.

³⁵⁰ Dârimî, "Fedâilü'l-Kur'an", 31.

³⁵¹ Ebû Ahmed Humejd b. Mahled el-Horasânî İbn Zencûye, *el-Emvâl*, thk. Şâkir Zîb Feyyâz (Suûdi Arabistan: Merkezü Melik Faysal, 1406), 3/1217.

Kur'ân'ın yarısını tilâvet ettiği, tüm yıl, bayramlar ve teşrik günleri hariç, oruç tuttuğu bana aktarıldı." Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl* adlı eserinde rivayet edilmiştir.³⁵²

8. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Ca'fer b. Süleymân'dan, o da Şümeýt b. Aclân'dan rivayet etmiştir. Şümeýt şöyle demiştir: "Ebü'd-Derdâ'ya ölüm anı yaklaştığında onu şiddetli bir korku sardı. Bu durumu gören Ümmü'd-Derdâ ona, ey Ebü'd-Derdâ! Ölümü sevdiğini bize söyleyen sen değil miydin? dedi. Bunun üzerine Ebü'd-Derdâ evet, Rabbimin izzeti üzerine yemin ederim ki öyleydi. Ancak nefsim ölümün kesin geleceğini anlayınca ondan nefret etti, dedi. Sonra ağlayarak, şu an dünya hayatımdaki son dakikalarım. Bana Lâ ilâhe illallah'ı telkin edin, dedi ve bu zikre ölene kadar devam etti." Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Muhtazarîn* adlı eserinde rivayet edilmiştir.³⁵³

1.3.3. Maktû Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senedinde Yahyâ b. Bistâm'ın bulunduğu maktû rivayetler şunlardır:

1. İbn Ebü'd-Dünyâ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî (öl. 281/894) Muhammed b. Hüseyin'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Ca'fer b. Süleymân'dan, o da İbrâhim b. Amr es-San'ânî'den rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: "Allah, Yûşa' b. Nûn'a, halkının iyilerinden kırk binini, şerlilerinden de altmış binini helak edeceğim, diye vahyetti. Yûşa', ya Rabbi! Şerliler tamam da iyiler niye helak olacak, dedi. Allah, onlar gazabımla gazaplanmadılar ve kötülere yedirip içirdiler, buyurdu." Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy ani'l-münker* ile *el-Ukûbât* adlı eserlerinde rivayet edilmiştir.³⁵⁴

2. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüseyin'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Amr b. Râşid'den, o da Mâlik b. Dînar'dan (öl. 131/748) rivayet etmiştir. Mâlik şöyle demiştir: "Kıyamet günü insanlar hesaba çekilirken (dünyada) aç kalanlar, cennet meyvelerinin tasarrufu konusunda yetkili kılınırlar. Hem yerler hem de

³⁵² Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebi'd-Dünyâ, *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl*, thk. Muslih b. Cezâ el-Hârisî (Riyad: Dâru'r-Reşid, 1998), 20.

³⁵³ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Muhtazarîn*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1417), 135.

³⁵⁴ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy ani'l-münker*, thk. Salâh b. İyâz (Suûdi Arabistan: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1418), 109; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Ukûbât*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416), 27.

yedirirler.” Rivayetin sonunda Yahyâ b. Bistâm, Amr b. Râşid'den daha fazla gözyaşı dökene görmedim, demiştir. Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Cû' adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁵⁵

3. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Amr b. Râşid'den, o Ebû İmrân el-Cevnî'den rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: “Kalbinin nurlanmasını isteyen az yesin.” Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Cû' adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁵⁶

4. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Muhammed b. Abdullah el-Ezdî'den rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: “Emirlerden birisi Şumeyt'i (b. Aclân) yemeğe davet etti. Ama o özür beyan edip davete gitmedi. Bunun sebebi sorulduğunda şöyle dedi: Bir öğün yemek yememek, dinimi onlar uğruna feda etmekten bana daha kolaydır. Müminin karnının dininden daha kıymetli hale gelmesi uygun değildir.” Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Cû' adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁵⁷ Söz konusu rivayet, Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ*'sında da yer almaktadır.³⁵⁸

5. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Abdülazîz b. Ali es-Sarra'f'tan rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: “Hassan b. Ebî Sinân'a Ahvaz'dan şeker takdim edildi. O bu şekerden büyük bir kazanç elde etti. Kardeşlerinden bir grup gelip onu bu hayırlı icraatından dolayı tebrik etmek istediler. Ama onu odasının bir köşesinde ağlarken buldular. Ona, Abdullah, bu Allah'ın sana bir nimeti, ağlamak niye, dediler. O şöyle dedi; Allah'a yemin ederim ki, bunun zevke ve istidracı vesile olmasından korktum. Ben Rabbimin beni bu konudaki uyarısını unutmuş olmaktan ve gafletimden ötürü Allah'tan mağfiret diliyorum.” Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *er-Rikka ve'l-bükâ' adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁵⁹

6. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Nu'aym b. Müverri' et-Temîmî'den rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: “Atâ' es-Süleymî, taharettten (abdest aldıktan) sonra titrer, sarsılır ve şiddetle ağlardı. Bu kendisine sorulduğunda; çünkü ben önemli bir iş yapmak ve Allah'ın huzurunda

³⁵⁵ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-Cû'*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1417), 96.

³⁵⁶ İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-Cû'*, 97.

³⁵⁷ İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-Cû'*, 132.

³⁵⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 3/128.

³⁵⁹ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebî'd-Dünyâ, *er-Rikka ve'l-bükâ'*, çev. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419), 69.

durmak istiyorum, derdi.” Bu hadis, İbn Ebü’-d-Dünyâ’nın *er-Rikka ve’l-bükâ’ adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁶⁰

7. İbn Ebü’-d-Dünyâ Muhammed b. Hüseyin’den, o da **Yahyâ b. Bistâm**’dan rivayet etmiştir. Yahyâ şöyle demiştir: "Daygam’ın komşusuna, Ebû Mâlik’i şiiirden bir şeyler zikrederken duydum mu, diye sordum. O, hayır onu sadece tek bir beyit söylerken işittim, dedi. Hangisi, dedim. Şöyle dedi; takva sahibi dindar söz söylememek için bazen dilini tutar. Oysa söz söyleme ustalığı onda vardır.” Bu hadis, İbn Ebü’-d-Dünyâ’nın *es-Samt ve âdâbü’l-lisân adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁶¹

8. İbn Ebü’-d-Dünyâ Muhammed b. Hüseyin’den, o da **Yahyâ b. Bistâm**’dan, o Amâre b. Ebû Şu’ayb’dan, o da Mâlik b. Dînâr’dan rivayet etmiştir. Mâlik şöyle demiştir: “Biz Hasan’la (el-Basrî) bir cenazedeydik. Hasan, birisinin diğerine, bu ölümdür kimdir, diye sorduğunu işitti. Hasan ona, aslında ölen benim ve sensin. Allah sana rahmet eylesin. Sizler, en sonuncumuz bize katılınca kadar alıkonmuş durumdasınız.” Bu hadis, İbn Ebü’-d-Dünyâ’nın *el-Kubûr adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁶²

9. İbn Ebü’-d-Dünyâ Muhammed b. Hüseyin’den, o da **Yahyâ b. Bistâm**’dan, o Muhammed b. Mervan’dan, o Atâ el-Ezrak’tan, o da Muhammed b. Vâsî’den rivayet etmiştir. “Muhammed b. Vâsî’ katıldığı bir cenaze merasiminden sonra evine döndüğünde kendisine takdim edilen öğle yemeğini gözyaşları içinde, bugün gündüzümüzü hüzne boğan bir gündür, diyerek reddetmiştir.” Bu hadis, İbn Ebü’-d-Dünyâ’nın *el-Kubûr adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁶³

10. İbn Ebü’-d-Dünyâ Muhammed b. Hüseyin’den, o da **Yahyâ b. Bistâm**’dan, o da Hâtim b. Süleymân et-Tâî’den rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: “Abdülvâhid b. Zeyd’i Havşeb’in cenaze merasiminde gördüm. Defin işlemi tamamlanınca o şöyle dedi; Allah rahmet eylesin sana ey Ebû Bişr! Sen her zaman böyle bir günden sakınırdın. Allah rahmet eylesin sana ey Ebû Bişr! Sen ölümden hep endişe ederdin. Ama vallahi, eğer gücüm yeterse, senin ölümünden sonra ayaklarım beni bir daha taşımasın. Ardından ibadete yönelip bütün gücünü ona sarf etti.” Bu hadis, İbn Ebü’-d-Dünyâ’nın *el-Kubûr adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁶⁴

³⁶⁰ İbn Ebü’-d-Dünyâ, *er-Rikka ve’l-bükâ’*, 128.

³⁶¹ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebü’-d-Dünyâ, *es-Samt ve âdâbü’l-lisân*, thk. Ebû İshak el-Huveynî (Beyrut: Dârü’l-Kitâbî’l-Arabî, 1410), 222.

³⁶² Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebü’-d-Dünyâ, *el-Kubûr*, thk. Târik Muhammed (Suûdi Arabistan: Mektebetü’l-Gurabâi’l-Eseriyye, 1420), 68-69.

³⁶³ İbn Ebü’-d-Dünyâ, *el-Kubûr*, 69-70.

³⁶⁴ İbn Ebü’-d-Dünyâ, *el-Kubûr*, 72.

11. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o da **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Amr b. Zübeyr'den rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: "Mehâlîbe tarafına düşen bir mezarlıkta bir mezar taşı üzerinde yazılı şöyle bir beyit okudum; *bu mezarı gören ibretlik bir manzara görmüştür. Parlak yüzlere ağlayan kabir taşları*. Bunu okuyunca vallahi kendimi tutamadım. Ardından ibadete yönelip bütün gücünü ona sarf etti." Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Kubûr adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁶⁵

12. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Yahyâ b. Meymûn'dan, o da Ebû Uyeyne'nin mevlası Vâsıl'dan rivayet etmiştir. Vâsıl şöyle demiştir; Melharis'den Sâlih el-Berrâd olarak tanınan birisi şöyle demiştir: "Ölümünden sonra Zürâre b. Evfâ'yı rüyamda gördüm. Ona Allah sana rahmet etsin sana ne dendi ve sen ne dedin? dedim. O ise yüzünü çevirdi. Bunun üzerine ona, Allah size ne yaptı? diye sordum. O, Allah bana cömertliği ve keremiyle muamele etti, dedi. Ben, peki Mutarrif'in kardeşi Ebû'l-Âlâ nasıl? dedim. O daha yüksek mevkilerde, diye cevap verdi. Ona, O halde sizin nezdinizde hangi ameller en çok itibar görmektedir? diye sordum. O, tevekkül etmek ve kasr-ı emel, şeklinde cevap verdi." Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Menâmât ve Kasr-ı emel adlı* eserlerinde rivayet edilmiştir.³⁶⁶

13. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Ömer b. Sâlih es-Sa'dî'den rivayet etmiştir. Ömer şöyle demiştir: "Rüyamda âbid Abdülaziz b. Süleymân'ı gördüm. Üzerinde yeşil bir elbise, başında da inciden bir taç vardı. Ona, ey Ebû Muhammed benden sonra halin nasıl oldu, ölümün tadını nasıl buldun ve oradaki işlerin durumu nasıldır, diye sordum. O şöyle cevap verdi; ölüme gelince, onun verdiği sıkıntının ve acının şiddetini sorma. Ancak Allah'ın rahmeti tüm kusurlarımızı örttü ve o bizi sadece fazlı keremiyle karşıladı." Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Menâmât adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁶⁷

14. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Mesma' b. Âsım'dan, o da Âsım el-Cahderî (öl. 128/745)³⁶⁸ ailesine mensup birinden şöyle rivayet etmiştir: "Âsım el-Cahderî'yi ölümünden iki yıl sonra rüyamda gördüm ve ona sen ölmedin mi, diye sordum. O da evet, diye cevap verdi. Ben şimdi neredesin, diye sordum. O vallahi, ben ve arkadaşlarımdan bir

³⁶⁵ İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Kubûr*, 162.

³⁶⁶ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Menâmât*, thk. Abdülkâri Ahmed Atâ (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1413), 30; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kasru'l-emel*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1417), 41.

³⁶⁷ İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Menâmât*, 45.

³⁶⁸ Hayatı için bk. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 3/437.

kısmı cennet bahçelerinden bir bahçedeyiz. Her cuma gecesi ve sabahı Bekr b. Abdullah el-Müzenî'nin (öl. 108/726)³⁶⁹ yanında toplanır ve haberlerinizi öğreniriz, dedi. Ben, cisimlerin mi yoksa ruhlarınız mı, dedim. O da Heyhat! Cisimler çürüdü, buluşan sadece ruhlardır, dedi. Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *el-Menâmât adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁷⁰ Beyhakî bu hadisi, İbn Ebü'd-Dünyâ aracılığıyla *Şu'abü'l-îmân* adlı eserinde de rivayet etmiştir. Yalnız onun rivayetinde hadisin sonunda şöyle bir ilave bulunmaktadır; ben, sizi ziyaret ettiğimizi biliyor musunuz, diye sordum. O da evet, cuma akşamı, Cuma gün boyu ve Cumartesi güneş doğana kadar, dedi. Bunun üzerine ben, diğer günler değil de neden cuma günü, dedim. O da Cuma gününün fazileti ve büyüklüğü nedeniyle, dedi."³⁷¹ Yalnız bu ilave asıl metinde bulunmamaktadır.

15. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Muhammed b. Mervân ed-Dabbî'den, o Hâşim'den, o da Sâbit el-Bünânî'den rivayet etmiştir. Sâbit şöyle demiştir: "Gece uzun süre uyanık kalıp ibadet etme hususunda Yezîd b. Ebân'dan (er-Rakkâşî) daha sabırlısını görmedim." Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁷²

16. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Muhammed b. Mervân ed-Dabbî'den, o da Hişâm'dan rivayet etmiştir. Hişâm şöyle demiştir: "Gece uzun süre uyanık kalıp ibadet etme hususunda Sâbit'ten daha sabırlısını görmedim. Bir keresinde onunla Mekke'ye yolculuk yaptık. Geceleyin konakladığımızda o kalkar sabaha kadar namaz kılardı. Biz seyahat halindeyken, onu ne zaman ayakta ya da uyanık görmek istesiniz ya ağlarken ya da Kur'an okurken görürdünüz." Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁷³

17. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Züheyr es-Selûlî'den rivayet etmiştir. Züheyr şöyle demiştir: "Muhammed b. Vâsi' gecenin bir kısmını damda namaz kılarak geçirirdi. Ama bazen uzun süre ayakta durduğu için düşerdi." Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl adlı* eserinde rivayet edilmiştir.³⁷⁴

18. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Daygam'dan rivayet etmiştir. Daygam şöyle demiştir: "Halîfe el-Abdî ayakları

³⁶⁹ Hayatı için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/158; Aynî, *Megânî*, 1/115.

³⁷⁰ İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-Menâmât*, 47.

³⁷¹ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 11/474.

³⁷² İbn Ebî'd-Dünyâ, *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl*, 16.

³⁷³ İbn Ebî'd-Dünyâ, *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl*, 19.

³⁷⁴ İbn Ebî'd-Dünyâ, *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl*, 22.

yarılana dek gece namazı kılardı.” Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl* adlı eserinde rivayet edilmiştir.³⁷⁵

19. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Muhammed b. Razîn el-İclî'den rivayet etmiştir. Muhammed şöyle demiştir: “Meysere el-Kâysî, gece namazı için kalktığında, komşuları onun içli içli ağlamasını duyarlardı. Onlar da içlerinden birisinin öldüğünü zannederlerdi. Sonradan bunun, Meysere'nin ağlaması olduğu anlaşıldı.” Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl* adlı eserinde rivayet edilmiştir.³⁷⁶

20. İbn Ebü'd-Dünyâ Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Abdülmelik b. Subayh'tan, o babasından, o da Herim b. Hayyân'dan rivayet etmiştir. Herim şöyle demiştir: “Geceleyin kalktım ve Hâ mîm ile başlayan sûrelerin (Havâmîm) üçte birini okudum. Derken uyku galebe çaldı, ben de uyudum. Rüyamda yanı başımda, süslü bir biçimde önümde dikilmiş dört varlık belirdi. Ey Herim b. Hayyân, sen bizi kardeşlerimizden ayırt edecek durumda değilsin, dediler. Ben onlara, siz kimsiniz, dedim. Onlar, bizler Havâmîm³⁷⁷ surelerinden okumadığın dört ayetiz, dediler. Bunun üzerine ben korkuyla uyandım.” Bu hadis, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl* adlı eserinde rivayet edilmiştir.³⁷⁸

21. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî (öl. 327/939) İbrâhim b. Cüneyd'den, o Muhammed b. Hüsey'n'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o İmrân b. Hâlid'den, o da Ümmü'l-Esved el-Adeviyye'den, ki onu Muâze emzirmiştir, rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: “Muâze bana şöyle dedi: Ebü's-Sahbâ' ve oğlu şehîd düştüğünde şunu söylemiştir: Vallâhi ey kızım, dünyada yaşama arzum ne hayatın zevkleri ne de bir rüzgârın esintisi içindir. Fakat Ebü's-Sahbâ'dan sonra dünyada kalmayı çeşitli vesilerle Allah'a yaklaşmak için istiyorum. İnşallah böylece ben, Ebü's-Sahbâ ve oğluyla bir araya gelebilirim.” Bu hadis, Harâitî'nin *İ'tilâlü'l-kulûb* adlı eserinde rivayet edilmiştir.³⁷⁹

22. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) el-Velîd b. Ahmed ile Muhammed b. Ahmed b. en-Nadr'dan, onlar Abdurrahmân b. Muhammed'den, o Muhammed b. Yahyâ'dan, o Muhammed b. Hasan'dan, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Ebû Târik el-Lebbân'dan rivayet etmiştir. Ebû Târik şöyle demiştir: “

³⁷⁵ İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl*, 25.

³⁷⁶ İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl*, 29.

³⁷⁷ Havâmîm, hâ mîm harfleri ile başlayan yedi sure için kullanılan bir tabirdir.

³⁷⁸ İbn Ebü'd-Dünyâ, *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl*, 29.

³⁷⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî, *İ'tilâlü'l-kulûb*, thk. Hamdi Demirtaş (Mekke: Nizar Mustafa el-Bâz, 1421), 204.

Abdülazîz b. Selmân (öl. 171-180/787-796)³⁸⁰, ölümü ve kıyameti hatırladığında evladını kaybetmiş bir anne gibi çığlık atardı. Mescidin kenarında olup korkanlar da çığlık atardı. Ve bazen onun meclisinin yanından bir iki ölü kaldırılırdı." Bu hadisi Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*'da zikretmiştir.³⁸¹ Aynı rivayeti Beyhakî *Şu'abü'l-îmân*'da, Zehebî ise *Târihu'l-İslâm*'da nakletmişlerdir.³⁸² Ebû Nuaym ile Zehebî'nin rivayetinde Abdülazîz'i bu şekilde rahatsız eden şey hem ölüm hem de kıyamettir. Beyhakî'de ise sadece kıyamet zikredilmiştir. Ayrıca, Ebû Nuaym, Abdülazîz b. Selmân'ın meclisinden bir iki cenaze kaldırılması hususunu ihtimal içeren bir ifade ile zikrederken, Beyhakî sayıyı iki olarak zikretmiş, Zehebî ise böyle bir duruma hiç yer vermemiştir.

23. Ebû Nuaym el-İsfahânî **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o Ömer b. Ferkad'dan, o Atâ b. Sâib'den, o Abdullah b. Hâris'ten rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: "Allah Resûlü, Cündü' el-Ensârî'yi kendisine yakın tutar ve ona iltifat ederdi." Bu hadisi Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe* adlı eserinde zikretmiştir.³⁸³

24. Ebû Nuaym el-İsfahânî Abdullah b. Muhammed'den, o Ahmed b. Ravh'tan, o Abdullah b. Kays'tan, o Muhammed b. Hasan'dan, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o İshak b. Nûh eş-Şâmî'den, o Abdullah b. Damre'den, o da Ka'b'dan (el-Ahbâr) (öl. 32/652) rivayet etmiştir. Ka'b şöyle demiştir: "Şu ümmet içinde ruhbanlık mertebesinde, kalpleri nurlu, hikmet nuru ile konuşan, gayretlerine ve Allah sevgisine olan bağlılıklarına meleklerin hayran kaldığı bir kavim görüyorum. Yâ Ebû İshâk, onlar kimdir? denildi. O şöyle dedi: "onlar Allah için nefislerini aç ve susuz bırakan bir topluluktur. Kıyamet günü, aç ve susuz kalanlar ayağa kalksın, diye nida edilir. İşte onlar safların arasından toplanırlar ve gözlerin görmediği, kulakların işitmediği bir sofraya başına getirilirler. İnsanlar hesaba çekilirken onlar orada oturacaklardır." Bu rivayet, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde nakledilmiştir.³⁸⁴

25. Ebû Bekr el-Beyhakî (öl. 458/1066) Ebû Abdillâh el-Hâfız'dan, o Muhammed b. Abdullah el-Kuraşî'den, o Ebû'l-Abbâs b. Mesrûk'tan, o Muhammed b. Dâvûd'dan, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Ebû Târik el-Lebbân'dan rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: "Üç dört adamın zikir meclisinde öldüklerine şahit oldum; onlar ayaklarıyla, sağlıklı bir şekilde meclise yürüyerek gelirlerdi. Ama Allah'a yemin olsun ki içleri dertliydi. Vaazı duyduklarında

³⁸⁰ Abdülazîz b. Selmân, Basra'nın meşhur zahitlerinden birisidir. Râbia el-Adeviyye (öl. 185/801) onu "zahitlerin efendisi" olarak isimlendirmiştir. bk. Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 4/683.

³⁸¹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 6/243.

³⁸² Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 1/284-285; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 4/683.

³⁸³ İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 2/649.

³⁸⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/381.

kalpleri parçalanır ve ölürlerdi. Yahyâ dedi ki: Ebû Tarık'a sordum: beraber miydiler? Dedi ki: Hayır, mecliste dağınık halde, bir, iki ve buna benzer şekilde idiler." Bunu Beyhakî *Şu'abü'l-îmân* adlı eserinde rivayet etmiştir.³⁸⁵

26. Ebû Bekr el-Beyhakî Ebû'l-Kâsım Abdülaziz b. Muhammed el-Attâr'dan, o Ahmed b. Selmân'dan, o Ahmed b. Mesrûk'tan, o Muhammed b. Huseyn'den, o **Yahyâ b. Bistâm**'dan, o da Osmân b. Sevde'den ki annesi abitlerdendir ve bu yüzden rahibe olarak isimlendirilmiştir, rivayet etmiştir. Osmân şöyle demiştir: "Ölümü anında başını semaya doğru kaldırdı ve dedi ki: "Ey biriktirdiğim, hazinem, hayatımda ve ölümünden sonra dayanağım, beni hem ölüm anında hem de kabirde yalnız bırakma!" Sonra öldü. Her Cuma kabrine gider, ona ve diğer kabir ehline bağışlanmaları için dua ederdim. Bir gece onu rüyamda gördüm ve anneciğim, nasılsın? dedim. O da dedi ki: Oğlum, ölümün sıkıntısı çok şiddetli. Ama ben, hamdolsun, övülecek bir yerdeyim. Tekrar dirilene kadar da reyhan kokulu yerde yatacak, ipek yastıklara yaslanacağım. Dedim ki; bir ihtiyacın var mı? O da evet, dedi. Nedir, dedim. O, bizi ziyareti ve dua etmeyi bırakma, dedi. Çünkü cuma günleri gelmenle ben rahatlıyorum. Ailenden ayrılıp yöneldiğinde, Ey rahibe, ailenden bir ziyaretçi geliyor, deniyor. Bana ve benim çevremdeki ölümlere bir müjde veriliyor." Bunu Beyhakî *Şu'abü'l-îmân* adlı eserinde rivayet etmiştir.³⁸⁶

1.3.4. Değerlendirme

Çalışmada senesinde Yahyâ b. Bistâm'ın yer aldığı elli dört rivayet incelemeye tabi tutulmuştur. Bu rivayetlerin yirmisi merfû, sekizi mevkuf ve yirmi altı tanesi de maktûdur. Merfû rivayetler çeşitli sahâbîler aracılığıyla rivayet edilmiştir. Bu sahâbîler şunlardır; Hz. Ebû Bekir, Hz. Hafsa, Ebû Mûsa el-Eş'arî, Ebû Hüreyre, Ebû Ümâme, Ukbe b. Âmir, Abdullah b. Mes'ûd, Temîm ed-Dârî, Abdullah b. Amr, Üseyd b. Kürz, Eflah, Kurre b. Da'mûs en-Nümeyrî, Abdullah b. Hâris ve Muaz b. Enes. Sahâbe içerisinde en fazla rivayeti olan, üç rivayetle, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir. Yalnız merfû rivayetlerden üç tanesi mürsel olarak nakledilmiştir. Mürsel rivayetlerin râvileri ise Mekhûl, Abdullah b. Bişr ve Ahnef b. Kays'tır.

Mevkuf rivayetler sahâbeden Temîm ed-Dârî, Fedâle b. Ubeyd, Enes b. Mâlik, Eb'd-Derdâ ve Hz. Hafsa'dan rivayet edilmiştir. Maktû rivayetler ise Ka'b

³⁸⁵ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 2/294.

³⁸⁶ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 1/301-302.

el-Ahbâr, Ebû Târik el-Lebbân ve Osman b. Sevde başta olmak üzere daha birçok râvi tarafından rivayet edilmiştir.

Yahyâ b. Bistâm aracılığıyla nakledilen merfû rivayetler şu konulardan oluşmaktadır; kaynın kadınların yanına girmesi, bir gecede yüz ayet okuyana verilen sevap, ilim öğrenmede dikkat edilecek hususlar, dünyaya meyletmemek, ümmetin en şerhilerine yapılacak olan şefaât, oturarak uyuyanın abdestinin bozulmaması, Medine'ye tabe isminin verilmesi, iki kere borç verenin sanki birisini sadaka olarak verilmiş gibi değerlendirilmesi, kişinin kendisi için istediğini kardeşi için de istemesi, Allah Resûlü'nün ümmeti konusundaki endişeleri, oruç, Allah Resûlü'nün Hz. Osman'a şehit olacağını söyleyip sabır tavsiye etmesi, Allah Resûlü'ne yalan isnat edenin durumu, Allah için yapılacak yolculukların mükafatı, boşanma ile zevke düşkün olanların Allah tarafından sevilmiyor olmaları, seferde oruç tutup tutmama meselesi, cennete giremeyecek olanlar, "kim benim adıma yalan ..." hadisinin sebebi vürudu, Basralıların üstün yönleri ve İhlas Suresi'ni okuyana verilecek mükafat. Görüldüğü üzere Yahyâ b. Bistâm kanalıyla nakledilen merfû hadisler ibadet, ahlâk ve hukuk gibi oldukça farklı alanlara ilişkindir.

Temîm ed-Dârî ve Fedâle b. Ubeyd aracılığıyla ulaşan haberler, içerik bakımından yalnızca tek bir meseleyi ele almaktadır: bir gece zarfında okunacak Kur'ân ayetlerin sayısına göre muhatabına tevdi edilecek olan sevap ve mükâfat. Ancak mevkuf hadislerden, kim bir gecede yüz ayet okursa tüm geceyi ibadetle geçirmiş gibi sevap yazılır, rivayeti aynı zamanda merfû olarak da rivayet edilmiştir. Diğer rivayetlerde okunacak ayet sayısı ile verilecek mükafatta farklılıklar söz konusudur. Yalnız rivayetlerin muhtevası göz önünde bulundurulduğunda bu tür rivayetleri hükmen merfû olarak değerlendirmek daha uygun olsa gerektir. Zira bir amele karşılık verilecek sevap ve mükafat tespiti sahâbenin bilgi alanına giren bir konu değildir. Bu nevi konular Allah Resûlü'nün yetki alanındadır. Ayrıca, söz konusu rivayetin merfû tarikinin olması bu değerlendirmeyi destekleyen diğer bir unsurdur.

Mevkuf haberlerden Enes b. Mâlik rivayetinde, köprü ve yol gibi insanların kullanımına ait olan yerlere yapılan harcamanın sadakayı cariye hükmünde olması; Ebü'd-Derdâ rivayetinde Ebü'd-Derdâ'nın ölümü anındaki ruh hali ile kendisine kelimeyi tevhid telkini yapılması ve Hafsa rivayetinde ise Hafsa'nın zühd hayatı ele alınmıştır.

Senedinde Yahyâ b. Bistâm'ın yer aldığı maktû hadis sayısının yirmi altı olduğu az önce ifade edilmişti. Bu rivayetlerin hemen hemen hepsinde zühde dair konular bulunmaktadır. İyilerin emr-i bi'l ma'rûf nehy-i ani'l münker

yapmadıkları için helak olmaları, az yemenin fazileti, ölüm, tevekkül, kasrı emel, gece ibadet etme, dünyaya meyletmemek, cumanın fazileti, zikir meclislerinde bulunma, yerinde konuşma ve ibadetlerde gösterilmesi gereken hassasiyet. Özellikle İbn Ebü'd-Dünyâ tarafından nakledilen bu rivayetler Yahyâ b. Bistâm'ın zahit çevrelerle yakın bir ilişki içerisinde olup zühd bir hayatı tercih ettiğini, bazı hasletleri rüya ile delillendirmesi ise onun rüyayı bir delil olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Senedinde Yahyâ b. Bistâm'ın yer aldığı merfû rivayetlerin birçoğu mütâbî' ve şâhid rivayetlerle desteklenmektedir. İncelenen yirmi rivayetten *Kütüb-i Tis'a*'da mütâbî'i olan hadis sayısı altı, şâhid hadis sayısı ise ikidir. *Kütüb-i Tis'a* dışındaki eserlerde mütâbî'i olan hadis sayısı ile şâhid hadis sayısı altıdır. Herhangi bir mütâbî'i veya şahidi olmayan hadis sayısı ise sadece ikidir. Yahyâ'nın merfû rivayetlerinin ya mütâbî' ya da şâhid bir hadisle destekleniyor olması onun rivayetlerini güçlendiren bir unsurdur. Bu durum onun mutlak manada zayıf sayılmasının önünde bir engel olsa gerektir.

Rical literatüründe, Yahyâ b. Bistâm'ın ders aldığı hocalara dair kayıtlar sınırlı ve seçicidir. Zira bu nevi eserlerde genelde sadece önemli sayılan bazı hocalarına işaretle yetinilmektedir. Yapılan araştırmada Yahyâ'nın hocalarının kaynaklarımızda geçenlerden sayıca oldukça farklı olduğu tespit edilmiştir. Yahyâ'nın merfû ve mevkuf rivayetlerde nakilde bulunduğu hocaları şunlardır; Leys b. Sa'd, Yahyâ b. Hamza, Eş'as b. Berâz el-Hüceymî el-Basrî, Muhammed b. Osmân el-Kureşî, Ömer b. Hârûn el-Belhî, Ebü'l-Ahves Selâm b. Selîm el-Kûfî, Ebû Ma'sher el-Berâ Yûsuf b. Yezîd el-Basrî, Ravh b. Atâ el-Basrî, Yûsuf b. Hâlid el-Basrî, Delhem b. Dehsem el-Basrî, Cârîye b. Herem el-Basrî, Saîd b. Abdülcebbâr eş-Şâmî, Adî b. Fazl el-Basrî, Mu'temir b. Süleymân el-Basrî, İbn Lehîa el-Mısrî, Üneys b. Sevvâr el-Basrî, Ömer b. Ferkad el-Bezzâz, Ca'fer b. Süleymân el-Basrî, Abdülkerîm b. Muaviye ve Abdülvâris b. Saîd el-Basrî. Bu isimlere maktû rivayetlerde ismi geçenleri ilave edecek olsak liste oldukça kabarık bir hal alacaktır. Listedeki anlaşılabilecek üzere Yahyâ b. Bistâm'ın ağırlıklı olarak Basralı hocaları bulunmaktadır. Ama bunun yanında Şamlı, Mısırlı, Kûfeli ve Belhli hocaları da bulunmaktadır. Bu da onun bazı ilim merkezlerine seyahat ettiğini göstermektedir. Yahyâ'nın hocaları içerisinde Leys b. Sa'd, Yahyâ b. Hamza, Ebü'l-Ahves Selâm b. Selîm ve Mu'temir b. Süleymân gibi sika, güvenilir râviler bulunduğu gibi zayıf, münker, metrûk ve meçhul râviler de bulunmaktadır. Hatta cerh edilmiş hocalarının ta'dîl edilenlere göre sayıca daha fazla olduğu söylenebilir.

Kaynaklarımızda, Yahyâ b. Bistâm'ın talebelerine ilişkin bilgiler de tıpkı hocalarında olduğu gibi oldukça sınırlıdır. İncelenen rivayetlerde Yahyâ'dan rivayette bulunduğu tespit edilen talebeleri şunlardır; Dârimî, İbn Zencûye, Muhammed b. Zekeriyâ el-Basrî, Ebû Zeyd İbn Şebbe el-Basrî, Ahmed b. Ebû İmrân ed-Devrakî, Muhammed b. Hasen, Muhammed b. Dâvûd, Muhammed b. Hüseyin el-Vâsitî el-Bağdâdî, Muhammed b. Zencuveyh en-Neysâbûrî, İbrâhim b. Cibrîl el-Basrî, İsâ b. Cüneyd el-Keşşî, Ukaylî'nin dedesi Ebû Yezîd b. Muhammed b. Hasan el-Ukaylî ve İshak b. Mansûr el-Kûfî. Yalnız bazı rivayetlerde Muhammed b. Hasen olarak geçen râvi isminin bir sehiv neticesi böyle yazıldığını, doğrusunun Muhammed b. Hüseyin olması gerektiğini düşünmekteyiz. Çünkü bu isme sadece Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ's*ında rastlanmakta, diğer müelliflerin rivayetlerinin hiç birisinde bu isme yer verilmemektedir. Oysa Muhammed b. Hüseyin isminden Yahyâ'nın rivayetlerinde sıkça söz edilmektedir. İbn Ebû'd-Dünyâ'nın tüm rivayetlerinin, ayrıca Harâtî ve Beyhakî'nin bazı rivayetlerinde kayıt altına alınmış olan isim Muhammed b. Hüseyin'dir. Üstelik Ebû Nu'aym'ın bir rivayetinde dahi bu isim bulunmaktadır. Dolayısıyla, Muhammed b. Hasen olarak bulunan kaydın Muhammed b. Hüseyin olarak değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır.

Yahyâ b. Bistâm'dan rivayette bulunanların coğrafi menşei incelendiğinde, Basra merkezli râvilerin yanında Bağdat, Kûfe ve Nişâbur gibi önemli ilim merkezlerinden olan isimlere de rastlanmaktadır. Bu durum, ilim merkezleri arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Yahyâ'dan rivayette bulunanlar arasında Dârimî, İbn Zencûye, İbn Şebbe İshak b. Mansûr el-Kûfî gibi münekkitle kabul edilen râviler yer almaktadır. Bununla birlikte zayıf ve kimliği tespit edilemeyen meçhul râviler de vardır. Hatta Yahyâ'dan çok sayıda rivayeti bulunan Muhammed b. Zekeriyâ el-Galâbî el-Basrî Dârekutnî tarafından hadis uydurmakla itham edilmiş bir şahıstır.³⁸⁷ Bu sebeple Yahyâ'nın rivayetleri bu durumlar göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

2. Abbâd b. Suheyb

Abbâd b. Suheyb ile ilgili Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'inin mevcut baskılarında Kaderî olduğuna dair aslında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.³⁸⁸ Konu hakkında *ed-Du'afâu's-sağîr*'in baskılarında ise

³⁸⁷ Dârekutnî, *ed-Du'afâ*, 3/131.

³⁸⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6/43.

farklılık bulunmaktadır. Mezkûr eserin elimizde iki yayın evi tarafından basılmış iki farklı baskısı mevcuttur. Bunlardan Mektebetü İbn Abbas baskısında Abbâd'ın Kaderîliği belirtilmiş,³⁸⁹ Dârü'l-Va'y'in baskısında ise konu hakkında herhangi bir malumat verilmemiştir.³⁹⁰ Onun Kaderî olduğuna dair net bilgiyi bize Buhârî'nin diğer eseri *et-Târîhu'l-evsat* vermektedir.³⁹¹ Mezkûr ismin Kaderîliği ile ilgili *et-Târîhu'l-kebîr*'de herhangi bilgi verilmeyip muhtasarı konumunda olan *et-Târîhu'l-evsat*'ta³⁹² verilmesi ilk önce akla müstensih hatasını getirmektedir. Ama bunun yanında müellifin eserini muhtasar hale getirirken eksiği fark edip onu tamamlamış olması da ihtimal dâhilindedir. Kaldı ki bu oldukça kuvvetli bir ihtimaldir. Bu ihtimali İbn Adî'nin Cüneydî'den onun da Buhârî'den yapmış olduğu rivayet de destekler mahiyettedir.³⁹³ Çünkü *et-Târîhu'l-evsat*'ta yer alan ifadelerin aynısı İbn Adî'nin bu rivayetinde de yer almaktadır. Bu da Buhârî'nin Abbâd ile ilgili esas değerlendirmesinin bu yönde olduğunu gösteren bir durumdur. İşte var olan bu ihtilaf sebebiyle Abbâd'a, kronolojik sıraya riayet edilmeyerek son sırada ele alınması uygun görülmüştür.

2.1. Hayatı

Abdülkâdir el-Kureşî'nin (öl. 775/1373) Hanefi ashabından saydığı Abbâd b. Suheyb'in³⁹⁴ hayatına dair elimizde pek fazla malumat bulunmamaktadır. Kaynaklarımızda yer alan bilgilere göre Abbâd'ın hem doğum yeri hem de vefat yeri Basra'dır. Bu sebeple en çok kullanılan nisbesi el-Basrî'dir. Bunun yanında el-Küleybî ve en-Mederî nisbeleri de kullanılmaktadır. Künyesi ise Ebû Bekr'dir. İlim elde etmek için gayret sarf eden ve bunun bir neticesi olarak da birçok kimseden rivayeti bulunan bir şahsiyettir. Yalnız kaynaklarda sadece belirli hocalarının isimlerinden söz edilmiştir. Ancak rivayetlerinin tetkik edilmesiyle, râvinin daha birçok hocasının bulunduğu anlaşılabacaktır. Abbâd'ın rivayette bulunduğu hocaları içerisinde sika olanlar olduğu gibi olmayanlar da bulunmaktadır. Sika olanlardan bazıları şunlardır; Ubeydullah b. Ömer el-Adevî, Ebû Bekr b. Nâfi', İsmâil b. Ebû Hâlid (öl. 146/763), Hişâm b. Urve (öl. 146/763), A'meş, Muhammed b. Aclân (öl. 148/765), Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık (öl.

³⁸⁹ Buhârî, *ed-Du'afâ*, 89.

³⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *ed-Du'afâü's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed (Haleb: Dârü'l-Va'y, 1396), 75.

³⁹¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, 2/325.

³⁹² el-A'zamî, Muhammed Mustafa, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

³⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/557.

³⁹⁴ Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1988), 2/285.

148/765), Ebû Hanîfe, Saîd b. Ebû Arûbe (öl. 156/773) ve Şu'be b. Haccâc. Zayıf olanlardan bazıları da şunlardır; Abbâd b. Kesîr (öl. 141/758), Saîd b. Merzubân (öl. 141/758), Abdullah b. Nâfi', (öl. 154/770), Osmân b. Miksem (öl. 161-170/777-786), Müsennâ b. Sabbâh (öl. 149/766) ve Hârice b. Mus'ab (öl. 168/784).

Kendisinden rivayette bulunanların sayısının da bir hayli kabarık olmasına rağmen, kaynaklar tıpkı hocalarında olduğu gibi yalnızca bazılarında söz etmişlerdir. Hatta bazı kaynaklarda talebelerine hiç yer verilmezken, bazılarında ise "ondan ilim sahibi olmayan kimseler rivayette bulundu"³⁹⁵ veya "ondan Iraklılar rivayet etmiştir" şeklinde genel ifadeler kullanılmıştır. Bu genel ifadelere göre sanki hiçbir güvenilir râvi ondan rivayette bulunmamıştır. Hâlbuki ondan rivayette bulunanlar içerisinde sikalar olduğu gibi zayıf hatta hadis uydurmakla itham edilmiş olanlar dahi bulunmaktadır. Sika ile zayıf râviler karşılaştırıldığında zayıf olanların sikalardan daha fazla olduğu görülecektir. Ama bu durum sikaları görmezden gelmeyi gerektirecek bir durum değildir. Abbâd'dan rivayeti bulunan sika râvilerden bazıları şunlardır; İbrâhim b. Râşid el-Edemî (öl. 264/877), Muhammed b. Abdek el-Kazzâz (276/889), Muhammed b. Huzeyme el-Basrî el-Esedî (öl. 276/889), Ali b. Süleymân (öl. 315/927), Hüseyin b. Ali b. Mihrân (öl. 281-290/894-805) ve Muhammed b. Osmân en-Neşîti (öl.?). Zayıf sayılanlardan bazıları da şunlardır; Huzeyme b. Gıyâs (öl. 269/882), Muhammed b. Yûnus (öl. 286/899), Sâlih b. Şuayb (öl. 286/899), Ahmed b. Hasan el-Madarî el-Mısırî (öl. 292/904), Suheyb b. Abbâd b. Suheyb (öl.?).

Abbâd b. Suheyb hicrî 212/miladî 827 yılında Basra'da vefat etmiştir.³⁹⁶

2.2. Güvenilirliği

2.2.1. Buhârî'nin Değerlendirmesi

Abbâd, Buhârî'nin cerh ifadelerinde sert bir üslup benimsediği râvilerden biri olarak dikkat çekmektedir. Buhârî onu hem *et-Târihu'l-kebir*'de hem de *ed-Du'afâu's-sağîr*'de terekûhu lafzı ile *el-Evsat*'ta ise seketû anıh ifadesi ile cerh etmiştir.³⁹⁷ Abbâd için kullanılan her iki lafız Buhârî'nin kullandığı en sert cerh lafızlarındandır. Çünkü O bu lafızları, münkerü'l-hadîs istilâhında olduğu gibi,

³⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/81.

³⁹⁶ Hayatı için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/217; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/81-82; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 3/144; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/164-165; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/557-559; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 5/336; Zehebî, *Mizân*, 2/367; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 3/230-231.

³⁹⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 6/43; Buhârî, *ed-Du'afâ*, 75; Buhârî, *et-Târihu'l-evsat*, 2/325.

rivayeti hiçbir şekilde alınmaması gereken râviler için kullanmaktadır.³⁹⁸ Bu bilgilerden Buhârî'nin Abbâd hakkında en sert ve ağır ifadelerle değerlendirmede bulunduğu ve onun rivayetlerine asla önem vermediği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Buhârî'nin bu değerlendirmeleri ilerleyen zamanlarda Abbâd hakkında görüş beyan edenlerin temel dayanak noktalarından birisi olmuştur. Her ne kadar Buhârî, Abbâd hakkında sert eleştirilerde bulunmuşsa da onu bu hususta destekleyen münekkitlet olduğu gibi onun gibi düşünmeyenler de bulunmaktadır. Aşağıda öncelikle onu cerh edenler, akabinde de ta'dîl edenler üzerinde durulacaktır.

2.2.2. Cerh Edenler

Esasında Buhârî'den önceki münekkitletlerin de Abbâd hakkında çok ağır ve sert eleştirileri olduğu görülmektedir. Haliyle Buhârî'nin onlardan etkilenmiş olması ve onların fikirlerinden faydalanması zaten ihtimal dâhilindedir. Bunlardan birisi İbn Sa'd'dır. İbn Sa'd *Tabakât*'ında onu metrûk olarak değerlendirmiş ve buna gerekçe olarak da dâî olmasını göstermiştir.³⁹⁹ Yahyâ b. Maîn'in de aynı gerekçe ile onun rivayetlerini yazmadığını ve yazılmaması gerektiğini ifade ettiği görülmektedir. O ayrıca, daî olmayanların, Hişâm ed-Destüvâî (öl. 153/770) gibi, rivayetlerinin kabul edilebileceğini de açıkça beyan etmiştir.⁴⁰⁰ Onu sert bir şekilde tenkit eden bir diğer münekkitlet, Ali b. Medî'nî'dir (ö. 234/848). O da Abbâd'ı, zehebe hadisühü (hadisi boşa gitmiştir, hadisi yazılmaz, terk edilir) diyerek tenkit etmiştir.⁴⁰¹ Aynı şekilde İbn Ebû Şeybe de Abbâd'ın hadislerini terk etmişizdir, demek suretiyle eleştirenlerdendir.⁴⁰² Sonuçta yukarıda görüşleri zikredilen münekkitletler, Abbâd'ın hadislerinin terk edilip yazılmaması gerektiği kanaatini taşımaktadırlar.

Buhârî ile çağdaş veya ondan sonra gelen münekkitletlerin de Abbâd hakkında ciddi eleştirileri bulunmaktadır. O münekkitletlerden birisi Ebû Hâtim er-Râzî'dir. Oğlu İbn Ebû Hâtim'in rivayetine göre O, Abbâd hakkında önce daîfû'l-hadîs ve münkerû'l-hadîs, daha sonra da hadislerinin terk edileceği, alınmayacağı

³⁹⁸ Mustafa Ebû Zeyd Mahmûd Reşvân, "Kavlü'l-İmâmî'l-Buhârî seketû anhü delâletühâ indehü ve inde gayrihi mine'n-nukkâd", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb* 1/21 (2012), 257-259.

³⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/217.

⁴⁰⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târih*, 4/139; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 3/231.

⁴⁰¹ Erken dönem müellifleri tarafından sıkça kullanılan Zehebe hadisühü tabiri, ilerleyen zaman içerisinde yerini zâhibû'l-hadis ve zâhib tabirlerine bırakmıştır. bk. Ahmed Naim, *Tecrid*, 398; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 427; Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 335.

⁴⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/81.

manasına gelen turike hadisühü demiştir.⁴⁰³ Bu noktada, burada kullanılan daîfü'l-hadîs ile münkerü'l-hadîs ifadelerinin ağır bir cerh içermediği ve bu tür râvilerin rivayetlerinin itibar için yazılabileceği şeklinde bir itiraz gelebilir. Aslında bu itiraz, mezkûr lafızların tek başına kullanımları esas alındığında doğrudur. Yalnız Ebû Hâtim'in bu ifadelerden hemen sonra turike hadisühü demesi, onun da kanaatinin Abbâd'ın hadislerinin alınmaması yönünde olduğuna bir işarettir. Bunun bir örneğini de Haccâc b. Nusayr el-Basrî (öl.?) için söylediklerinde görüyoruz. Onun hakkında önce münkerü'l-hadîs ve daîfü'l-hadîs akabinde de türike hadisühü ifadesini kullanmıştır. İnsanların ondan rivayette bulunmadığını da ayrıca belirtmiştir.⁴⁰⁴ Öyle anlaşıyor ki Ebû Hâtim bu lafzı genellikle hakkında ağır tenkitler yönelttiği râviler için kullanmaktadır. Ebû Hâtim, türike hadisühü lafzını diğer bazı cerh lafızlarıyla da kullanmaktadır. Mesela o, râvilerden İsmâil b. Ebân el-Ganevî'yi hem metrûkü'l-hadîs hem kezzâb hem de türike hadisühü diyerek tenkit etmiştir.⁴⁰⁵ Yine Zeyyâd b. Meymûn'a (öl. 151-160/768-776) önce kezzâb sonra da türike hadisühü demiştir.⁴⁰⁶ Aynı şekilde Muhammed b. Fazl b. Atıyye el-Horasânî (öl. ?) ile ilgili de zâhibü'l-hadis ifadesinin peşi sıra türike hadisühü diyerek onun hakkında da ağır bir tenkitte bulunmuştur.⁴⁰⁷ Burada misal olarak verilen metrûkü'l-hadîs, kezzâb ve zâhibü'l-hadîs gibi kavramlar İbn Ebû Hâtim tarafından cerhin en ağır kavramları olarak kabul edilmektedir.⁴⁰⁸ Bütün bu verilerden, İbn Ebû Hâtim'in eserinde geçen türike hadisühü ifadesinin, rivayetlerine itibar edilmeyen ve hadisleri yazılmayarak terk edilen râviler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, daîfü'l-hadîs ve münkerü'l-hadîs nitelemelerinden sonra mezkûr kavramın kullanılması, o râvinin rivayetlerinin güvenilir bulunmadığını ve dikkate alınmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Nesâî'nin Abbâd hakkındaki değerlendirmesi de onun metrûk bir râvi olduğu yönündedir.⁴⁰⁹ Şu an elimizde olmayan ve İbn Hacer'in zaman zaman alıntılar yaptığı Nesâî'nin *et-Temyîz fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı eserinde ise sika değildir değerlendirmesi yapılmıştır.⁴¹⁰ Ukaylî, dedesi Ebû Yezîd b. Muhammed el-Ukaylî'nin (öl. ?) de Abbâd'ın rivayetlerine itibar

⁴⁰³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/82.

⁴⁰⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/167.

⁴⁰⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/160.

⁴⁰⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/545.

⁴⁰⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/57.

⁴⁰⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/37.

⁴⁰⁹ Nesâî, *ed-Du'afâ*, 74.

⁴¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 3/231.

etmediğini bizzat onun ağzından nakletmektedir.⁴¹¹ İbn Hibbân ise onun Kaderî ve dâî olmasına işaret ettikten sonra rivayetlerinin uydurma olduğunu, bu ilme yeni başlamış birisinin bile bunu bilebileceğini iddia etmiştir.⁴¹² Ayrıca, İbn Adî'nin rivayetine göre hocası Ebû Bîşr ed-Dûlâbî de onun metrûk olduğu kanaatindedir.⁴¹³ İbnü'l-Kayserânî diye meşhur Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin değerlendirmesi ise onun hadis uydurmakla müttehem birisi olduğu yönündedir.⁴¹⁴

Müteahhirîn döneminin önemli münekkitlerinin değerlendirmelerine bakıldığında da aynı veya benzer ifadelerin kullanıldığı görülecektir. Mesela, bu sahada birçok eseri bulunan Zehebî, Abbâd hakkında eserlerinde farklı ve ağır cerh ifadeleri kullanan münekkitlerden birisidir. Zehebî *Dîvânu'd-du'afâ*'da onunla ilgili kezzâb, hâlik⁴¹⁵ değerlendirmesinde bulunurken, aynı eserin zeylinde ise metrûk ifadesini kullanmıştır.⁴¹⁶ *el-Muğnî* adlı eserinde de sert ifadeler kullanarak onu birçok kişinin metrûk kabul ettiğini ve hatta bazılarının onu yalancılıkla itham ettiğini belirtmiştir.⁴¹⁷ Abbâd, Zehebî'nin diğer eserlerinde de hakkında hem olumlu hem de olumsuz görüşler zikredilerek ele alınmış bir râvidir.⁴¹⁸ Heysemî (öl. 806/1405) de onu metrûk sayan münekkitlerdendir.⁴¹⁹ Sahanın en önemli âlimlerinden olan İbn Hacer de daha söze başlarken kendi kanaatini Zehebî'den aldığı bir ifadeyle, metrûk râvilerden birisidir, diyerek beyan etmiş ve daha sonra hakkında söylenenleri tek tek sıralamıştır.⁴²⁰ Bazı eserlerinde ise herhangi bir açıklama yapmadan doğrudan doğruya metrûk değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴²¹

Özellikle mevzu ve batıl haberler için yazılmış olan eserlerde de Abbâd ile ilgili ağır cerh ifadeleri yer almaktadır. Birkaç eserden misal verilecek olursa; Cûzekânî (öl. 543/1148) *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sihâh ve'l-meşâhîr* adlı eserinde onu, Ebû Hâtim er-Râzî'nin değerlendirmesini naklederek tenkit

⁴¹¹ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 3/144.

⁴¹² Zehebî, *Mîzân*, 2/367; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 3/230.

⁴¹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/557.

⁴¹⁴ Muhammed b. Tâhir el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rîfetü't-tezkira fî'l-ehâdîsi'l-mevdû'a*, thk. İmaduddîn Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1406), 149, 262.

⁴¹⁵ Hâlik ağır cerh lafızlarından birisidir. Böyle bir râvinin rivayetine itibar edilmez, terkedilir. bk. Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 118; Aydın, *Hadis İstıslahları Sözlüğü*, 109.

⁴¹⁶ Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ*, 207; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Zeylû Dîvânü'd-du'afâ*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî (Mekke: Mektebetü'n-nahda el-hadîsiyye, 1387), 39.

⁴¹⁷ Zehebî, *el-Muğnî*, 326.

⁴¹⁸ Zehebî, *Mîzân*, 2/367; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 5/336.

⁴¹⁹ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, 3/166, 7/196, 9/184.

⁴²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 3/230.

⁴²¹ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *et-Temyîz fî telhîsi tahrîci ehâdîsi şerhi'l-Vecîz*, thk. Muhammed es-Sânî b. Ömer b. Mûsâ (Riyad: Edvâu's-Selef, 1428), 1/261.

etmiştir.⁴²² İbnü'l-Cevzî ise Nesâî'nin metrûk demesine tabi olarak onu cerh etmiştir.⁴²³ Süyûtî'nin görüşü de onun metrûk bir râvî olduğu yönündedir.⁴²⁴ İbn Arrâk ise onu kezzâb olarak nitelendirmiştir.⁴²⁵ Fettehî (öl. 986/1578) de onun hakkında olumsuz kanaat belirmenlerdendir. Bununla birlikte o, Ahmed b. Hanbel ile Ebû Dâvûd'un Abbâd hakkındaki olumlu kanaatleri de zikretmiş ve akabinde şöyle bir değerlendirme yapmıştır: Esasında o, bile bile yalan bir haberi nakletmemiştir. Yalnız gafleti ve hatası sebebiyle bu tür haberler ondan vaki olmuş ve bu yüzden yalancılıkla suçlanıp hadisleri terk edilmiştir.⁴²⁶ Aslında o, bu yorumu ile Abbâd'ın rivayetleri konusunda ihtiyatlı olunması gerektiğine dikkat çekmektedir. Şevkânî (öl. 1250/1834) de onu metrûk sayanlar arasındadır.⁴²⁷

Abbâd'ın rivayetlerini terk edenlerin temel gerekçeleri, onun Kaderî düşünceye sahip olması ve aynı zamanda bu düşüncenin propagandacısı olmasıdır. Abbâd'ın bu yönüne onu cerh eden birçok münekkit vurgu yapmaktadır. Bunlardan İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim ve İbn Hibbân'ın değerlendirmelerine yukarıda değinilmiş idi. Hatta bazı münekkitler herhangi bir tenkit lafzı kullanmadan doğrudan doğruya onun bidatçı ve bidatinin davetçisi olmasına işaretyle yetinmişlerdir. Ebû İshâk es-Sa'dî Cûzcânî onlardan birisidir.⁴²⁸ Yukarıda görüşlerine başvurulmuş bazı müellifler, her ne kadar onun daîliğine işaret etmemişse de rivayetlerini terk hususunda esas aldıkları noktanın burasının olma ihtimali oldukça yüksektir.

2.2.3. Ta'dîl Edenler

Abbâd'ın Kaderîliğine ve daî olmasına işaret edenlerden bazıları onun bu vasfına rağmen hakkında olumlu kanaat serdetmişlerdir. Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813) bunlardan birisidir. O, ilk zamanlar onun ve onun gibi olan râvîlerin rivayetlerini kaderle ilgili düşünceleri ve zayıf olmaları sebebiyle terk etmiş, ama ilerleyen zamanlarda onların rivayetlerini almış ve eserlerinde de

⁴²² Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrâhîm el-Cûzekânî, *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sihâh ve'l-meşâhîr*, thk. Abdurrahmân b. Abdülcebbar (Riyad: Dârü's-Samî' li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1422), 2/293-294.

⁴²³ Ebû'l -Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-selefiyye, 1386), 1/162.

⁴²⁴ Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Le'âlî'l-masnû'a fî ehâdîsi'l-mevdû'a*, thk. Salâh b. Muhammed b. Avide (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 1/105.

⁴²⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şer'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-şenâati'l-mevdû'a*, thk. Abdolvahhâb Abdullatîf - Abdullah Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1399), 1/407.

⁴²⁶ Muhammed, Tâhir b. Ali el-Fettehî, *Tezkiratü'l-mevzûât* (İdâretü't-Tibâati'l-Müniriyye, 1343), 32.

⁴²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/361.

⁴²⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 188.

onlara yer vermeye başlamıştır.⁴²⁹ Bu bilgiyi aktaran Ebû Bekr b. Ebül-Esved, Abdurrahman b. Mehdî'nin kitabında Abbâd'dan alınmış rivayetleri bizzat kendisinin gördüğünü söylemiştir.⁴³⁰ Bir diğer münekkit Ahmed b. Hanbel'dir. O da Abbâd'ın mezhebine çok bağlı birisi olduğuna işaret etmiş ama akabinde onu tezkiye ederek yalancı birisi olmadığını ve birçok rivayetin olduğunu ifade etmiştir.⁴³¹ Ebû Bekr el-Merrûzî'nin (öl. 275/888) rivayetindeki bilgiye göre ise Ahmed b. Hanbel onu güvenilirlik açısından Ebû Âmir el-Hazzâz'a (öl. 152/769) yakın bir râvi olarak tavsif etmiştir.⁴³² Asıl adı Sâlih b. Rüstem olan Ebû Âmir el-Hazzâz, Ahmed b. Hanbel'in sâlihu'l-hadis dediği birisidir.⁴³³ Böyle bir lafızla, ki bu ta'dîl için kullanılan lafızlardandır, değerlendirilen bir râvinin rivayetleri itibar için yazılabilmektedir. Bu da Abbâd'ın İbn Hanbel tarafından bir bakıma tezkiye edildiği ve rivayetlerinin itibar için yazılabileceği anlamına gelmektedir. Ebû Zûr'a er-Râzî de Abbâd'ın Kaderî ve dâî olduğuna işaret eden münekkitlerdendir. Ama o da hemen akabinde rivayetleri konusunda onun güvenilir birisi olduğunu açıkça ifade etmiştir.⁴³⁴ Burada görüşlerine yer verilen münekkitlerin Abbâd'ın daîliğini bilmelerine rağmen hakkında olumlu kanaat belirtmeleri oldukça dikkat çekicidir. Bu değerlendirmelerden, her dâînin rivayetin reddedileceği şeklinde genel bir hüküm çıkarılamayacağı anlaşılmaktadır.

Abbâd'ın Kaderî ve daî olmasına işaret etmeden, onunla ilgili ta'dîl lafızları kullanan münekkitler de bulunmaktadır. Mevcut kaynaklardaki bilgilere göre bunlardan birisi Yahyâ b. Maîn'dir. İbn Ebû Dâvûd'un (öl. 316/929) Yahyâ b. Abdurrahmân el-A'meş'ten (öl.?) nakline göre Yahyâ, Abbâd, Ebû Âsım en-Nebîl'den daha güvenilirdir demiştir.⁴³⁵ İbn Hacer'in şaz olarak değerlendirdiği bir rivayete göre de Yahyâ b. Maîn onun hakkında güvenilir demiştir.⁴³⁶ Dolayısıyla buradaki rivayetler, Yahyâ'nın yukarıda zikredilen değerlendirmesi ile tezat teşkil etmektedir. Zira Yahyâ'nın yukarıda zikredilen görüşüne göre Abbâd, hadisleri terk edilen, yazılamayan birisidir. Kaldı ki Yahyâ da onun rivayetlerini yazmadığını açıkça beyan etmiştir. Bunun sebebi de onun daî

⁴²⁹ Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Suâlatu's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd., 1427, 243.

⁴³⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/557.

⁴³¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbâs (Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422), 3/101; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/81.

⁴³² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmirâî (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1409), 75.

⁴³³ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/403.

⁴³⁴ Sa'dî el-Hâşimî, *Ebû Zûr'a er-Râzî*, 2/368.

⁴³⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/557.

⁴³⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 3/231.

olmasıdır. Ama buradaki bilgilere göre ise o güvenilir bir râvidir. Birbirine zıt bu iki değerlendirme arasında, ilk görüşün doğru olma ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü ilk değerlendirmenin senedinde yer alan Yahyâ b. Abdurrahmân (öl.?) meçhul bir râvidir. Mezkûr şahıs, ne Yahyâ'nın talebeleri arasında ne de İbn Ebû Dâvûd'un hocaları arasında yer almaktadır. Abbâd'ın güvenilirliğine dair nakledilen ikinci rivayet ise şâz kabul edilebilecek bir rivayettir. Bu durumda, Yahyâ'nın Abbâd'ın rivayetlerini yazmadığına dair rivayetlerin tercih edilmesi daha isabetli görünmektedir.

Ebû Dâvûd da onun hakkında ta'dîl lafzı kullananlardan birisidir. O, onunla ilgili sadece sadûk ifadesini kullanmakla yetinmiştir ki,⁴³⁷ böyle bir râvinin rivayeti yazılır ve gözden geçirilir. Hadis hafızlarından Abdân el-Ahvâzî'ye (öl. 306/918) göre Abbâd, Abdurrahmân b. Mehdî'nin kitabında rivayetleri olan, Ahmed b. Ravh'ın (öl.?) yanında yüz bin hadisi bulunan, insanların kendisini yalanlamadığı, ama ahir ömründe telkine maruz kalmış birisidir.⁴³⁸ Bir diğer münekkit İbn Adî ise onun birçok eserinin ve hadislerinin olduğunu, hem ma'rûf hem de zayıf kimselerden rivayetlerinin bulunduğunu, haliyle bu durumun onun zayıflığını ortaya koyan bir husus olduğunu, ama tüm bunlara rağmen hadisinin yazılabileceğini belirtmiştir.⁴³⁹ Dârekutnî de onun zayıf olduğunu kabul etmekle beraber, her ne kadar Abbâd zayıfsa da sika birisinin ondan mevzu bir haber naklettiğini bilmiyorum, diyerek bir bakıma onu tezkiye etmektedir.⁴⁴⁰ Dârekutnî ile aynı asırda yaşamış olan İbn Şâhin'in de Ahmed b. Hanbel'in Abbâd'ı tezkiye eden görüşünü olduğu gibi tekrar etmesi onunla aynı kanaati paylaştığını göstermektedir.⁴⁴¹ Kâsım b. Kutluboğa (öl. 879/1474) ise onunla ilgili daha çok onu ta'dîl edenlerin görüşlerine yer vermiş, Buhârî'nin onu cerh ettiğine dair görüşe ise son olarak işaret etmiştir.⁴⁴² Buradaki veriler, Abbâd'ın rivayetleri doğrudan kabul edilmese bile, en azından yazıya geçirilip incelenebilecek rivayetler arasında değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

2.2.4. Değerlendirme

Anlaşılaçağı üzere Abbâd, hakkında hem olumlu hem de olumsuz kanaat serdedilmiş bir râvidir. Onunla ilgili cerh edenlerin genellikle ağır ve sert cerh

⁴³⁷ Ebû Dâvûd, *Suâlât*, 229-230.

⁴³⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/557-558.

⁴³⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/559.

⁴⁴⁰ Dârekutnî, *Ta'likâtü'd-Dârekutnî ale'l-Mecrûhîn li-İbn Hibbân el-Büstî*, 198.

⁴⁴¹ İbn Şâhin, *es-Sikât*, 171.

⁴⁴² İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, 5/439.

lafızları kullandıkları ve buna sebep olarak da bidatinin davetçisi olmayı ileri sürdükleri görülmektedir. Bunun yanında onun cerh edilmesinde ehl-i rey düşüncesine sahip olmasının etkisinin olup olmadığını kaynaklardaki bilgilerden hareketle tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Üçüncü asırda yapılan değerlendirmelerde yaşanan mihne sürecinin ve ehl-i hadis ile ehl-i rey arasındaki devam edegelen çekişmenin etkili olduğu bilinen bir husustur. Abbâd'ın cerhine doğrudan gerekçe olarak zikredilmemiş olsa da bu genel durumun onun aleyhindeki değerlendirmelerde belirleyici bir etkiye sahip olmuş olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Olumlu değerlendirmelerde bulunanların hemen hemen hepsi, onun rivayetlerinin tamamen terk edilmesini uygun bulmazlar ve en azından itibar için yazılmasının uygun olacağını beyan ederler. Onun hakkında hem olumlu hem de olumsuz değerlendirmelerde bulunanların her birinin sahasında otorite şahıslar olması sebebiyle, birbirine zıt bu iki görüşten birisini alıp diğerini terk etmek oldukça zordur. Ancak Abbâd'ın rivayetlerinin, itibar için de olsa yazılabilir olduğu yönündeki görüşün, mevcut rivayet malzemesinin korunmasına katkı sağlayacağı dikkate alındığında, ihtiyata daha yakın bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

2.3. Rivayetleri

Bu başlık altında senesinde Abbâd b. Suheyb'in yer aldığı rivayetler ele alınacaktır.

2.3.1. Merfû Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senesinde Abbâd b. Suheyb'in bulunduğu merfû rivayetler şunlardır:

1. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (öl. 321/933) İbrâhim b. Merzûk'tan, o **Abbâd b. Suheyb'den**, o Saîd b. Ebû Arûbe'den, o Katâde'den, o Abdülhamîd'den (b. Abdurrahmân), o Miksem'den (b. Becere), o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: “Bir adam, hayızlı olan karısıyla cinsel ilişkiye girdi. Bu hususu Resûlullah'a sordu. O da ona bir dinar veya yarım dinar sadaka vermesini emretti.” Bu hadis, Tahâvî'nin *Müşkilü'l-âsâr* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁴⁴³

---

⁴⁴³ Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-âsâr*, 10/431.

Mezkûr hadisin mütâbî' rivayeti, *Kütüb-i Tis'a'da el-Müsne'd*'de yer almaktadır.⁴⁴⁴ Ayrıca, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ'sı* ile Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ'sında* da mütâbî' bir rivayet bulunmaktadır.⁴⁴⁵

2. Ebû't-Tayyib Muhammed b. Humeyd el-Kilâbî ed-Dimeşkî (öl. 341/952) Ebû Bekr Muhammed b. Ali'den, o Abdülvehhâb b. Muhammed'den, o Ebû Muhammed Abdullah b. Mûsâ el-Medenî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Süleymân (b. Mihrân) A'meş'ten, o Ömer b. Abdülaziz'den, o Hasen b. Ebû'l-Hasen'den, o da Osmân b. Affân'dan (r.a.) rivayet etmiştir. Osmân b. Affân Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Geçim sıkıntısı çeken bir aileyi geçindirmek için helal yoldan çalışırken karşılaşılan bir tökezleme, Allah katında, adil bir imamla birlikte kılıcı yıl boyunca kanı kurumaksızın sallamaktan daha değerlidir." Bu hadis, Ebû't-Tayyib el-Kilâbî'nin *Cüz*'ünde rivayet edilmiştir.⁴⁴⁶ Hadis Abbâd b. Suheyb kanalıyla İbn Asâkir'in *Târîhu Dimeşk* adlı eserinde de rivayet edilmiştir.⁴⁴⁷

Hadisin mütâbî' rivayeti, Deylemî'nin (öl. 509/1115) *Firdevs* adlı eserinde yer almaktadır.⁴⁴⁸

3. Ebû Ca'fer el-Ukaylî (öl. 322/934) dedesinden (Ebû Yezîd b. Muhammed el-Ukaylî), o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Şu'be'den, o Ebû İshâk'tan (es-Sebîî'), o da Berâ'dan (b. Âzib) rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: "Allah Resûlü Hassan b. Sâbit'e; onları (müşrikleri) hicvet. Bil ki Cebrâîl seninledir, buyurmuştur." Bu hadis, Ukaylî'nin *ed-Du'afâü'l-kebîr* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁴⁴⁹

Hadisin mütâbî' rivayeti Buhârî, Müslim ve *el-Müsne'd*'de yer almaktadır.⁴⁵⁰

4. Ebû Bekr Mükrem b. Ahmed el-Bağdâdî (öl. 345/956) Ebû Ya'lâ Muhammed b. Şeddâd el-Misma'i'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Hişâm b. Urve'den, o babasından, o da Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet etmiştir. "Hz. Âişe, Allah Resûlü'nün Ramazan'ın son on gününde itikâfa girdiğini, nakletmiştir." Bu hadis, Mükremü'l-Bezzâz'ın *Fevâid*'inde zikredilmiştir.⁴⁵¹

⁴⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 1/339.

⁴⁴⁵ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ.*, 8/230; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/471.

⁴⁴⁶ Ebû't-Tayyib Muhammed b. Humeyd el-Kilâbî, *el-Cüz' fîhi min hadîsi Ebi't-Tayyib*, thk. Ebû Abdillâh Hamza el-Cezâirî (b.y.: ed-Dârü'l-Eseriyye, 2009), 106.

⁴⁴⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 13/33; 54/312.

⁴⁴⁸ Ebû Şüca' Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1406), 3/455.

⁴⁴⁹ Ukaylî, *ed-Du'afâ*, 3/144.

⁴⁵⁰ Buhârî, "Bedü'l-halk", 6; "Megâzî", 30; "Edeb", 91; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 153; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 4/299, 302.

⁴⁵¹ Ebû Bekir Mükrem b. Ahmed el-Bağdâdî, *Mecmu' fîhi selâsetü eczâin hadisiyyetin (Fevâidü Mükremi'l-Bezzâz)*, thk. Nebîl Sa'duddîn Cerrâr (Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431), 316.

Hadisin mütâbi' rivayeti *Kütüb-i Tis'a*'nın birçok eserinde bulunmaktadır.⁴⁵² Ayrıca, İbn Ömer,⁴⁵³ Ubey b. Ka'b⁴⁵⁴ ve Ebû Hüreyre'den⁴⁵⁵ gelen şâhid rivayetler de vardır.

5. Ebû Bekr Mükrem b. Ahmed el-Bağdâdî Ebû Ya'lâ Muhammed b. Şeddâd el-Misma'î'den, o **Abbâd b. Suheyb'den**, o Hişâm b. Urve'den, o babasından, o da Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet etmiştir. Hz. Âişe, yeğeni Urve b. Zübeyir'e şu olayı anlatmıştır: "Hz. Âişe'nin süt amcası yani Beni'l-Kuays'ın erkek kardeşi (Eflah), hicap emrinden sonra onun yanına girmek için izin istedi. Âişe, Resûlullah (s.a.v.) gelip ondan izin alana kadar ona izin vermek istemedi. Resûlullah (s.a.v.) içeri girince, Âişe bu durumu ona anlattı ve şöyle dedi; Beni'l-Kuays'ın erkek kardeşi (süt amcam) geldi. Ama ben onu kabul etmeyip, senin iznini almak için bekledim. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: O senin amcan değil mi? Âişe, beni kadın emzirdi, erkek değil, dedi. Bunun üzerine Resûlullah, o senin amcandır, yanına girebilir, dedi." Bu hadis, Mükremü'l-Bezzâz'ın (öl. 345/956) *Fevâid*'inde rivayet edilmiştir.⁴⁵⁶

Söz konusu hadisin mütâbi' rivayeti, *Kütüb-i Tis'a*'da yer alan tüm eserlerde bulunmaktadır.⁴⁵⁷

6. Ebû Bekr Mükrem b. Ahmed el-Bağdâdî Ebû Ya'lâ Muhammed b. Şeddâd el-Misma'î'den, o **Abbâd b. Suheyb'den**, o Saîd'den (Ebû Arûbe), o Katâde'den, o Yûnus b. Cübeyr'den, o Muhammed b. Sa'd'dan, o da Sa'd'dan (b. Ebû Vakkâs) (öl. 55/675) rivayet etmiştir. Sa'd Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Birinizin karnının onu ifsat edene dek irinle dolması, şiirle dolmasından daha hayırlıdır." Bu hadis, Mükremü'l-Bezzâz'ın *Fevâid*'inde zikredilmiştir.⁴⁵⁸

Hadisin mütâbi' rivayeti Müslim başta olmak üzere *Kütüb-i Tis'a*'daki bazı eserlerde yer almaktadır.⁴⁵⁹ Ayrıca, *Kütüb-i Tis'a*'da İbn Ömer,⁴⁶⁰ Ebû Hüreyre⁴⁶¹ ve Ebû Saîd el-Hudrî'den⁴⁶² gelen şâhid rivayetler de vardır.

⁴⁵² Buhârî, "İ'tikâf", 1; Müslim, "İ'tikâf", 3-5; Ebû Dâvûd, "Savm", 77; Tirmizî, "Savm", 71; Nesâî, "Mesâcid", 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/281; 6/92, 169, 232, 279.

⁴⁵³ Buhârî, "İ'tikâf", 1; Müslim, "İ'tikâf", 1-2; Ebû Dâvûd, "Savm", 78; İbn Mâce, "Sıyâm", 61.

⁴⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Savm", 77; İbn Mâce, "Sıyâm", 58.

⁴⁵⁵ Tirmizî, "Savm", 71; Dârimî, "Savm", 55; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/281; 6/169.

⁴⁵⁶ Bağdâdî, *Mecmu' fîhi selâsetü eczâin hadisiyyetin (Fevâidü Mükremi'l-Bezzâz)*, 343.

⁴⁵⁷ Buhârî, "Nikâh", 117; Müslim, "Rada'", 3-10; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 7; Tirmizî, "Rada'", 2; Nesâî, "Nikâh", 52; İbn Mâce, "Nikâh", 38; Dârimî, "Nikâh", 48; İmam Mâlik, "Rada'", 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/33,37,38,194,217.

⁴⁵⁸ Bağdâdî, *Mecmu' fîhi selâsetü eczâin hadisiyyetin (Fevâidü Mükremi'l-Bezzâz)*, 318-319.

⁴⁵⁹ Müslim, "Şiir", 8; Tirmizî, "Edeb", 71; İbn Mâce, "Edeb", 42; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/175, 177, 181.

⁴⁶⁰ Buhârî, "Edeb", 92; Dârimî, "İsti'zân", 69; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/39.

⁴⁶¹ Buhârî, "Edeb", 92; Müslim, "Şiir", 7; Ebû Dâvûd, "Edeb", 78; Tirmizî, "Edeb", 71; İbn Mâce, "Edeb",

7. Ebû Bekr Mükrem b. Ahmed el-Bağdâdî Ebû Ya'lâ Muhammed b. Şeddâd el-Misma'î'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Hişâm'dan (b. Urve), o babasından, o Ebû Eyyûb el-Ensârî'den, o da Übey b. Ka'b'dan (r.a.) rivayet etmiştir. “Übey b. Ka'b Allah Resûlü'ne, eşine yaklaştığı halde inzal olmayan kişi hakkında ne buyurursunuz, diye sorar. Allah Resûlü, kadına isabet eden kısmını yıkasın, sona abdest alıp namaz kılabilir, demiştir.” Bu hadis, Mükremü'l-Bezzâz'ın *Fevâid*'inde zikredilmiştir.⁴⁶³ Aynı rivayet İbn Asâkir'in *Mu'cemü's-şüyûh* adlı eserinde de yer almıştır.⁴⁶⁴

Hadisin mütâbî' rivayeti Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel'de yer almaktadır.⁴⁶⁵ Aynı zamanda Osmân b. Affân'dan rivayet edilen şâhid bir rivayet de aynı eserlerde bulunmaktadır.⁴⁶⁶

8. Ebû Bekr Mükrem b. Ahmed el-Bağdâdî Ebû Ya'lâ Muhammed b. Şeddâd el-Misma'î'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Hişâm'dan (b. Urve), o babasından, o Ebû Mürâvih el-Gıfârî'den (Sa'd), o da Ebû Zer el-Gıfârî'den rivayet etmiştir. “Ebû Zer, Allah Resûlü'ne, ya Resûlallah! Hangi ameller daha faziletlidir, diye sordu. Allah Resûlü, Allah'a iman etmek ve onun yolunda cihad etmektir, dedi. Ebû Zer, hangi köleler daha kıymetlidir, diye sordu. Allah Resûlü, en pahalı olanı ile sahipleri yanında en değerli olanıdır, dedi. Ebû Zer, eğer yapamazsam ne buyurursunuz, dedi. Allah Resûlü, bir zanaatkâra yardım edersin ya da beceremeyen birinin işini yaparsın, dedi. Ebû Zer, ya onu da yapamazsam, dedi. Allah Resûlü, insanları kötülüklerden sakındırırın. İşte bu kendin için yaptığın bir sadakadır, dedi.” Bu hadis, Mükremü'l-Bezzâz'ın *Fevâid*'inde zikredilmiştir.⁴⁶⁷

Hadisin mütâbî' rivayeti Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel'de yer almaktadır.⁴⁶⁸ Mezkûr hadiste geçen kölelerle ilgili kısım İbn Mâce'de de bulunmaktadır.⁴⁶⁹ Ayrıca, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Ebû Hüreyre'den nakledilen şâhid bir rivayet de mevcuttur.⁴⁷⁰

9. Ebû'l-Kâsım et-Taberânî (öl. 360/971) Mûsâ b. İsâ el-Basrî'den, o Suheyb b. Muhammed b. Abbâd b. Suheyb'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Hârice b.

42; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/288, 331, 355, 391, 478, 480.

⁴⁶² Müslim, “Şiir”, 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/8, 41.

⁴⁶³ Bağdâdî, *Mecmu' fihî selâsetü eczâin hadisiyyetin (Fevâidü Mükremi'l-Bezzâz)*, 281-282.

⁴⁶⁴ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Mu'cemü's-şüyûh*, thk. Vefâ Takıyyüddîn (Dimaşk: Dârü'l-Beşâair, 1421), 2/765-766.

⁴⁶⁵ Buhârî, “Gusl”, 29; Müslim, “Hayz”, 84-85; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/113-114.

⁴⁶⁶ Buhârî, “Gusl”, 29; Müslim, “Hayz”, 86; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/63-64.

⁴⁶⁷ Bağdâdî, *Mecmu' fihî selâsetü eczâin hadisiyyetin (Fevâidü Mükremi'l-Bezzâz)*, 321.

⁴⁶⁸ Buhârî, “İtk”, 2; Müslim, “İmân”, 136; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/150, 171.

⁴⁶⁹ İbn Mâce, “İtk”, 4.

⁴⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/531.

Musab'dan, o İbn Rufey'den, o İbn Ebû Müleyke'den, o da Hz. Âişe'den rivayet etmiştir. Hz. Âişe (r.anhâ) Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakleder: "Bir gün Allah'ın Resûlü (s.a.v) yanıma girdi ve şöyle dedi: 'Ey Âişe, bugün öyle bir şey yaptım ki, isterdim ki onu yapmamış olsaydım. Kâbe'ye girdim ama keşke girmeseydim. Ümmetimden canı birisi gelir de Beyt'e girmeyi kendisi üzerine bir hak görür. İşte bu yüzden ümmetime sıkıntı vermiş olmaktan endişe ediyorum." Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında rivayet etmiş ve Abbâd b. Suheyb'in teferrüt ettiğini belirtmiştir.⁴⁷¹

Hadis *el-Mu'cemü'l-evsat*'ta geçen lafızlarla bir başka eserde zikredilmemiştir. Yalnız konu ile alakalı *Kütüb-i Tis'a*'da yine Hz. Âişe aracılığıyla gelen başka bir rivayet bulunmaktadır. O rivayet şudur; Hz. Âişe, Peygamber (s.a.v.) yanımdan gözleri sevinçten parlamış ve gönlü hoş bir halde çıktı. Sonra bana üzüntülü bir şekilde geri döndü. Bunun üzerine ona, ya Resûlallah! Yanımdan gözleri sevinçten parlamış ve gönlü hoş bir halde çıktınız ama üzüntülü bir şekilde geri döndünüz. Bunun sebebi nedir? diye sordum. Peygamber Efendimiz, ben Kâbe'ye girdim ama keşke girmeseydim. Çünkü benden sonra ümmetime bir sıkıntı vermekten endişe ediyorum, dedi."⁴⁷²

10. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Mûsâ b. İsâ el-Basrî'den, o Suheyb b. Muhammed b. Abbâd b. Suheyb'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Saîd b. Merzubân'dan, o İbrâhim et-Teymî'den, o da babasından şöyle rivayet etmiştir: "Biz Rebeze'de Ebû Zer'in yanına uğradık. Ben ona hacdaki mut'ayı sordum. O şöyle cevap verdi; biz, Resûlullah (s.a.v.) ile ihrama girerek hac için yola çıktık. Mekke'ye vardığımızda, bize emretti biz de vazifelerimizi bitirdik, ihramdan çıktık ve kadınlarla ilişkiye girdik. Ancak Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kurbanı sevk ettiği için henüz ihramdan çıkmamıştı. Sonra şöyle dedi: Sizden sonra kimse böyle yapmasın." Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında rivayet etmiş ve Abbâd b. Suheyb'in teferrüt ettiğini belirtmiştir.⁴⁷³

Söz konusu hadise dair herhangi bir mütâbî' veya şâhid rivayet tespit edilememiştir.

11. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Mûsâ b. İsâ el-Basrî'den, o Suheyb b. Muhammed b. Abbâd b. Suheyb'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Muhammed b. Ebü'n-Nevvâr'dan, o Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû Bekre'den, o babasından, o da Ebû Bekre'den rivayet etmiştir. Ebû Bekre (r.a.) Allah

⁴⁷¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/205.

⁴⁷² Ebû Dâvûd, "Menâsik", 93; Tirmizî, "Menâsik", 79; İbn Mâce, "Hac", 45; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/137.

⁴⁷³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/204.

Resûlû'nden şöyle nakletmiştir: "Allah'ın Resûlû (s.a.v), ölmek üzere olan Ebû Seleme'nin (r.a) yanına girdi. Gözleri açık bir şekilde kalınca, Resûlullah (s.a.v) ona doğru uzandı ve gözlerini kapattı. Bu sırada ailesi ağlamaya başladı. Allah Resûlû onları sakinleştirdi ve ruh çıktığında gözler onu takip eder, melekler de ölünün ailesinin söylediklerine âmin demek için hazır bulunurlar, dedi. Sonra şöyle dua etti: 'Allah'ım, Ebû Seleme'nin derecesini hidâyete erenler katına yükselt, geride bıraktıkları içinden ona iyi mirasçılar getir, bize ve ona mağfiret et, ey âlemlerin Rabbi!" Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında rivayet etmiş ve Abbâd b. Suheyb'in teferrüt ettiğini belirtmiştir.⁴⁷⁴

Hadisin Bezzâr'ın *Müsne'd*'inde mütâbi' bir rivayeti bulunmaktadır.⁴⁷⁵ Ayrıca, Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef*'inde Ebû Kılâbe el-Cermî'den (öl. 104/722) bazı lafız farklılıklarıyla mürsel olarak gelen bir rivayet de bulunmaktadır.⁴⁷⁶

12. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Muhammed b. Nûh b. Harb'dan, o Münîr b. Meymûn el-Basrî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Süleymân b. Muğîra'dan, o Muhtâr b. Fülûl'den, o da Enes b. Mâlik'den rivayet etmiştir. Enes Allah Resûlû'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Cennet, cehenneme karşı övünerek şöyle dedi: Ben senden daha hayırlıyım. Cehennem, hayır, ben senden daha hayırlıyım, diye karşılık verdi. Cennet niçin sen hayırlısın, diye sordu. Cehennem de şu cevabı verdi: Çünkü içimde zorba idareciler, Nemrutlar, Firavunlar var. Bunun üzerine cennet susturuldu ve Allah ona şöyle vahyetti: Sakın boynunu bükme. Ben, senin iki köşeni Hasan ve Hüseyin'le tezyin edeceğim. Böylece cennet, gelinin özel odasında süslenmesi gibi süslenip donandı." Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında rivayet etmiş ve Abbâd b. Suheyb'in teferrüt ettiğini belirtmiştir.⁴⁷⁷

Söz konusu hadise dair yapılan kaynak taramasında, herhangi bir mütâbi' veya şâhid rivayete ulaşılamamıştır.

13. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Mûsâ b. Îsâ el-Basrî'den, o Suheyb b. Muhammed b. Abbâd b. Suheyb'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Osmân b. Miksem'den, o Katâde'den (b. Diâme), o Süleymân el-Yeşkürî'den, o da Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet etmiştir. Câbir Allah Resûlû'nün şöyle dediğini nakleder: "Peygamber (s.a.v) kabirlerin sıvanmasını veya üzerine bina yapılmasını ya da oturulmasını yasaklamıştır." Bu hadisi Taberânî, *el-*

⁴⁷⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/205.

⁴⁷⁵ Bezzâr, *el-Müsne'd*, 9/120.

⁴⁷⁶ Abdürrezzâk es-Sanânî, *el-Musannef*, 3/399.

⁴⁷⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7/147-148.

*Mu'cemü'l-evsat'*ında rivayet etmiş ve Abbâd b. Suheyb'in teferrüt ettiğini belirtmiştir.⁴⁷⁸

Hadisin *Kütüb-i Tis'a'*da yer alan eserlerde mütâbî' rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁷⁹ Ayrıca, İbn Mâce'de Ebû Saîd el-Hudrî'den sadece, Allah Resûlü kabirlerin üzerine bina yapılmasını yasakladı, kısmının yer aldığı şâhid bir rivayet de vardır.⁴⁸⁰

14. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Mûsâ b. Îsâ el-Basrî'den, o Suheyb b. Muhammed b. Abbâd b. Suheyb'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o İsmâil b. Müslim'den, o Hasan'dan, O da Semûra b. Cündeb'den (r.a.) rivayet etmiştir. Semûra Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Resûlü, iki kişi olduğumuzda saf olmamızı emrederdi." Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat'*ında rivayet etmiş ve Abbâd b. Suheyb'in teferrüt ettiğini belirtmiştir.⁴⁸¹

Hadisin Ebû Ali et-Tûsî'nin (öl. 312/924) *Muhtasaru'l-ahkâm* ile Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde benzer lafızlarla rivayet edilen mütâbî' bir rivayeti bulunmaktadır.⁴⁸²

15. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Mûsâ b. Îsâ el-Basrî'den, o Suheyb b. Muhammed b. Abbâd b. Suheyb'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Hârûn b. İbrâhim el-Ahvezî'den, o Muhammed b. Sîrin'den, o da Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet etmiştir. İbn Ömer Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Akşam namazı gündüzün tek rekatlı namazıdır. Siz gece namazını da tek rek'atlı kılınız." Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* ile *el-Mu'cemü's-sağîr*'inde rivayet etmiş ve Abbâd b. Suheyb'in teferrüt ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, *el-Mu'cemü's-sağîr*'de Ahmed b. Hanbel'in Abbâd ve onun rivayet ettiği hadislerle ilgili düşüncesini de aktarmıştır. Ona göre, Abbâd Kaderî düşünceye sahip olanlarla birlikte hareket ettiği için eleştirilmiştir ama hadiste herhangi bir problemi yoktur.⁴⁸³

Hadisin mütâbî' rivayeti *Kütüb-i Tis'a'*da sadece Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayet edilmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/207.

⁴⁷⁹ Müslim, "Cenâiz", 94; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 70; Nesâî, "Cenâiz", 96-98; İbn Mâce, "Cenâiz", 43; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/295.

⁴⁸⁰ İbn Mâce, "Cenâiz", 43.

⁴⁸¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/207.

⁴⁸² Ebû Ali Hasan b. Ali el-Horasânî et-Tûsî, *Muhtasaru'l-ahkâm (Müstahrecu'l-Tûsî alâ Câmi'i't-Tirmizî)*, thk. Üneys b. Ahmed b. Tâhir el-Endelûsî (Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1415), 2/66-67; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 7/249.

⁴⁸³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/207; Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, 2/231.

⁴⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/30, 41.

16. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Mûsâ b. Îsâ el-Basrî'den, o Suheyb b. Muhammed b. Abbâd b. Suheyb'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Abdullah b. Muharrer'den, o Nâfi'den, o da Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet etmiştir. Abdullah Allah Resûlü'nün şöyle yaptığını nakleder: "Allah Resûlü her namazda ve cenaze namazında tekbir alırken ellerini kaldırırdı." Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında rivayet etmiş ve Abbâd b. Suheyb'in teferrüt ettiğini belirtmiştir.⁴⁸⁵

Hadis yukarıda geçen lafızlarla başka bir eserde yer almamaktadır. Yalnız İbn Ömer'in *Kütüb-i Tis'a*'nın tüm eserlerinde bulunan rivayetinde, Allah Resûlü'nün ellerini sadece ilk tekbirde değil aynı zamanda rûkûya giderken ve rûkûdan kalktığına da kaldırdığı, secde de ise bunu yapmadığı bilgisi bulunmaktadır. Fakat o rivayetlerde cenaze namazı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁸⁶ Ayrıca, Mâlik b. el-Hüveyris'ten benzer lafızlarla nakledilmiş şâhid bir rivayet de bulunmaktadır. Yalnız Mâlik'in bazı rivayetlerinde secde de ellerin kaldırıldığına dair malumat vardır.⁴⁸⁷

17. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Mûsâ b. Îsâ el-Basrî'den, o Suheyb b. Muhammed b. Abbâd b. Suheyb'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Hasan b. Dînâr'dan, o Hasan'dan, o da İmrân b. Husayn'den (r.a.) rivayet etmiştir. İmrân b. Husayn Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakleder: "Ensardan birisi, ölümü anında altı köle azat etmişti. Onlardan başka bir mal varlığı da yoktu. Bu durum Peygamber Efendimize bildirildi. Peygamber Efendimiz onları çağırdı, aralarında kura çekti ve iki kişiyi özgür, dört kişiyi de köle olarak bıraktı." Bu hadis, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde rivayet edilmiştir.⁴⁸⁸

Hadisin mütâbî' rivayeti, Müslim başta olmak üzere, *Kütüb-i Tis'a*'daki birçok eserde yer almaktadır.⁴⁸⁹ Ayrıca, *el-Müsned*'de Ebû Zer el-Ensârî'den nakledilmiş şâhid bir rivayet de vardır.⁴⁹⁰

18. Ebü'l-Kâsım et-Taberânî Mûsâ b. Îsâ el-Basrî'den, o Suheyb b. Muhammed b. Abbâd b. Suheyb'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Eş'as'tan (b. Abdülmelik el-Basrî), o Hasan'dan, o da İmrân b. Husayn'den (r.a.) rivayet

⁴⁸⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/208.

⁴⁸⁶ Buhârî, "Ezân", 83-84; Müslim, "Salât", 21-22; Ebû Dâvûd, "Salât", 115; Tirmizî, "Salât", 76; Nesâî, "İftitâh", 1-3, 86; "Tatbîk", 19, 21, 37, 85; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 15; Dârimî, "Salât", 41, 71; İmam Mâlik, "Salât", 16, 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/18, 134, 147.

⁴⁸⁷ Buhârî, "Ezân", 84; Müslim, "Salât", 24-25; Ebû Dâvûd, "Salât", 115; Nesâî, "İftitâh", 4, 85; "Tatbîk", 18, 36, 84; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 15; Dârimî, "Salât", 41; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/437; 5/53.

⁴⁸⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 18/165.

⁴⁸⁹ Müslim, "Eymân", 56-57; Ebû Dâvûd, "İtk", 10; Tirmizî, "Ahkâm", 27; Nesâî, "Cenâiz", 65; İbn Mâce, "Ahkâm", 20; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/426, 428, 431, 438-440.

⁴⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/341.

etmiştir. İmrân Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakleder: "Allah Resûlü (s.a.v.) bize her hitap ettiğinde sadaka vermemizi emreder, mûsle yapmamızı ise yasaklardı." Bu hadis, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde rivayet edilmiştir.⁴⁹¹

Hadisin mütâbî' rivayeti Ebû Dâvûd ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır.⁴⁹² Yalnız Ebû Dâvûd'daki rivayette hadisin sahâbi râvisi hem İmrân b. Husayn hem de Semüre b. Cündeb'tir. Bunun sebebi şudur: İmrân b. Fasîl'in bir kölesi kaçmış ve o da kaçan kölesini yakaladığında elini keseceğini ahdetmiştir. Bu durumu sorması için de oğlu Heyyâc b. İmrân'ı Semüre ile İmrân b. Husayn'a göndermiştir. Her iki sahâbî de Allah Resûlü'nün böyle bir durumda sadaka vermeye teşvik ettiğini, mûsle yapmayı ise yasakladığını söylemişlerdir.

19. İbn Adî el-Cürcânî (öl. 365/976) Abdullah b. Süleymân'dan o Hasan b. Ali'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Ömer'den (b. Abdullah el-Medenî), o Süheyl b. Ebû Sâlih'ten, o babasından, o da Câbir b. Abdullah'tan rivayet etmiştir. Câbir, Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Kadına dübüründen yaklaşman helal değildir." Bu hadis, İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁴⁹³

Hadisin mütâbî' rivayeti Tahâvî'nin *Şerhu Meânî'l-âsâr*'ı ile Dârekutnî'nin *Sünen*'inde bulunmaktadır.⁴⁹⁴

20. İbn Adî el-Cürcânî Muhammed b. Ebû Mükâtil'den, o İbrâhim b. Râşid'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Hişâm b. Urve'den, o Fâtıma bnt. Münzir'den, o da Esmâ b. Ebû Bekir'den rivayet etmiştir. Esmâ (bnt. Ebû Bekir) şöyle demiştir: "Biz Allah Resûlü zamanında Ramazan'da iftar ettik. Ama sonra güneş doğdu. Hişâm'a, o günü kaza edin denildi mi, diye soruldu. O da niçin kaza etmesinler ki diye karşılık verdi." Bu hadis, İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁴⁹⁵

Hadisin mütâbî' rivayeti *Kütüb-i Tis'a*'da Buhârî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve *el-Müsned*'de yer almaktadır.⁴⁹⁶ Yalnız Abbâd rivayetinden farklı olarak tüm rivayetlerde, bulutlu bir günde, ilavesi bulunmaktadır.

21. İbn Adî el-Cürcânî Muhammed b. Ebû Ali'den, o Muhammed b. Osmân'dan, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Şu'be'den, o Ebû Ferve'den (Urve b. Hâris el-Kûfî), o Meymûn b. Mihrân'dan, o da İbn Ömer'den rivayet etmiştir.

⁴⁹¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 18/160.

⁴⁹² Ebû Dâvûd, "Cihad", 110; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/429, 432, 436, 439, 445.

⁴⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/558.

⁴⁹⁴ Tahâvî, *Şerhu Meânî'l-âsâr*, 3/45; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/438.

⁴⁹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/558.

⁴⁹⁶ Buhârî, "Savm", 46; Ebû Dâvûd, "Savm", 24; İbn Mâce, "Sıyâm", 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/346.

İbn Ömer şöyle demiştir: “Allah Resûlü, malını korurken öldürülen şehit kabul edilir, buyurmuşlardır.” Bu hadis, İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁴⁹⁷

İbn Ömer'den nakledilen bu hadisin mütâbi' rivayeti yalnızca İbn Mâce'de yer almaktadır. Ancak o rivayetin lafızlarında farklılık ve senedinde de problem bulunmaktadır.⁴⁹⁸ Yalnız *Kütüb-i Tis'a*'daki birçok eserde Abdullah b. Amr, Saîd b. Zeyd, Hz. Ali, Ebû Hüreyre ve Büreyde b. Husayb aracılığıyla gelen şâhid hadisler yer almaktadır.⁴⁹⁹

22. İbn Adî el-Cürcânî İbn Ebû Bekr'den, o Muhammed b. Huzeyme el-Mısırî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Muhammed b. Aclân'dan, o Nâfi'den, o da İbn Ömer'den rivayet etmiştir. “İbn Ömer, Allah Resûlü'nün, cumaya gelen kimse yıkansın, dediğini nakletmiştir.” Bu hadis, İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁵⁰⁰

Söz konusu hadisin, *Kütüb-i Tis'a*'da Tirmizî, İbn Mâce ve *el-Müsned*'de mütâbi' bir rivayeti yer almaktadır.⁵⁰¹

23. İbn Adî el-Cürcânî Muhammed b. İsmâil'den, o Suheyb b. Muhammed'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Yahyâ b. Nadr'dan, o Kelbî'den, o Ebû Sâlih'ten, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Abbas Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: “Her kim bir iyilik yaparsa, karşılığında on kat mükafat alır. Kim de bir kötülük yaparsa sadece yaptığıнын cezasını görür. Yani bire birdir.” Bu hadis, İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁵⁰²

Söz konusu hadis, aslında En'am suresinin 160. ayetidir. Sadece hadis ile ayet arasında son kısımda bir farklılık bulunmaktadır. Ayette, herhangi bir haksızlığa uğratılmazlar, ifadesi; hadiste ise yani bire karşılık birdir, ifadesi yer almaktadır. Fakat kaynaklarda eldeki bu metne muvafık ve İbn Abbas kanalıyla gelen bir hadis tespit edilememiştir. Yalnız *Kütüb-i Tis'a*'da Ebû Zer ve Ebû Hüreyre kanalıyla benzer lafızlarla nakledilen ve muhtevası daha kapsamlı olan kudsi bir hadis bulunmaktadır.⁵⁰³

⁴⁹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/558.

⁴⁹⁸ İbn Mâce, “Hudûd”, 21.

⁴⁹⁹ Buhârî, “Mezâlim ve'l-gasb”, 33; Müslim, “İmân”, 226; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 29; Tirmizî, “Diyât”, 21; Nesâî, “Tahrîmü'd-dem”, 22-24; İbn Mâce, “Hudûd”, 21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/79, 188, 190; 2/164, 206, 217, 221, 223.

⁵⁰⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/559.

⁵⁰¹ Tirmizî, “Cum'a”, 3; İbn Mâce, “İkâmetü's-salat”, 80; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/42, 53, 75, 101, 115, 141, 145.

⁵⁰² İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/279.

⁵⁰³ Müslim, “Zikir”, 22; Tirmizî, “Tefsîrü'l-Kur'an”, 6; İbn Mâce, “Edeb”, 58.

24. Muhammed b. el-Muzaffer el-Bağdâdî (öl. 379/989) Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed'den, o Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdek el-Kazzâz'dan, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Şu'be'den, o Eyyûb'den, o Nâfi'den, o da Abdullah İbn Ömer'den (r.a.) rivayet etmiştir. İbn Ömer Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Ölü, ailesinin ona ağlaması sebebiyle azap görür." Bu hadis, *Hadisu Şu'be b. el-Haccâc* adlı eserde rivayet edilmiştir.⁵⁰⁴

İbn Ömer'in bu rivayeti üzerinde birçok tartışmanın yapıldığı meşhur bir hadistir. Hadis hem Abdullah b. Ömer'den hem de Hz. Ömer'den rivayet edilmiştir. Hz. Âişe'nin bu rivayetle ilgili itirazını içeren haberlerde eleştiriler bazen Hz. Ömer'e bazen de İbn Ömer'e yöneliktir.⁵⁰⁵ İbn Ömer'in bu sözü doğrudan Hz. Peygamber'den duyma ihtimali olduğu gibi babası Hz. Ömer'den duyma ihtimali de vardır. Kaldı ki bu ikinci ihtimal daha kuvvetlidir. İbn Ömer'den gelen bazı rivayetlerde onun hadisi bizzat babası aracılığıyla nakletmesi ikinci ihtimalin güçlü olduğunu gösteren bir durumdur. Hz. Ömer ve Abdullah b. Ömer rivayetlerinden başka İmrân b. Husayn ile azabı bazı sözlerin söylenmesine hasreden Ebû Mûsâ el-Eş'ârî rivayeti de vardır.⁵⁰⁶

25. Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-İsfahânî (İbnü'l-Mukrî) (öl. 381/991) Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Basrî'den, o Süleymân b. İshâk el-Hâşimî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Ubeydullah'tan (b. Ömer el-Medenî), o Nâfi'den, o da İbn Ömer'den rivayet etmiştir. İbn Ömer Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Birisi kardeşine 'Ey kâfir' derse, bu vasf kesinlikle onlardan birisine döner." Bu hadis, İbnü'l-Mukrî'nin *Mu'cem*'inde rivayet edilmiştir.⁵⁰⁷

Hadisin mütâbî' rivayeti, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere, *Kütüb-i Tis'a*'nın birçok eserinde bulunmaktadır.⁵⁰⁸ Ayrıca, Buhârî'de Ebû Hüreyre'den gelen şâhid bir rivayet de vardır.⁵⁰⁹

26. Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-İsfahânî (İbnü'l-Mukrî) Ahmed b. İbrâhim el-Askerî'den, o Ali b. Dâvûd el-Hannât'tan, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Müsennâ b. Sabbâh'tan, Amr b. Dînâr'dan, o Atâ'dan, o da Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir:

⁵⁰⁴ Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. el-Muzaffer el-Bağdâdî, *Hadîsü Şu'be b. el-Haccâc*, thk. Sâlih Osmân el-Lihâm (Amman: ed-Dârü'l-Osmâniyye, 1424), 129.

⁵⁰⁵ Buhârî, "Cenâiz", 33; Müslim, "Cenâiz", 16-27; Tirmizî, "Cenâiz", 24-25; Nesâî, "Cenâiz", 14; İbn Mâce, "Cenâiz", 54; İmam Mâlik, "Cenâiz", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/41-42, 45, 47; 2/38; 6/281.

⁵⁰⁶ Nesâî, "Cenâiz", 14; İbn Mâce, "Cenâiz", 54; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/414, 437.

⁵⁰⁷ İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, 99.

⁵⁰⁸ Buhârî, "Edeb", 73; Müslim, "İmân", 111; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15; Tirmizî, "İmân", 16; İmam Mâlik, "Kelâm", 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/18, 44, 60, 112, 113.

⁵⁰⁹ Buhârî, "Edeb", 73.

"Namaz için kamet getirildiğinde, sadece farz namaz vardır." Bu hadis, İbnü'l-Mukrî'nin *Mu'cem*'inde rivayet edilmiştir.⁵¹⁰

Hadisin mütâbî' rivayeti, Müslim başta olmak üzere, *Kütüb-i Tis'a*'daki birçok eserde bulunmaktadır.⁵¹¹

27. Dârekutnî Ebû Bekr Muhammed b. Ali'den, o Hüseyin b. Ali'den, o Bahr b. Hakem'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Velîd b. Kesîr'den, o Muhammed b. Ca'fer b. Zübeyr'den, o Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'den, o da babasından rivayet etmiştir. İbn Ömer Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Resûlü'ne normal su ile evcil ve vahşi hayvanların uğradığı sudan soruldu o şöyle cevap verdi; eğer su iki kulle miktarında ise, o kir taşımaz." Bu hadis, Dârekutnî'nin *Sünen*'inde rivayet edilmiştir.⁵¹² Hadis aynı zamanda Beyhakî'nin *Ma'rife'sinde* de bulunmaktadır.⁵¹³

Mezkûr hadisin mütâbî' rivayeti, *Kütüb-i Tis'a*'nın birçok eserinde yer almaktadır.⁵¹⁴

28. İbn Şâhîn Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî (öl. 385/996) Hasan b. Kâsım'dan, o Muhammed b. Mûsâ ed-Dûlâbî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Yûsuf b. Suheyb'den, o Zeyd el-Ammî'den, o da İbn Ömer'den rivayet etmiştir. İbn Ömer Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "kim, duasının kabul olmasını ve sıkıntılarının giderilmesini isterse, zor durumda olan birine kolaylık sağlasın." Bu hadis, İbn Şâhîn'in *et-Tergîb fî fezâil-i'l-a'mâl ve sevâbi zâlik* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁵¹⁵

Mezkûr hadisin mütâbî' rivayeti, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır.⁵¹⁶

29. Muhammed b. Talhâ en-Ni'âlî (öl. 413/1022) Ebû'l-Abbâs Ahmed'den, o Ebû Mansûr'dan, o Ebû Bekr Ahmed'den, o Ebû Ömer Abdülvâhid b. Muhammed'den, o Muhammed b. Mahled el-Attâr'dan, o Hüseyin b. Seken el-Kureşî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Nâfi'nin oğulları Abdullah ve Ebû Bekr ile Osmân b. Miksem'den, onlar Nâfi'den, o da Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet etmiştir. İbn Ömer Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Önünüzde,

⁵¹⁰ İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, 176.

⁵¹¹ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 63-64; Ebû Dâvûd, "Tetavvü", 5; Tirmizî, "Salât", 195; Nesâî, "İmâmet", 60; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 103; Dârimî, "Salât", 149; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/455, 517, 531.

⁵¹² Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/14.

⁵¹³ Beyhakî, *el-Ma'rife*, 2/84-85.

⁵¹⁴ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 33; Tirmizî, "Tahâret", 50; Nesâî, "Tahâret", 44; "Miyâh", 2; İbn Mâce, "Tahâret", 75; Dârimî, "Vüdû ve's-salât", 55; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/38.

⁵¹⁵ İbn Şâhîn, *et-Tergîb*, 136.

⁵¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/23.

Cerbâ ve Ezruh arası kadar olan bir havuz vardır." Bu hadisi Muhammed b. Talhâ, en-Ni'âlî *Fevâid*'inde zikretmiştir.⁵¹⁷

Hadisin mütâbî' rivayeti Buhârî ve Müslim başta olmak üzere *Kütüb-i Tis'a*'nın bazı eserlerinde yer almaktadır.⁵¹⁸

30. Ebû'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed er-Râzî (öl. 414/1023) Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed et-Taberistânî'den, o Ahmed b. îsâ b. Ali'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Ca'fer b. Muhammed'den, o babasından, o Ali b. Huseyn'den, o babasından, o da Hz. Ali'den (r.a.) rivayet etmiştir. Hz. Ali Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "İman kalp ile bilmek, dil ile ikrar ve azalarla amel etmektir." Bu hadis, Temmâm er-Râzî'nin *Fevâid*'inde rivayet edilmiştir.⁵¹⁹

Söz konusu hadisin mütâbî' rivayeti, zayıf bir senetle İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer almaktadır.⁵²⁰ Bununla birlikte, mezkûr hadisin, *Kütüb-i Tis'a* dışında kalan çeşitli klasik kaynaklarda da farklı isnatlarla rivayet edildiği görülmektedir.⁵²¹

31. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Ebû Nasr Ahmed b. Huseyn en-Neysâbü'rî'den, o Hasan b. Mûsâ es-Simsâr'dan, o Muhammed b. Abdek (el-Kazzâz), o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Hişâm b. Urve'den, o babasından, o da Hz. Âişe'den rivayet etmiştir. Hz. Âişe (r.anhâ) Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Ali'ye bakmak ibadettir." Bu hadisi Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*'sinde rivayet etmiştir.⁵²²

Söz konusu Hadis, *Kütüb-i Tis'a* dışındaki eserlerde Hz. Âişe'den başka, İmrân b. Husayn,⁵²³ Ebû Saîd el-Hudrî,⁵²⁴ Sevbân (öl. 54/674),⁵²⁵ Abdullah b. Mes'ûd,⁵²⁶ Câbir b. Abdullah,⁵²⁷ Ebû Hüreyre,⁵²⁸ Muaz b. Cebel,⁵²⁹ Hz. Ebû

⁵¹⁷ Ebû'l-Hasen Muhammed b. Talha en-Ni'âlî, *Fevâidü Ebî Abdillâh en-Ni'âlî*, 2004, 67.

⁵¹⁸ Buhârî, "Rikâk", 53; Müslim, "Fedâil", 34-35; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 22; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/134.

⁵¹⁹ Temmâm er-Râzî, *el-Fevâid*, 1/294.

⁵²⁰ İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

⁵²¹ Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 2/664; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6/226; 8/262; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 1/106.

⁵²² İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 2/182.

⁵²³ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/152; İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2111; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Megâzilî, *Menâkıbu emîrî'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*, thk. Ebû Abdîrrahmân Türkî b. Abdillâh (San'a: Dârü'l-Âsâr, 1424), 272; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 42/351, 354.

⁵²⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/152; İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/2111; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 42/354.

⁵²⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/22; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 42/355.

⁵²⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 10/76; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şâhin, *Şerhu Mezâhibu Ehli's-Sünne*, thk. Âdil b. Muhammed (b.y.: Müessesetü Kurtuba, 1415), 145; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/152; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 5/58; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Fedâilü'l-Hülefâi'l-Erbeati ve gayrihim*, thk. Sâlih b. Muhammed el-Akîl (Medine: Dârü'l-Buhârî li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1417), 56; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 42/351.

⁵²⁷ İbnü'l-Megâzilî, *el-Menâkıb*, 272; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 42/355.

Bekir,⁵³⁰ Abdullah b. Abbas,⁵³¹ Enes b. Mâlik⁵³² ve Hz. Osmân'dan⁵³³ da rivayet edildiği görülmektedir. İbnü'l-Cevzî ilgili rivayetin tüm tariklerinin sahih olmadığı kanaatindedir.⁵³⁴ Abbâd sebebiyle rivayeti tenkit eden bir diğer müellif de Süyûtî'dir.⁵³⁵

32. Ebû Nuaym el-İsfahânî Muhammed b. İshâk el-Kâdî'den, o Ahmed b. Hasan el-Mısrî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Hişâm b. Urve'den, o babasından, o da Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet etmiştir. Hz. Âişe şöyle demiştir: "Allah Resûlü'ne göğsümdeki sertlik ile başımdaki ağrıdan şikâyet ettim. O, ey Âişe! Telbîn⁵³⁶ yemelisin, çünkü o şifadır, buyurdu." Bu hadis, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *et-Tıbbu'n-Nebevî*'sinde rivayet edilmiştir.⁵³⁷ Hadis ayrıca, Ebû'l-Haccâc ed-Dimeşkî'nin (öl. 648/1250) Hişâm b. Urve'nin *Avâlî*'sini de içeren *Cüz*'ünde bulunmaktadır.⁵³⁸

Hadisin temel konusu, şifa olduğu belirtilen ve telbin diye isimlendirilen bir çorba çeşidi ile ilgilidir. Bu konuya dair Buhârî, Müslim ve İbn Mâce'de yine Hz. Âişe kanalıyla gelen ve telbinin bir şifa kaynağı olduğuna işaret eden benzer rivayetler vardır.⁵³⁹

33. Ebû Nuaym el-İsfahânî Muhammed b. Ahmed b. Hasan'dan, o Bişr b. Mûsâ'dan, o Hallâd b. Yahyâ'dan, o Mis'ar'dan (b. Kidâm el-Kûfî), o Bükeyr'den (b. Ahnes el-Kûfî), o Atâ'dan, o Benî Uzre'den birisinden o da Ali b. Ebû Talib'den rivayet etmiştir: "O şahıs Hz. Ali'nin, Allah Resûlü hac ve umreyi birlikte yaptı, dediğini işittim, demiştir. Mis'ar bunun üzerine Bükeyr'e, O ikisi için iki tavaf, iki sa'y mi yaptı? diye sormuş, Bükeyr de evet, demiştir. **Abbâd b. Suheyb**, bu hadisi Mis'ar'dan bu şekilde aktardıktan sonra, ben Peygamberimizin (s.a.v.) böyle yaptığını gördüm, ifadesini de ilave etmiştir." Bu hadis, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilye*'sinde rivayet edilmiştir.⁵⁴⁰

Mezkûr hadiste geçen Allah Resûlü hac ve umreyi birlikte yaptı ifadesi, Allah Resûlü'nün kıran haccı yaptığını göstermektedir. Bu ifadenin benzer lafızlarla,

⁵²⁸ İbnü'l-Megâzilî, *el-Menâkıb*, 269.

⁵²⁹ İbnü'l-Megâzilî, *el-Menâkıb*, 269.

⁵³⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 1/358.

⁵³¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 1/359.

⁵³² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 1/360.

⁵³³ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 1/358-359.

⁵³⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 1/361.

⁵³⁵ Süyûtî, *el-Le'âli*, 1/316.

⁵³⁶ Telbîn, un veya kepekten yapılan ve içine bal ilave edilen bir çorbadır.

⁵³⁷ İsfahânî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, 1/294.

⁵³⁸ Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Halîl ed-Dimeşkî, *Cüz' fihî min avâlî Hişâm b. Urve ve gayrihi*, thk. Ebû Abdillâh Hamza el-Cezâirî (ed-Dârü'l-Eseriyye, 2009), 394.

⁵³⁹ Buhârî, "Et'ime", 24; "Tıb", 8; Müslim, "Selâm", 90; İbn Mâce, "Tıb", 5.

⁵⁴⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/231.

Buhârî başta olmak üzere *Kütüb-i Tis'a*'daki bazı eserlerde yer aldığı görülmektedir.⁵⁴¹ Yine aynı kısmın Enes b. Mâlik⁵⁴² ve Hirâs b. Ziyâd el-Bâhilî'den⁵⁴³ gelen şâhid rivayetleri de vardır. Hz. Ali'den gelen rivayetlerde ise, ben Peygamberimizin (s.a.v.) böyle yaptığını gördüm, cümlesi yer almamakta; onun yerine Hz. Osmân'ın kıran hakkını nehyetmesine kızarak söylediği, ben bir kişinin sözü üzerine Allah Resûlü'nün sünnetini terk edemem, ifadesi yer almaktadır.

34. Ebû Nuaym el-İsfahânî Muhammed b. Muzaffer'den, o Abbas b. Hârûn'dan, o Muhammed b. Abdek'ten, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Şu'be'den, o Muhammed b. Ziyâd'dan, o da Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: “İnsanların iyiliklerine teşekkür etmeyen Allah’a da teşekkür etmez.” Bu hadisi Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*'sinde rivayet etmiştir.⁵⁴⁴ Hadis aynı zamanda Kâdî İbnü'l-Eşnânî'nin (öl. 339/950) *Cüz*'ünde de bulunmaktadır.⁵⁴⁵

Hadisin mütâbî' rivayeti, *Kütüb-i Tis'a*'daki bazı eserlerde bulunmaktadır.⁵⁴⁶ Ayrıca, Ebû Saîd el-Hudrî,⁵⁴⁷ Nu'mân b. Beşîr⁵⁴⁸ ve Eş'as b. Kays'tan (öl. 40/661)⁵⁴⁹ nakledilen şâhid rivayetler de *Kütüb-i Tis'a* içerisinde yer almaktadır.

35. Ebû Nuaym el-İsfahânî Mahled b. Ca'fer'den, o Ebû Saîd b. Hasan el-Bezzâz'dan, o Hasan b. Hakem'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Ebû Hanîfe'den, o Nâfi'den, o da Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet etmiştir. İbn Ömer şöyle demiştir: “Allah Resûlü Hayber günü mut'a nikâhını yasaklamıştır.” Bu hadis, Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inde rivayet edilmiştir.⁵⁵⁰

Hadisin, Hz. Ali (r.a.) kanalıyla gelen şâhid rivayeti, Ebû Dâvûd hariç *Kütüb-i Tis'a*'daki diğer eserlerde yer almaktadır.⁵⁵¹

⁵⁴¹ Buhârî, “Hac”, 34; Nesâî, “Menâsik”, 49; Dârimî, “Menâsik”, 78; İmam Mâlik, “Hac”, 40.

⁵⁴² Müslim, “Hac”, 185-186; 214-215; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 24; Tirmizî, “Hac”, 11; Nesâî, “Menâsik”, 49; İbn Mâce, “Menâsik”, 14, 38; Dârimî, “Menâsik”, 78; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/99-100, 111, 183, 282.

⁵⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/485.

⁵⁴⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/165.

⁵⁴⁵ Ebû'l-Hüseyn Ömer b. el-Hasan İbnü'l-Eşnânî, *Cüzü'l-Kâdî'l-Eşnânî*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422), 324.

⁵⁴⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 11; Tirmizî, “Birr ve's-sıla”, 35; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/258, 295, 303, 461, 492.

⁵⁴⁷ Tirmizî, “Birr ve's-sıla”, 35; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/32, 73-74.

⁵⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/278, 375.

⁵⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/211-212.

⁵⁵⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, thk. Nazar Muhammed el-Faryâbî (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 238.

⁵⁵¹ Buhârî, “Nikâh”, 31; “Zebâih ve's-Sayd”, 28; “Megâzî”, 38; Müslim, “Nikâh”, 29-32; Tirmizî, “Nikâh”, 29; “Etî'me”, 6; Nesâî, “Nikâh”, 6; İbn Mâce, “Nikâh”, 44; Dârimî, “Nikâh”, 16; “Edâhî”, 21; İmam Mâlik, “Nikâh”, 41; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/79, 103, 142.

36. Ebû Nuaym el-İsfahânî Ebü'l-Ferec Muhammed b. Tîb'dan, o Hasan b. Kâsim'dan, o Muhammed b. Mûsâ ed-Dûlâbî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Ebû Hanîfe'den, o Ali b. Ekmer'den, o da Ebû Cuhayfe'den (Vehb b. Hayr) (öl. 74/693) rivayet etmiştir. Ebû Cuhayfe Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Ben ise hiçbir şey yemem." Bu hadis, Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inde rivayet edilmiştir.⁵⁵²

Ebû Cühâfe tarafından rivayet edilen bu hadisin konusu, aslında yaslanarak yeme ile ilgilidir. Fakat yukarıda geçen metinde "yaslanarak" ifadesi yer almamaktadır. Yalnız Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inin Mûsâ b. Zekerıyyâ el-Haskefî (öl. 650/1252) rivayetinde bu ifade açıkça geçmektedir. İlgili rivayet şu şekildedir; "Bana gelince ben yaslanarak yemek yemem, bir kul nasıl içerse öyle içerim ve ölüm bana gelinceye kadar da Rabbime ibadet ederim."⁵⁵³ Ayrıca, *Kütüb-i Tis'a*'daki Ebû Cühâfe rivayetlerinin hepsinde de "yaslanarak" ifadesi bulunmaktadır.⁵⁵⁴

37. Ebû Nuaym el-İsfahânî Ebü'l-Hüseyn Abdullah b. Ahmed'den, o Hüseyin b. Kâsim'dan, o Muhammed b. Mûsâ ed-Dûlâbî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Ebû Hanîfe'den, o Atâ b. Ebû Rebâh'tan (öl. 114/732), o da Câbir b. Abdullah'tan şu hadisi rivayet etmiştir: "Allah Resûlü namazdan bazen sağa bazen de sola dönerek ayrılırdı." Bu hadis, Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inde rivayet edilmiştir. Ayrıca, aynı eserde ve aynı senetle Atâ b. Ebû Rebâh tarafından mürsel olarak nakledilen bir rivayet daha bulunmaktadır.⁵⁵⁵

Hadisin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Amr b. Âs ve Hülb et-Tâî (Yezîd b. Kunâfe) aracılığıyla benzer lafızlarla nakledilmiş şâhid rivayetleri bulunmaktadır.⁵⁵⁶

38. Ebû Nuaym el-İsfahânî Muhammed b. Hayyân'dan, o Abdurrahman b. Hüseyin'den, o Huzeyf b. Gıyâs'tan, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Sadaka b. Ebû İmrân el-Hanzalî'den, o Ebû Ya'fûr'dan, o da İbn Ebû Evfâ'dan rivayet etmiştir. İbn Ebû Evfâ şöyle demiştir "Ben Allah Resûlü ile yedi gazveye katıldım. O seferlerde çekirge yedik. Bizimle Allah Resûlü de yerdi." Bu hadis, Ebû Nuaym'ın *Târîhu İsbahân* adlı eserinde nakledilmiştir.⁵⁵⁷

⁵⁵² İsfahânî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 204.

⁵⁵³ Mûsâ b. Zekerıyyâ el-Haskefî, *Müsnedü Ebî Hanîfe (Rivâyetü'l-Haskefî)* (Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1431), 576.

⁵⁵⁴ Buhârî, "Et'ime", 13; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 16; Tirmizî, "Et'ime", 28; İbn Mâce, "Et'ime", 6; Dârimî, "Et'ime", 31; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/308-309.

⁵⁵⁵ İsfahânî, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 136.

⁵⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/383, 429; 2/178, 206; 5/226, 227.

⁵⁵⁷ İsfahânî, *Târîh*, 1/349.

Söz konusu hadisin mütâbî' rivayeti, *Kütüb-i Tis'a*'da Müslim, Tirmizî, Nesâî, Dârimî ve *Müsned*'de yer almaktadır.⁵⁵⁸ Ayrıca, *Müsned*'de Câbir b. Abdullah kanalıyla nakledilen şâhid bir rivayet de bulunmaktadır.⁵⁵⁹

39. Ebû Nuaym el-İsfahânî Ebû Ali es-Saffâh'tan, o Ömer b. Saîd b. Sinân'dan, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o İsmâîl'den (b. Hürmüz/b. Ebû Hâlid el-Kûfî), o Kays'tan (b. Avf el-Kûfî), o da Cerîr'den (b. Abdullah) rivayet etmiştir. Cerîr Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez." Bu hadis, Ebû Nuaym'ın *Târîhu İsbahân* adlı eserinde nakledilmiştir.⁵⁶⁰

Mezkûr hadisin, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere *Kütüb-i Tis'a*'daki bazı eserlerde mütâbî' rivayeti yer almaktadır.⁵⁶¹ Ayrıca, Tirmizî ve *el-Müsned*'de Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla gelen şâhid hadis de vardır.⁵⁶²

40. Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâî (öl. 454/1062) Ebû Abdillâh Huseyn b. Meymûn'dan, o Ali b. Ömer ed-Dârekutnî'den, o Ebû Süfyân Dâvûd b. Habîb eş-Şenîzî'den, o Hasan b. Kesîr'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Osmân b. Miksem'den, o Zeyd b. Eslem'den, o babasından, o da Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet etmiştir. İbn Ömer Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Siz günah işlememiş olsanız, Allah günah işleyen bir topluluk getirir, onları affeder sonra da onları cennete sokar." Bu hadisi Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*'ında rivayet etmiştir.⁵⁶³

Hadisin mütâbî' rivayeti Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* ile Beyhakî'nin *Şu'abü'l-îmân* adlı eserinde benzer lafızlarla rivayet edilmiştir.⁵⁶⁴ Yalnız mezkûr hadisin, *Kütüb-i Tis'a*'da Ebû Eyyûb el-Ensârî⁵⁶⁵ ile Ebû Hüreyre'den⁵⁶⁶ gelen şâhid rivayetleri de bulunmaktadır. Ayrıca, *Kütüb-i Tis'a*

⁵⁵⁸ Müslim, "Sayd ve'z-zebâih", 52; Tirmizî, "Et'ime", 22; Nesâî, "Dahâyâ", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/353; 4/380.

⁵⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/339.

⁵⁶⁰ el-İsfahânî, *et-Târîh*, 1/456.

⁵⁶¹ Buhârî, "Tevhîd", 2; Müslim, "Fedâil", 66; Tirmizî, "Bir ve's-sıla", 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/358, 360, 362, 365-366.

⁵⁶² Tirmizî, "Zühd", 48; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/40.

⁵⁶³ el-Kudâî, *el-Müsned*, 2/320.

⁵⁶⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/204; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 9/312.

⁵⁶⁵ Müslim, "Tevbe", 9-10; Tirmizî, "Da'avât", 98; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/414.

⁵⁶⁶ Müslim, "Tevbe", 11.

dışında kalan eserlerde yine benzer lafızlarla Abdullah b. Abbas⁵⁶⁷ ile Abdullah b. Amr'dan⁵⁶⁸ nakledilen şâhid rivayetler de vardır.

41. Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) Ebû'l-Kâsım el-Ezherî'den, o Muhammed b. Muzaffer el-Hâfız'dan, o Ahmed b. İbrâhim el-Askerî'den, o Muhammed b. Mûsâ ed-Dûlâbî'den, o **Abbâd b. Suheyb'den**, o Abbâd b. Kesîr'den, o Muhammed b. Münkedir'den, o da Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet etmiştir. Câbir b. Abdullah Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Dikkat edin! Birisine benden bir hadis ulaştırıldığında, koltuğuna yaslanarak, bilmiyorum bu nedir, siz sadece Kuran'a uymalısınız, diyebilir. Kime benim bir sözüm ulaşır o da onu yalanlar yahut benim adıma hadis uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın." Bu hadisi Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* adlı eserinde rivayet etmiştir.⁵⁶⁹

Kaynaklarda Câbir b. Abdullah kanalıyla ve bu lafızlarla nakledilen başka bir rivayet tespit edilememiştir. Yalnız hadiste geçen ve sünnete uyulması gerektiğini vurgulayan kısmın, ki bu rivayet Erîke hadisi olarak bilinir, Mikdâm b. Ma'dîkerib (öl. 88/706) aracılığıyla nakledilen ve benzer lafızlar içeren şâhid bir rivayeti *Kütüb-i Tis'a* içerisindeki bazı eserlerde yer almaktadır.⁵⁷⁰ Ayrıca, aynı konu ile ilgili *Kütüb-i Tis'a*'da Allah Resûlü'nün azatlı kölesi Ebû Râfi' (öl. 40/660) kanalıyla nakledilen diğer bir şâhid rivayet de vardır.⁵⁷¹

42. Hatîb el-Bağdâdî Ebû Bekr Ahmed b. Ömer ed-Dellâl'dan, o Abdüssamed b. Ali'den, o Muhammed b. Ahmed b. Habib'den, o **Abbâd b. Suheyb'den**, o Şu'be'den, o Dâvûd b. Ferâhic'ten, o da Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Cebrâil bana komşu ile ilgili öyle tavsiyede bulundu ki, onu bana mirasçı kılacak zannettim." Bu hadis, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdat* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁵⁷²

Mezkûr hadisin, *Kütüb-i Tis'a*'da İbn Mâce ile *el-Müsned*'de mütâbi' rivayeti bulunmaktadır.⁵⁷³ Ayrıca, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok eserde,

⁵⁶⁷ Bezzâr, *el-Müsned*, 11/419; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 12/172; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/31; 5/199; Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *ed-Du'â*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413), 509.

⁵⁶⁸ Ebû'l-Hasen Ali b. Ca'd el-Cevherî, *el-Müsned*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410), 28; Bezzâr, *el-Müsned*, 6/420; Ahmed b. Ali el-Müsenâ et-Temîmî Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Mu'cem*, thk. İrşâdü'l-Hak el-Eserî (Faysalâbâd: İdâretü'l-'Ulûmî'l-Eseriyye, 1407), 199; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 13/522; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2/123; Taberânî, *ed-Du'â*, 508; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 4/274; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 7/204.

⁵⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 20.

⁵⁷⁰ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; Tirmizî, "İlim", 10; İbn Mâce, "Mukaddime", 2; Dârimî, "Mukaddime", 49; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/132.

⁵⁷¹ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; Tirmizî, "İlim", 10; İbn Mâce, "Mukaddime", 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/8.

⁵⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/120.

⁵⁷³ İbn Mâce, "Edeb", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/259, 305, 445, 458, 514.

H. A. İ. , Abdullah b. Ö. , Abdullah b. Amr b. Âs ve Ebû Ümâme'den nakledilen şâhid rivayetler de vardır.⁵⁷⁴

43. Yahyâ b. Hüseyin eş-Şecerî (öl. 499/1105) Ebû'l-Hasen Ahmed b. Muhammed el-Atîkî'den, o Ebû'l-Hasen Muhammed b. Muzaffer el-Hâfız'dan, o Ebû Amr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn'dan, o babası Muhammed b. Hârûn'dan, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Ravh b. Kâsım'dan ve Destüvâî'den (Hişâm), o ikisi Katâde'den, o Mütarrif b. Abdullah'tan, o da İyâz b. Himâr el-Müşâcîî'den (öl. 50/670) rivayet etmiştir. İyâz Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Âgâh olunuz, Rabbim, bugün bana öğrettiği ama sizin bilmediğiniz şeyleri sizlere öğretmemi emretti. O dedi ki; kullarıma verdiğim her mal helaldir ve ben kullarımın hepsini aslında hanif kimseler olarak yarattım. Ama şeytan gelip onlara musallat olmuştur..." Uzun bir rivayetin bir parçası olan bu hadis Yahyâ b. Hüseyin eş-Şecerî'nin *Emâli*'sinde zikredilmiştir.⁵⁷⁵

Hadisin mütâbi' rivayeti, Müslim ile Ahmed b. Hanbel'de yer almaktadır.⁵⁷⁶

44. Yahyâ b. Hüseyin eş-Şecerî Ebû'l-Hasen b. Ali'den, o Ebû'l-Hasen Muhammed b. Muzaffer el-Hâfız'dan, o Ahmed b. Muhammed b. Hârûn'dan, o Ali b. Süleymân'dan, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Ravh b. Kâsım'dan, o Matar'dan, o Abdullah b. Zeyd'den, o Yahyâ b. Ya'mer'den, o da Abdullah b. Amr'dan rivayet etmiştir. Abdullah b. Amr (r.a.) Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Şüphesiz Allah, ahlaksız ile bunu yayan kişileri sevmez. Allah'a yemin ederim ki, ahlaksızlık, açıktan çirkin fiillerin işlenmesi, kötü komşuluk, sılayı rahmin kesilmesi, hainin güvenilir, güvenilir kişilerin hain olarak görülmesi gibi durumlar ortaya çıkmadan kıyamet kopmayacaktır." Bu hadis, Yahyâ b. Hüseyin eş-Şecerî'nin *Emâli*'sinde zikredilmiştir.⁵⁷⁷

Hadisin mütâbi' rivayeti Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bulunmaktadır.⁵⁷⁸ Ayrıca o, *Kütüb-i Tis'a* dışında kalan birçok eserde de rivayet edilmiş bir

⁵⁷⁴ Buhârî, "Edeb", 28; Müslim, "Bir ve's-sıla", 141; Ebû Dâvûd, "Edeb", 123; Tirmizî, "Bir ve's-sıla", 28; İbn Mâce, "Edeb", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/85, 160; 5/267; 6/52, 238.

⁵⁷⁵ Yahyâ b. Hüseyin eş-Şecerî, *Tertibü'l-Emâli'l-hamîsiyye li'ş-Şecerî*, thk. Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1422), 1/172.

⁵⁷⁶ Müslim, "Cennet ve Onun Nimetleri İle Cennetliklerin Sıfatı", 63-64; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/162.

⁵⁷⁷ eş-Şecerî, *Tertibü'l-Emâli'l-hamîsiyye li'ş-Şecerî*, 2/361.

⁵⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/199.

hadistir.⁵⁷⁹ Ebû Hüreyre'den nakledilen ve benzer lafızlar içeren şâhid bir rivayet de kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁸⁰

45. Kâdî İyâz (öl. 544/1149) Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed'den, o Ebü'l-Abbâs el-Uzrî'den, o Ebû Amr es-Sefâkîsî'den, o Ebû Nuaym el-İsfahânî'den, o Hasan b. Abdullah b. Saîd'den, o İsmâil b. İbrâhim b. Gâlib'den, o babasından, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o (Muhammed) b. Aclân'dan, o babasından, o da Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: "Ümmetimden her kim Allah rızasını isteyerek, içerisinde haram ve helalin yer aldığı, haramla inzar helal ile tebşirde bulunacağı kırk hadis ezberlerse Allah onu Kıyamet Günü fakih ve âlim olarak haşreder." Bu hadis, Kâdî İyâz'ın *Gunye*'sinde rivayet edilmiştir.⁵⁸¹

Hadisin mütâbî' rivayeti, *Kütüb-i Tis'a* dışındaki bazı eserlerde de benzer lafızlarla rivayet edilmiştir.⁵⁸² Şâhid rivayetlerine gelince; aslında hadis farklı lafızlarla *Kütüb-i Tis'a* dışında kalan eserlerde birçok sahâbî tarafından rivayet edilmiştir. Yalnız Nevevî, haberin birçok tariki olmasına rağmen tüm rivayetlerinin zayıf olduğu konusunda huffâzın ittifakı olduğu kanaatindedir.⁵⁸³

46. Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik (öl. 578/1182) Ebü'l-Hasen el-Mukrî'den, o Ebû Dâvûd b. Necâh'dan, o Ebû Amr Osmân b. Saîd el-Mukrî'den, o Ebü'r-Rebi' Selmûn b. Dâvûd'dan, o Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah'tan, o Muhammed b. Yûnus'tan, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Hişâm b. Urve'den, o babasından, o da Hz. Âişe'den rivayet etmiştir. Hz. Âişe (r.anhâ) Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakleder: "Mavi renk berekettir." Bu hadis, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik'in *el-Âsâru'l-mervîyye* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁵⁸⁴

Ebü'l-Kâsım'ın ilgili eserinde söz konusu hadise dair bir mütâbî' rivayet daha yer almaktadır; ancak bu rivayetin senesinde Abbâd'ın ismine

⁵⁷⁹ Ma'mer Râşid, *el-Câmi'* (Abdurrezzâk'ın el-Musannef'i ile birlikte basım), 11/404; Bezzâr, *el-Müsned*, 6/407, 409; Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk*, 135; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 13/591; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/147; 4/558.

⁵⁸⁰ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 15/258; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/121; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 4/590; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 4/306.

⁵⁸¹ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî 'İyâz, *el-Gunye Fihristü şüyühî'l-Kâdî İyâz*, thk. Mâhir Zühayr Cerrâr (Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1402), 55.

⁵⁸² Ebû Bekr Ahmed b. Mervân ed-Dineverî, *el-Mucâlese ve Cevâhirü'l-ilm*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419), 7/164; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/239; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh el-Kurtubî İbn Abdilber, *Câmiu beyânî'l-ilmî ve fadlihî*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Zühayrî (Suûdi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1414), 1/194; eş-Şecerî, *Tertîbü'l-Emâlî'l-hamîsiyye li's-Şecerî*, 1/73.

⁵⁸³ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Erba'üne'n-Neveviyye*, thk. Kusay Muhammed Nurs el-Hallâk, Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1430), 38.

⁵⁸⁴ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik el-Endelûsî, *el-Âsâru'l-mervîyye fi'l-etimetî's-seriyye*, thk. Ebû Ammâr Muhammed Yâsir (Riyad: Advâu's-Selef, 2004), 321.

rastlanmamaktadır.⁵⁸⁵ Mezkûr hadisin, Ebû Dâvûd'un *Merâsîl*'inde Zührî'den aynı lafızlarla mürsel olarak nakledilmiş şâhid bir rivayeti de vardır.⁵⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî'nin Ebû Hüreyre kanalıyla yapmış olduğu şâhid rivayet ise küçük bir lafız farklılığıyla "mavi renkten uğur gelir" şeklinde nakledilmiştir.⁵⁸⁷ Hatîb'in bu rivayetini Elbânî mevzu olarak nitelendirmiştir.⁵⁸⁸

Mezkûr rivayet bazı kaynaklarda yine Abbâd b. Suheyb aracılığıyla "gözdeki mavi renk berekettir" şeklinde geçmektedir.⁵⁸⁹ İlgili rivayeti İbnü'l-Cevzî, Süyûtî ve İbn Arrâk hem Abbâd'ı hem de diğer bazı râvileri eleştirerek tenkit etmişlerdir.⁵⁹⁰

47. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülvâhid Ziyâüddîn el-Makdisî (öl. 643/1245) Ebû Hâşim Hüseyin b. Muhammed'den, o Muhammed b. Ahmed el-Bâgaban'dan, o Ahmed b. Abdurrahman'dan, o Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ'dan, o Ahmed b. Muhammed b. Âsım'dan, o Amr b. Saîd b. Sinân'dan, **o Abbâd b. Suheyb'den**, o İsmâil b. Ebû Hâlid'den (b. Hüzmüz el-Kûfî), o Târik b. Şihâb'dan rivayet etmiştir. Târik şöyle demiştir: "Allah Resûlü kıyamet saatinin durumunu, *nereden bileceksin sen onu*,⁵⁹¹ ayeti inene dek sık sık zikrederdi." Bu hadis, Ziyâüddîn el-Makdisî'nin *el-Muhtâra* adlı eserinde rivayet edilmiştir.⁵⁹² Aynı eserde, Târik b. Şihâb'dan nakledilen başka bir metinde, sûrenin devamındaki, onun bilgisi Rabbin katındadır,⁵⁹³ ibâresi de rivayet edilmiştir.⁵⁹⁴

Hadisin mütâbî' rivayeti Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* ile İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserlerinde yer almaktadır.⁵⁹⁵ Mezkûr hadis ayrıca, Hz. Aişe'den muttasıl,⁵⁹⁶ Urve b. Zübeyr'den⁵⁹⁷ ise mürsel olarak da rivayet edilmiştir.

⁵⁸⁵ el-Endelüsî, *el-Âsârü'l-mervîyye fî'l-etimetî's-seriyye*, 320.

⁵⁸⁶ Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408), 333.

⁵⁸⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/223.

⁵⁸⁸ Elbânî, *Daîfü'l-Câmiî's-sağîr ve Ziyâdetüh*, 764.

⁵⁸⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/164; Zehebî, *Mizân*, 2/367; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 3/230.

⁵⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 1/162; Süyûtî, *el-Le'âli*, 1/105; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerîa'*, 1/200.

⁵⁹¹ en-Nâziât 79/43.

⁵⁹² el-Makdisî, *el-Muhtâra*, 8/115-116.

⁵⁹³ en-Nâziât 79/44.

⁵⁹⁴ el-Makdisî, *el-Muhtâra*, 8/114.

⁵⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 8/322; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/351.

⁵⁹⁶ İshâk b. Râhûye, *el-Müsne'd*, 2/270; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/46; 2/558; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 7/314; Beyhakî, *el-Ma'rife*, 14/474.

⁵⁹⁷ Şâfiî, *el-Müsne'd*, 241; Ebû Nu'aym, *el-Fiten*, 2/637

2.3.2. Mevkuf Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senesinde Abbâd b. Suheyb'in bulunduğu mevkuf rivayetler şunlardır:

1. Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed İbnü'l-A'râbî el-Basrî es-Sûfî (öl. 341/952) Abdurrahman b. Muhammed el-Basrî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Hişâm b. Urve'den, o babasından, o da Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: "Şu iki beyti Allah Resûlü'ne okudum:

Zayıfını yücelt ki onun zayıflığı senin başına gelmesin. Bir gün sonuçları seni yakalar ve o zayıflık büyür gider.

Ya sana mükâfat verirler ya da övgüler dizerler. Her kim yaptığın şeye övgüler diziyorsa, aslında sana mükâfatını vermiş olur."

Bu hadis, İbnü'l-A'râbî'nin *Mu'cemü İbni'l-A'rabî* adlı eserinde nakledilmiştir.⁵⁹⁸ Aynı hadis Ebû Süleymân el-Hattâbî'nin (öl. 388/998) *Garîbü'l-hadis* adlı eserinde de rivayet edilmiştir.⁵⁹⁹

2. Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-İsfahânî (İbnü'l-Mukrî) (öl. 381/991) Ebû Bekr b. Abdullah'tan, o İbrâhim el-Edmî'den (b. Râşid b. Süleymân), o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Eş'as b. Abdülmelik ve Rebi' b. Subeyh'ten, o Ebû Gâlib'den, o da Ebû Ümâme'den (el-Bâhilî) rivayet etmiştir. Ebû Ümâme şöyle demiştir: "Hariciler cehennemın köpekleridir." Bu rivayet, İbnü'l-Mukrî'nin *Mu'cem*'inde nakledilmiştir.⁶⁰⁰

3. Dârekutnî (öl. 385/995) Muhammed b. Ahmed el-Kâtip'ten, o Sefer b. Ziyâd'dan, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Ca'fer b. Muhammed'den, o babasından, o da Abdullah b. Ca'fer'den (öl. 80/699) rivayet etmiştir. Abdullah şöyle demiştir: "Allah Ebû Bekir'e rahmet eylesin. Bize yönetici olmuştu ve o ne güzel bir yönetici idi. Ondan daha iyi bir koruyucu görmedik. Bir gün evde otururken, Ömer'le ashaptan birkaç kişi geldi. Kapıda durdular ve Ömer izin istedi, ki izin isteme hakkı üçtür. İlk izin istediğinde izin verilmedi. İkinci kez istedi, yine izin verilmedi. Üçüncü kez isteyince Ebû Bekir ona, İçeri gir, dedi. Bunun üzerine Ömer ve ashap içeri girdiler. Ömer dedi ki; ey Allah Resûlü'nün halifesi, bizi kapıda beklettin. İki kez izin istedik, fakat izin vermedin, bu üçüncüsüydü. Ebû Bekir, Ca'feroğulları'nın önlerinde yemek vardı, onu yiyorlardı. İçeri girip onların yemeğine ortak olmanızdan endişe ettim, şeklinde cevap verdi. Sonra Ebû Bekir köpeklerin öldürülmesini emretti. Yatağın altında benim de bir yavru köpeğim vardı. Babacığım, benim köpeğim de mi?' dedim. O, Oğlumun

⁵⁹⁸ İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, 3/982.

⁵⁹⁹ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, 2/194-195.

⁶⁰⁰ İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, 85-86.

köpeğine gelince, o hariç, dedi. Daha sonra eliyle işaret ederek, onu yatağın altından alın, dedi. Sonra o nereye götürüldü, bilmiyorum. Abbâd, onun yatağın altından nasıl alınıp götürüldüğünü bilmiyorum ama sonra öldürüldü, demiştir." Bu rivayet, Dârekutnî'nin *Fedâilü's-sahâbe* adlı eserinde nakledilmiştir.⁶⁰¹

4. Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhîn (öl. 385/996) Huseyn b. Kâsım el-Askerî'den, o Muhammed b. Mûsâ ed-Dûlâbî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Ebû Hanîfe'den, o Hammâd'dan, o İbrâhim'den, o da Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet etmiştir. İbn Mes'ud şöyle söylemiştir: "Mut'a nikâhı, Resûlullah'ın ashabına bir gazvede, bekârlıktan şikâyetçi olduğumuzdan, üç günlüğüne helal kılınmıştı. Daha sonra nikâh, talak ve mirasla ilgili ayetler bunu neshetti." Bu rivayet, İbn Şâhîn'in *Nâsihu'l-hadîs ve Mensûhuh* adlı eserinde nakledilmiştir.⁶⁰²

5. Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed el-Ukberî (ibn Batta) (öl. 387/997) Ebû Bekr Muhammed b. Bekr'den, o Ebû Dâvûd'dan (es-Sicistânî), o Ubeydullah b. Muaz'dan, o Ebû Abdurrahman el-Mukrî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o ismini önceden bildiği bir şahıstan, o da Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: "Eğer bir kul, geceyi ibadetle gündüzü oruçla geçirse, sonra da Allah'ın kaderinden bir şeyi inkâr etse, Allah onu baş aşağı ateşe atar." Bu rivayet, İbn Batta'nın *el-İbânetü'l-kübrâ* adlı eserinde nakledilmiştir.⁶⁰³

6. Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) Hasan b. Allân'dan, o Muhammed b. Ahmed el-Kâtip'ten, o Süfyân b. Ziyâd'dan, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o Şu'be'den, o Mis'ar'dan, o Ebû Abdillah Talha b. Musarrif'ten, o da Abdullah b. Zübeyr'den (öl. 73/692) rivayet etmiştir: "Abdullah b. Zübeyr bir adamın küçük abdestini bozduktan sonra yıkadığını görünce şöyle dedi: Biz böyle yapmazdık." Bu rivayet, Ebû Nuaym'in *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde nakledilmiştir.⁶⁰⁴

2.3.3. Maktû Rivayetler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla senedinde Abbâd b. Suheyb'in bulunduğu maktû rivayetler şunlardır:

1. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hallâl (öl. 311/923) Ebû Bekr el-Merrûzî'den, o Muhammed b. Süfyân'dan, o da İbrâhim b. Abdüssamed'den rivayet etmiştir. İbrâhim şöyle demiştir: "Vehb b. Cerir'e **Abbâd b. Suheyb**'in, üçün üçüncüsü

⁶⁰¹ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Fedâilü's-sahâbe ve menâkıbühüm*, thk. Muhammed b. Halîfe er-Rabah (Suûdi Arabistan: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1419), 48-49.

⁶⁰² İbn Şâhîn, *Nâsih*, 351.

⁶⁰³ Ebû Abdillah Ubeydullah b. Muhammed İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ*, thk. Komisyon. (Riyad: Dârü'r-Râye, ts.), 4/168.

⁶⁰⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 5/22.

denilmesini Allah diledi diyemem, dediğini söyledim. Vehb şöyle dedi: 'Ey Allah'ın düşmanı! Evet, için üçüncüsü denilmesini Allah dilemiştir. Ey Allah'ın düşmanı! İçin üçüncüsü denilmesini Allah dilemiştir. Bu arada Vehb, sağ elinin üç parmağı ile de işaret etti. İbrahim devamında şöyle dedi; İbn Dâvûd ile karşılaştım ve ona Vehb'in söylediklerini aktardım. O, Vehb doğru söylemiş dedi ve ekledi, 'Eğer Allah dileseydi onların dillerini kuruturdu. Ebû Bekir Sıddık'ı Ebû Bekir olarak, Ebû Cehil'i de Ebû Cehil olarak yaratan O'dur." Bu rivayet, Hallâl'in *es-Sünne* adlı eserinde nakledilmiştir.⁶⁰⁵

2. Ebû Bekr Abdullah b. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (öl. 316/929) Ebû Hâtim es-Sicistânî'den, o **Abbâd b. Suheyb**'den, o da Avf b. Ebû Cemîle'den rivayet etmiştir. Avf b. Ebû Cemîle şöyle demiştir: "Haccâc b. Yûsuf (öl. 95/714), Osman'ın Mushaf'ında on bir kelimeyi değiştirmiştir. Bakara Suresi'ndeki لَمْ يَتَسَنَّ 606 ifadesinde, ه harfi yoktu. Haccâc bunu لَمْ يَتَسَنَّهُ olarak, Mâide Suresi'ndeki شَرِيعَةً وَمِنْهَا جَا 607 ifadesini شَرِيعَةً وَمِنْهَا جَا olarak, Yûnus Suresi'ndeki هُوَ 609 ifadesini أَنَا آتِيكُمْ بِتَأْوِيلِهِ olarak, Yûsuf Suresi'ndeki الَّذِي يَنْشُرُكُمْ 608 ifadesini أَنَا أَنُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ olarak, Mûminûn Suresi'ndeki اللَّهُ 610 ifadelerinden son ikisini اللَّهُ olarak, Şuarâ Suresi'ndeki نُوْحٍ كَيْسَاسِ 611 ile Lût kıssasındaki لُوطٍ كَيْسَاسِ 612 ifadelerini, Nûh kıssasındaki لُوطٍ كَيْسَاسِ 613 ifadelerini, Nûh kıssasındaki لُوطٍ كَيْسَاسِ 614 ifadesini, Zuhruf Suresi'ndeki مَعِيشَتَهُمْ 615 ifadesini, Muhammed Suresi'ndeki مِّنْ مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ 616 ifadesini, Hadîd Suresi'ndeki فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَتَّقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ 617 ifadesini, Tekvîr Suresi'ndeki وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِظَنٍّ 618 ifadesini, Tekvîr Suresi'ndeki وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِظَنٍّ 619 ifadesini olarak değiştirdi." Bu rivayet, İbn Ebû Dâvûd'un *Kitâbü'l-Mesâhif*'inde nakledilmiştir.⁶¹⁷

3. Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed es-Sa'dî (İbn Ebû'l-Avvâm) (öl. 330/941) babasından, o babasından, o Ahmed b. Muhammed b. Sellâme'den, o

⁶⁰⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hallâl, *es-Sünne*, thk. Atıyye ez-Zehrânî (Riyad: Dâru'r-Râye, 1410), 3/560.

⁶⁰⁶ el-Bakara 2/259.

⁶⁰⁷ el-Mâide 5/48.

⁶⁰⁸ Yûnus 10/22.

⁶⁰⁹ Yûsuf 12/45.

⁶¹⁰ el-Mû'minûn 23/85, 87, 89.

⁶¹¹ eş-Şuarâ 26/116.

⁶¹² eş-Şuarâ 26/167.

⁶¹³ ez-Zuhruf 43/32.

⁶¹⁴ Muhammed 47/15.

⁶¹⁵ el-Hadîd 57/7.

⁶¹⁶ et-Tekvîr 81/24.

⁶¹⁷ Ebû Bekr Abdullah b. Ebû Dâvûd İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhammed b. Abdühü (Kahire: el-Farûkû'l-Hadîse, 1423), 157-158; 272-273.

Ahmed b. Ebû İmrân'dan, o da Muhammed b. Şücâ'dan rivayet etmiştir. Muhammed şöyle demiştir: "**Abbâd b. Suheyb** bana, bende Ebû Hanîfe'nin birçok rivayetini içeren bir defter bulunmaktadır, dedi." Bu rivayet, Ebû'l-Kâsım es-Sa'dî'nin *Fedâilü Ebî Hanîfe ve ahhâruhu ve menâkıbühü* adlı eserinde nakledilmiştir.⁶¹⁸

4. İbn Hibbân (öl. 354/965) Hasan b. Süfyân'dan, o Muâz b. Şu'be'den, o da Ebû Dâvûd'dan rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd şöyle demiştir: "**Abbâd b. Suheyb**, Şu'be'ye geldi ve senden bir isteğim var, dedi. Şu'be, nedir o? diye sordu. Abbâd, Ebân b. Ebû Ayyâş hakkında konuşmamamı istiyorum, dedi. Şu'be, bana üç gün süre ver, dedi. Üçüncü günden sonra geldi ve dediklerini düşündüm ve onun hakkında susmanın caiz olmadığı kanaatine vardım, dedi." Bu rivayet, İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn* adlı eserinde nakledilmiştir.⁶¹⁹

2.3.4. Değerlendirme

Çalışmada senesinde Abbâd b. Suheyb'in yer aldığı elli yedi rivayet incelemeye tabi tutulmuştur. Bu rivayetlerin kırk yedisi merfû, altısı mevkuf ve dört tanesi de maktûdur. Merfû rivayetler çeşitli sahâbîler aracılığıyla rivayet edilmiştir. Bu sahâbîler şunlardır; Osmân b. Affân, Hz. Aişe, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ubey b. Ka'b, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû Bekre, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdullah, Semura b. Cündeb, Abdullah b. Ömer, İmrân b. Husayn, Hz. Ali, Ebû Hüreyre, Ebû Cuhâfe Vehb b. Hayr, İyâz b. Himâr el-Müşâcîî, Târik b. Şihâb ve Abdullah b. Amr, Abdullah b. Abbas, Berâ b. Âzib, Esmâ bnt. Ebû Bekir, Cerîr b. Abdullah, İbn Ebû Evfâ. Abbâd'ın en fazla rivayette bulunduğu sahâbî on bir rivayetle Abdullah b. Ömer ve altı rivayetle Hz. Aişe olduğu görülmektedir. Diğer sahâbîlerden gelen rivayetler genelde bir iki veya en fazla üç rivayetle sınırlı kalmaktadır.

Mevkuf rivayetler, Hz. Aişe, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Abdullah b. Ca'fer, Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Zübeyr'den rivayet edilmiştir. Maktû rivayetler ise Vehb b. Cerîr, Avf b. Cemîle ve bizzat Abbâd b. Suheyb'den nakledilmiştir.

Abbâd b. Suheyb aracılığıyla nakledilen merfû rivayetler şu konuları ihtiva etmektedir; kişinin helal yoldan geçimini sağlaması, Allah Resûlü'nün Ramazan ayının son on gün itikafa girmesi, süt amcanın mahremiyeti, şiirin yerilmesi, inzal olamayanın nasıl davranacağı, faziletli olan ameller, Allah Resûlü'nün Kabe'nin içine girmesi, mut'a hacı yapma, ölüm anındaki haller, kabirlerin

⁶¹⁸ Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed es-Sa'dî, *Fedâilü Ebî Hanîfe ve ahhâruhu ve menâkıbühü*, thk. Latîfürrahmân el-Behrâicî el-Kâsımî (Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1431), 203-204.

⁶¹⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/96.

sıvanmaması ve üzerine bina yapılmaması, iki kişi olunca saf tutulması, gece namazının tek rekatlı olması, cenaze namazında tekbirlerde ellerin kaldırılması, ölmek üzere olan kimsenin köle azat etmesi, sadaka vermeye teşvik ve müslenin yasaklanması, Hz. Ali'ye bakmanın ibadet sayılması, göğüs ağrısı için telbin çorbasının tavsiye edilmesi, Allah Resûlü'nün kıran hacı yapması, mut'a nikahının yasaklanması, yapılan bir iyiliğe teşekkür edilmesi, yaslanarak yemek yenilmemesi, Allah Resûlü'nün bazen sağa bazen de sola dönerek namazdan ayrılması, ölenin arkasından ağlamanın yasaklanması, mümine kafir diye hitabın yasaklanması, kamet getirildikten sonra sadece farz namazın kılınabileceği, iki kulle olan suyun kir tutmayacağı, Havz'ın genişliği, imanın tarifi, Allah'ın günah işleyen bir topluluğu affetmesi, insanın hanif olarak yaratılmış olması, gayri ahlaki olan bazı fiiller, kırk hadis ezberleyene verilecek mükafaat, hayızlı eşine yaklaşan kişinin vermesi gereken sadaka miktarı, Allah Resûlü'nün Hassan b. Sâbit'e müşriklere karşı şiirle karşılık vermesini istemesi, kadınlara arkadan yaklaşmanın yasaklanması, iftar vakti gelmediği halde geldi düşüncesiyle iftar edenin o günü kaza etmesi, malını korumak için mücadele ederken öldürülenin şehit hükmünde olacağı, cumaya giden kimsenin yıkanmasının gerekliliği, iyilik yapanın on misli kötülük yapanın ise bire bir karşılığını alacağı, Allah Resûlü'nün gazvede çekirge yemesi, insanlara merhamet etmeyenlere Allah'ın da merhamet etmeyeceği, komşuluk hakkının önemi, duanın kabulü, sıkıntıların defi için zorda kalanlara yardım edilmesi ve mavi rengin bereket sayılması. Abbâd b. Suheyb aracılığı ile nakledilen rivayetlerin konu bakımından oldukça zengin ve farklı konuları ihtiva ettiği görülmektedir. İtikaf, namaz, hac gibi ibadetler, köle azat etme, mut'a nikahı, helal rızık kazanma gibi hukukî konular ve ahlaki olan veya olmayan ameller gibi oldukça çeşitli alanlara ait konular içermektedir. Hatta telbin çorbası yeme tavsiyesi gibi kültürel birtakım konular dahi bulunmaktadır.

Mevkuf haberlerin konuları şunlardır; Hz. Aişe'nin Allah Resûlü'ne beyit okuması, Ebû Ümâme'nin haricilerin cehennem köpeği oldukları iddiası, Hz. Ebû Bekir'in yöneticilik vasıfları, mut'a nikahının yasaklanması, kaderi inkâr edene Allah'ın vereceği ceza ve küçük abdest bozma sonrası temizliğin nasıl yapılacağı. Maktû haberlerin konuları ise şunlardır; üçün üçüncüsü denmesini Allah'ın dileyip dilememe konusu, kiraat farklılıkları, Abbâd'ın Ebû Hanîfe'ye ait defterin bulunduğunu iddiası ve Şu'be'den Ebân b. Ebû Ayyaş hakkında değerlendirme yapmamasını, onu tenkit etmemesini talep etmesi.

Senedinde Abbâd b. Suheyb'in yer aldığı merfû rivayetlerin çoğunluğu mütâbi' ve şâhid rivayetlerle desteklenmektedir. İncelenen kırk yedi rivayetten

Kütüb-i Tis'a'da mütâbi'i olan hadis sayısı otuz üç, şâhid hadis sayısı ise on sekizdir. *Kütüb-i Tis'a* dışındaki eserlerde mütâbi'i olan hadis sayısı dokuz, şâhid hadis sayısı ise beştir. Herhangi bir mütâbi'i olmayan hadis sayısı beş, şahidi olmayan hadis sayısı ise on beştir. Şahidi olmayan hadis sayısının on beş gibi yüksek bir rakam gözükmemesinin sebebi, hadisin *Kütüb-i Tis'a*'da mütâbi'inin olduğunda, ayrıca diğer eserlerden şâhid hadis olup olmadığının araştırılmamasıdır. Kırk yedi hadis içerisinde herhangi bir mütâbi'i veya şahidi olmayan sadece iki rivayet bulunmaktadır.

Abbâd'ın merfû rivayetleri, görüldüğü üzere, büyük oranda *Kütüb-i Tis'a* başta olmak üzere muteber kaynaklarda yer alan mütâbi' veya şâhid hadislerle desteklenmektedir. İncelenen toplam kırk yedi hadisin otuz yedisinin *Kütüb-i Tis'a*'da ya mütâbi'i (33 rivayet) ya da şahidi (4 rivayet) bulunmaktadır. Bu da %78,72 gibi bir orana tekabül etmektedir. Bu oldukça yüksek bir orandır. Buradan hareketle, onun rivayetlerinin destek rivayetlerle güçlendirildiği ve kabul edilebilirliklerinin arttığı sonucuna varılabilir. Dolayısıyla, elde edilen bu bulgular, Abbâd'ın rivayetlerinin mutlak anlamda zayıf olarak nitelendirilmesini zorlaştırmaktadır.

Rical literatüründe, Abbâd b. Suheyb'in rivayette bulunduğu hocalarına dair kayıtlar sınırlı ve seçicidir. Daha önce de ifade edildiği üzere bu nevi eserlerde genelde râvinin sadece önemli sayılan bazı hocalarına işaret edilmektedir. Yapılan araştırmada Abbâd'ın merfû ve mevkuf rivayetlerde nakilde bulunduğu hocaları şu şekilde tespit edilmiştir; Süleymân b. Mihrân el-A'meş el-Kûfî, Hişâm b. Urve el-Medenî, Saîd b. Ebû Arûbe el-Basrî, Hârice b. Mus'ab el-Horasânî, Saîd b. Merzubân el-Kûfî, Muhammed b. Ebû'n-Nevvâr el-Basrî, Süleymân b. Mugîra el-Basrî, Osmân b. Miksem el-Kûfî, İsmâil b. Müslim el-Basrî, Hârûn b. İbrâhim el-Basrî, Abdullah b. Muharrer el-Harrânî, Hasan b. Dînâr el-Basrî, Eş'as b. Abdülmelik el-Basrî, Mis'ar b. Kidâm el-Kûfî, Ebû Hanîfe el-Kûfî, Şu'be b. Haccâc el-Basrî, Ubeydullah b. Ömer el-Medenî, Müsennâ b. Sabbâh el-Mekkî, Velid b. Kesîr el-Medenî, Abdullah b. Nâfi' el-Medenî, Ebû Bekir en-Nâfi' el-Medenî, Abbâd b. Kesîr el-Basrî, Ravh b. Kâsım el-Basrî, Muhammed b. Aclân el-Medenî, İsmâil b. Ebû Hâlid el-Kûfî, Ömer b. Abdullah el-Medenî, Yahyâ Ebû'n-Nadr el-Basrî, Yûsuf b. Suheyb el-Kûfî, Sadaka b. Ebû İmrân el-Kûfî, Rebi' b. Subeyh el-Basrî, Avf b. Ebû Cemîle ve Ca'fer b. Muhammed el-Medenî.

Mevcut liste gözden geçirildiğinde Abbâd b. Suheyb'in hocalarının ağırlıklı olarak Basra, Medine ve Kufe merkezli oldukları görülecektir. Bu bağlamda Basralı on dört, Medineli ve Kufeli sekizer hocası var iken, Mekke, Horasan ve

Harranlı birer hocası bulunmaktadır. Hocalarının büyük çoğunluğu, güvenilirlikleri hakkında herhangi bir itiraz bulunmayan râvilerden oluşmaktadır. Bunlar içerisinde Saîd b. Ebû Arûbe, Hişâm b. Urve, A'meş, Ebû Hanîfe, Ca'fer b. Muhammed (es-Sâdık), Mis'ar b. Kidâm ve Şu'be gibi güvenilirliği konusunda herhangi bir problem olmayan meşhur şahsiyetler de bulunmaktadır. Öte yandan listede meçhul, zayıf, münker, metrûk ve hatta yalancı olarak kabul edilen râviler de yer almaktadır. Mesela, Abbâd b. Kesîr el-Basrî Buhârî'nin hakkında terekûhu değerlendirmesinde bulunduğu bir râvidir.⁶²⁰ Bu tür râvilerin sayısı on iki ile sınırlı kalırken, sika vasfını taşıyan râvilerin sayısının yirmi üç olduğu tespit edilmiştir.

Kaynaklarımızda, Abbâd b. Suheyb'in talebelerine ilişkin bilgiler de oldukça sınırlı kalmaktadır. İncelenen rivayetlerde Abbâd'dan rivayette bulunduğu tespit edilen talebelerinin sayısı kaynaklarda geçenlerden daha fazladır. Üzerinde çalışılan rivayetlerde isimleri tespit edilen râviler şunlardır; Ebû Muhammed Abdullah b. Mûsâ el-Medenî, Ebû Ya'lâ Muhammed b. Şeddâd el-Misma'î, Suheyb b. Muhammed b. Abbâd b. Suheyb, Münîr b. Meymûn el-Basrî, Muhammed b. Abdek el-Kazzâz, Ahmed b. Hasan el-Misrî, Hasan b. Hakem, Muhammed b. Mûsâ ed-Dûlâbî, Süleymân b. İshâk el-Hâşimî, Ali b. Dâvûd el-Hannât, Bahr b. Hakem, Hüseyin b. Seken el-Kureşî, Ahmed b. Îsâ b. Ali, Hasan b. Kesîr et-Tâî, Muhammed b. Hârûn, Ali b. Süleymân, İbrâhim b. Gâlib, Muhammed b. Yûnus, İbrâhim b. Râşid el-Edemî, Amr b. Saîd b. Sinân el-Menbicî, İbrâhim b. Merzûk el-Basrî, Ebû Yezîd b. Muhammed el-Ukaylî, Hüseyin b. Ali b. Mihrân, Muhammed b. Osmân en-Neşîtî, Muhammed b. Huzeyme el-Misrî el-Basrî, Huzeyfe b. Gıyâs el-Basrî, Muhammed b. Ahmed el-Ercânî, Abdurrahman b. Muhammed el-Basrî, Sefer b. Ziyâd, Ebû Abdurrahm el-Mukrî, Süfyân b. Ziyâd, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Muhammed b. Şüca' ve Ebû Dâvûd.

Abbâd b. Suheyb'den rivayette bulunanların coğrafi menşei incelendiğinde, Basra merkezli râvilerin, ki toplamda on üç râvi ile ağırlığı göze çarpmaktadır. Bunun yanında Mekke, Medine, Bağdat, Mısır, Menbic, Ercân ve Dûlâb olarak bilinen yerleşim yerlerinden de talebelere rastlanmaktadır. Fakat bunların sayısı oldukça azdır. Çünkü her bir merkezden sadece birer râvi tespit edilebilmiştir. Bu durum Basra dışındaki ilim merkezlerinden gelen râvi sayısının sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşın, menşei belirlenemeyen râvi sayısının on dört olması, dikkate değer bir durumdur.

---

⁶²⁰ Buhârî, *ed-Du'afâ*, 75.

Haliyle bu, Abbâd'ın talebelerinin hangi merkezlerden olduklarını tespit etmede bir zorluk oluşturmaktadır.

Abbâd'dan rivayette bulunanlar arasında münekkitlerce güvenilir kabul edilen râvi sayısı on olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte zayıf, metrûk, hadis uydurmakla itham edilen ve kimliği tespit edilemeyen çok sayıda meçhul râvi de vardır. Burada özellikle meçhul olan râviler dikkat çekmektedir. Toplamda on beş râvi hakkında tam bir bilgiye ulaşamamaktadır. Ayrıca, Abbâd'dan rivayette bulunan iki râvi hadis uydurmakla itham edilmiştir. Bunlar Ahmed b. Hasan el-Mısıri⁶²¹ ile Muhammed b. Yûnus el-Basri'dir.⁶²² Abbâd'dan rivayette bulunanlar arasında hem sika hem de zayıf râvilerin yer alması, onun rivayetlerinin sıhhatini tayin etmede birtakım güçlükler doğurmaktadır. Bu bağlamda Dârekutnî'nin, sika bir kimsenin ondan mevzû bir haber rivayet ettiğini bilmiyorum, şeklindeki ifadesi, güvenilir râvilerin Abbâd'dan naklettikleri rivayetlerin sıhhati hususunda belirli ölçüde kanaat verici niteliktedir.

---

⁶²¹ Dârekutnî, *ed-Du'afâ*, 1/252; Zehebî, *Mîzân*, 1/89-90; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, 1/426.

⁶²² Zehebî, *Mîzân*, 4/74-76.

SONUÇ

Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr* adlı eserinde Kaderî olmakla itham edilen ve *Kütüb-i Sitte*'de rivayeti bulunmayan toplamda altı râviden söz edilmiştir. Ne var ki bahse konu isimlerden Abbâd b. Suheyb hakkında mezkûr eserde Kaderî olduğuna dair açık bir ifade yoktur. Bununla birlikte Buhârî'nin diğer eserlerinde Abbâd b. Suheyb'in Kaderî olmakla itham edildiği görülmektedir. Bu sebeple söz konusu râvi de yapılan çalışmaya dahil edilmiştir. Birçok râvinin ele alındığı böyle bir eserde *Kütüb-i Sitte*'de rivayeti olmayan sadece altı Kaderî râviden söz edilmiş olması, sayı itibari ile oldukça sınırlı bir durumu yansıtmaktadır.

Buhârî Kaderîlik fikriyatına mensup râvileri değerlendirirken, öncelikle râvinin Kaderî düşünceye sahip olup olmadığına ve ne zaman böyle bir fikre kapıldığına kısa ve öz ifadeler kullanarak işaret etmektedir. Değerlendirmelerinde bazen sadece râvinin Kaderî düşünceye mensup olduğunu söylemekle yetinmekte, bazen de oldukça sert bir cerh lafzı ile tenkit etmektedir. Bununla birlikte yeri geldiğinde *el-Câmiu's-sahîh*'i dışındaki eserlerinde, bir rivayeti desteklemek amacıyla dahi olsa, onlardan rivayette bulunmaktan da imtina etmemektedir. Çalışma dahilinde elde edilen bu veri ve tespitler, onun yaptığı değerlendirmelerde tamamen dışlayıcı bir tavırdan ziyade ölçülü bir yaklaşım sergilemeye ve tarafsız bir yol izlemeye gayret ettiğini göstermektedir.

Bu çalışmada ele alınan altı râviden Mûsâ b. Ebû Kesîr, Hâlid b. Rabâh ve Yahyâ b. Bistâm hakkında Buhârî, yalnızca onların bidat ehli olmalarına işaret etmiş, bunun dışında ayrıca herhangi bir cerh ifadesine yer vermemiştir. Ne var ki mevzubahis râvilere *Du'afâ*'sında yer vermiş olması ve genellikle onlardan rivayette bulunmamaya özen göstermesi, Buhârî'nin bu nevi itikada sahip râvilerin rivayetlerine temkinli yaklaştığının bir göstergesi olarak ifade edilmelidir. Onun bu tutumunun dönemin ilmi ve siyasi şartlarından kaynaklanma ihtimali oldukça yüksektir. Zira tam da Buhârî'nin yaşadığı ve ilmi müktesabatını kazandığı dönemde yaşanan bir mihne olayı vardır. ilgili mihne sürecinin muhaddisleri bid'atçı saydıkları râviler konusunda daha hassas davranmaya ittiği, onlar hakkında genelde ihtiyatlı bir tavır sergilemelerine sebep olduğu ve dolayısıyla bu durumun onları zayıf râviler içerisinde zikretmelerine yol açtığı söylenebilir.

Buhârî'nin geriye kalan diğer râvilerle yönelik ise oldukça ağır tenkit ifadeleri kullandığı görülmektedir. Buhârî'nin bu bağlamda tercih etmiş olduğu cerh lafızları arasında za'îf cidden, münkerü'l-hadîs, terekûhu ve seketû anh, ifadeleri bulunmaktadır. Bu ifadelerden münkerü'l-hadîs ifadesini Hakîm b. Hizâm için kullanmış olmasına rağmen, ilginçtir ki mezkûr râviyi *Du'afâ*'sında zikretmemiştir. Bu durumun bilinçli bir tercihten ziyade, bir zühul eseri olarak ortaya çıkmış olması daha makul bir açıklama olsa gerektir.

Buhârî râvileri değerlendirirken kendisinden önceki münekkitlerin ilmi birikiminden de istifade etmiştir. Kimi zaman sadece onların görüşlerini aktarmakla yetinmiştir. Bu durum onun geçmiş ilmî mirasa vakıf olduğunu ve söz konusu birikime sahip çıkarak sonraki nesillere aktardığını ortaya koymaktadır. Bu verilerden hareketle onun rical tenkidi alanında geçmiş ile gelecek arasında bir köprü vazifesi gördüğü de tespit edilebilir.

Buhârî'nin bidat ehli râviler hakkında yapmış olduğu değerlendirmeleri kendisinden sonra gelen ehli tenkit üzerinde önemli bir etki bırakmış ve birçok münekkit onun görüşlerine tabi olarak eserlerinde benzer eleştiri ve kritiğe yer vermişlerdir. Ne var ki ona ciddi itirazlarda bulunan bazı alimler de olagelmıştır. Sözelimi Buhârî'yi doğrudan tenkit edenlerden birisi Ebû Hâtim er-Râzî'dir. O sadece bazı râviler konusunda ona muhalefet etmekle kalmamış, aynı zamanda itiraza konu olan râvilerin Buhârî'nin *ed-Du'afâ* adlı eserinde zikredilmesine yönelik itirazlarını da açıkça ifade etmiştir. Bu durum aynı asırda yaşamış olan münekkitler arasındaki farklı bakış açılarını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

Bu çalışmada elde edilen bulgu ve sonuçlar çerçevesinde mevzu bahis râvilerle ilişkin olarak, münekkitler arasında ortak bir kanaatin oluştuğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim bazı münekkitler bu râvilerle karşı son derece sert eleştiriler yöneltmiş, buna mukabil bazıları ise daha temkinli bir yaklaşım sergileyerek en azından rivayetlerinin yazılıp tetkik edilebileceğini ifade etmişlerdir. İncelenen rivayetler de bu râvilerle yönelik tenkitlerde mutlak ret içeren bir tutumdan ziyade, ihtiyat esasına dayalı temkinli bir değerlendirmede bulunmanın daha uygun olacağını göstermektedir. Zira isnad ve metin bakımından farklı derecelerde oldukları için bu râvilerin naklettiği tüm rivayetleri, zayıf kabul etmek mümkün değildir.

Sert cerh ifadelerine muhatap olmuş râvilerin naklettiği ya da senedinde ciddi zafiyet barındıran rivayetler delil olarak kullanılamazlar. Çalışmada incelenen râvilerin rivayetlerinin bir kısmı bu niteliktedir. Ancak bu tür rivayetlerden bir kısmı, mütâbî" ve şâhid rivayetlerle desteklenmektedir.

Üstelik bu destek rivayetlerin birçoğu *Kütüb-i Tis'a* içerisinde yer almaktadır. Bu durum onların hadis değerlendirme sürecinde tamamen dışlanamayacaklarını göstermektedir. Dolayısıyla, bu nitelikteki rivayetlerin ayrı bir sınıflandırmaya tabi tutulması ve değerlendirme esnasında ihtiyatlı bir yaklaşımın benimsenmesi isabetli olacaktır. Kısacası kader konusunda farklı düşüncede olan bu tür râvileri ve rivayetlerini değerlendirirken mutlak ret ve rivayetleri daha baştan hükümsüz kılmak yerine her bir râvi ve rivayeti tüm yönleriyle incelemek ondan sonra bir karara varmak daha tutarlı bir davranış olacaktır. Dahası her bir râvi ve rivayetlerinin daha detaylı ve teknik bir araştırmaya tabi tutulmasının elde edilecek neticelerin selameti açısından daha sağlıklı bir yol olacağı ifade edilmelidir.

İnceleme konusu olan râvilerin rivayetlerinin, belirli birkaç konu etrafında yoğunlaşmadığı, aksine ibadet, ahlak, hukuk, tefsir, tarih ve zühd gibi birbirinden farklı ve çeşitli alanları kapsadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, ilgili râvilerin rivayet faaliyetlerinin belirli bir alanla sınırlı olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, Yahyâ b. Bistâm örneğinde olduğu gibi, bazı râvilerin özellikle maktû' rivayetlerinin zühd ağırlıklı bir tablo içerdiği görülmektedir.

Rical kaynaklarında, râvilerin tanıtımında genellikle sadece önemli addedilen hoca ve talebelere yer verildiği görülmektedir. İncelenen râvilerle ilgili elde edilen bilgilerde de durum bu minval üzeredir. Bununla birlikte, bazı isimler vardır ki, rivayet zincirindeki konumları gereği, adlarının mutlaka o eserlerde yer alması beklenirdi. Yapılan incelemeler neticesinde, çalışmaya konu olan râvilerin hoca ve talebeleri arasında mutlaka zikredilmesi gereken bazı isimlerin kaynaklarda yer almadıkları tespit edilmiştir. Nitekim Mûsâ b. Ebû Kesîr'den rivayette bulunan Ebû Hanîfe ile Hâlid b. Rabah'ın en çok rivayette bulunduğu Muttalib b. Hantab'ın kaynaklarda yer almamaları bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra kaynaklarda isimleri geçtiği halde rivayetler incelendiğinde herhangi bir rivayeti tespit edilemeyen râviler de bulunmaktadır. Ayrıca, râvi isimlerinde zaman zaman karışıklıkların meydana geldiği de dikkati çekmektedir.

Çalışmada incelenen altı râviden dördü Basra, biri Kûfe ve biri ise Merv merkezli olarak öne çıkmaktadır. Bu râvilerden Kûfe'li olan Mûsâ b. Ebû Kesîr'in, Kaderîliğinden ziyade Mürciî eğilimleriyle tanındığı genel kabul görmektedir. Kader konusunda ilk ihtilafların ortaya çıktığı merkezin Basra olduğu bilinen bir husustur. Nitekim, Kaderî olmakla itham edilen râvilerin çoğunluğunun Basra kökenli olması, bu tarihî bilgiyle örtüşmektedir. Ayrıca, adı

geçen râvilerin gerek hocalarının gerekse öğrencilerinin ağırlıklı olarak bulundukları bölgede ilmî faaliyetlerini sürdürdükleri gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, farklı ilim merkezlerinden hoca ve talebelerle de ilişkiler kurulduğu tespit edilmiştir. Bu ilim merkezleri Mekke ve Medine başta olmak üzere, Mısır, Şam, Yemen ve Harrân gibi önemli ilim havzaları olduğuna dikkat çekmek sonraki benzer araştırmalar için önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk es-Sanânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403.
- Abdüssettâr Abdulhamid el-Kudsî. "Râvînin Adaleti Problemi Açısından Ehl-i Bid'atin Rivayetleri". çev. Salahattin Polat. *Hadis Araştırmaları Tarih-Usul-Tenkid-Yorum*. 67-83. Kayseri: Kimlik Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Subhi el-Bedrî es-Sâmîrâî. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1. Basım, 1409.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vasiyyullah Muhammed Abbâs. Riyad: Dârü'l-Hânî, 3. Basım, 1422.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsne'd*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *ez-Züh'd*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1420.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fedâilü's-sahâbe*. thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsne'd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413.
- Ahmed Naim. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi (Mukaddime)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 1984.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2016.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Megâni'l-ahyâr fî ricâli Me'âni'l-âsâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. "Buhârî, Muhammed b. İsmâîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/268-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bağcı, H. Musa. "Kader İnancının Siyasetle İlişkisi Ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 105-133.

- Bağdâdî, Ebû Bekr Mükrem b. Ahmed. *Mecmu' fîhi selâsetü eczâin hadisiyyetin (Fevâidü Mükremi'l-Bezzâz)*. thk. Nebîl Sa'duddîn Cerrâr. Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1431.
- Bağdadî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. el-Muzaffer. *Hadîsü Şu'be b. el-Haccâc*. thk. Sâlih Osmân el-Lihâm. Amman: ed-Dârü'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1424.
- Begavî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed. *Mu'cemü's-sahâbe*. thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed. Kuveyt: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1. Basım, 1421.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl ez-Zekkâr - Riyâd ez-Ziriklî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1417.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerîa'*. thk. Abdülmu'tî Emin Kalâcî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1408.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *ed-Da'avâtü'l-kebîr*. thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr. Kuveyt: Girâs lî'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Basım, 2009.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Âdâb*. thk. Ebû Abdillâh es-Sâid el-Mendûh. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1408.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Kazâ ve'l-kader*. thk. Muhammed b. Abdullah Âlu Âmir. Riyad: Mektebetü'l-Abîkan, 1. Basım, 1421.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü's-sağîr*. thk. Abdülmu'tî Emin Kalâcî. Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1410.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Fezâilü'l-evkât*. thk. Adnan Abdurrahmân Mecîd el-Kaysî. Mekke: Mektebetü'l-Menâra, 1. Basım, 1410.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. Abdülmu'tî Emin Kalâcî. Dımaşk: Dâru Kuteybe, 1. Basım, 1412.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Abdulalî Abdulhamîd Hâmid. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım., 1423.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *el-Müsned*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Âdil b. Sa'd, Sabrî Abdulhâlik. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *ed-Du'afâü's-sağîr*. thk. Mahmûd İbrâhim Zâyed. Haleb: Dârü'l-Va'y, 1. Basım, 1396.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *ed-Du'afâü's-sağîr*. thk. Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhim. Mektebetü İbn Abbâs, 1. Basım, 1426.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî'. Beyrut: Dârü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1409.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-evsat*. Haleb: Dârü'l-Va'y, 1. Basım, 1397.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-kebîr*. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifü'l-Osmâniyye, ts.
- Büyüksöylü, Muhammed Ali. *Zehebî'nin Mîzânü'l-i'tidâl'inde Kaderî Râviler*. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Cevherî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ca'd. *el-Müsned*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1. Basım, 1410.
- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrahim b. Yakub. *Ahvâlü'r-ricâl*. thk. Abdulalim Abdulazim el-Bestevî. Faysalâbâd: Hadis Akademi, ts.
- Cûzekânî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrâhim. *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sihâh ve'l-meşâhîr*. thk. Abdurrahman b. Abdulcebbâr. Riyad: Dârü's-Samî' li'n-Neşr ve't-Tevzî', 4. Basım, 1422.
- Çetin, Mesut. *Hadis İlimlerinde Ehl-i bid'at ve Rivâyeti: Ebû Mûaz ve Abbâd b. Mansur örneği*. Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çınar, Merve. *Ehl-i Bid'at Olarak Cerh Edilen Râvîler ve Rivâyetlerinin Değeri – Hâricî, Cehmî, Mürcî Râvîler Örneğinde*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten ve gavâiliha ve's-saa ve eşrâtiha*. thk. Ridâullah b. Muhammed İdrîs el-Mübârekfûrî. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1. Basım, 1416.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*. Medine: Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1403.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer. *Fedâilü's-sahâbe ve menâkîbühüm*. thk. Muhammed b. Halîfe er-Rabah. Suûdi Arabistan: Mektebetü'l-Gurabâ'l-Eseriyye, 1. Basım, 1419.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer. *Rü'yetullah*. thk. İbrâhim Muhammed el-Alî, Ahmed Fahrî er-Rifâî. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1411.

- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer. *es-Sünen*. thk. Komisyon. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1424.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer. *Ta'likâtü'd-Dârekutnî ale'l-Mecrûhîn li-İbn Hibbân el-Büstî*. thk. Halil b. Muhammed Arabi. Kahire: el-Farûkü'l-Hadîse, 1. Basım, 1414.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. Suûdi Arabistan: Dârü'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1. Basım, 1412.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413.
- Demirer, Macit. "Kütüb-i Sitte'de Rivâyeti Bulunan Kaderî Râvîler (et-Târîhu'l-kebîr Örneği)". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 19 (Aralık 2024), 401-426.
- Deylemî, Ebû Şüca' Şîrûye b. Şehredâr. *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*. thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1406.
- Dimeşkî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Halîl. *Cüz' fîhi min avâlî Hişâm b. Urve ve gayrihi*. thk. Ebû Abdillâh Hamza el-Cezâirî. ed-Dârü'l-Eseriyye, 1. Basım, 2009.
- Dîneverî, Ebû Bekr Ahmed b. Mervân. *el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-ilm*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419.
- Doğanay, Süleyman. "Bid'atçılıkla Tenkid Edilen Buhârî Ravileri". *Bilimname* 28 (2015), 27-54.
- Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed. *el-Künâ ve'l-esmâ*. thk. Ebû Kuteybe el-Faryâbî Nazar Muhammed. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1421.
- Ebû Abdillâh Moğultay b. Kılıç el-Bekcerî. *İkmâlû Tehzîbü'l-Kemâl*. thk. Adil b. Muhammed, Üsâme b. İbrahim. b.y.: el-Farukü'l-Hadise, 1. Basım, 1422.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *el-Merâsîl*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1408.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Suâlatu Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fî'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Muhammed Ali Kâsım el-Ömerî. Medine: Imâdetü'l-Bahsî'l-İlmî bi Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1403.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413.
- Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit. *Müsnedü'l-İmâmi'l-A'zam (el-Haskefî Rivayeti)*. Karâci: Mektebetü'l-Büşrâ, 1431.

- Ebû Tâhir el-Muhallis, Muhammed b. Abdurrahman. *el-Muhallisiyyât*. thk. Nebîl Saduddîn Cerrâr'dettîn. Katar: Vizâretü'l-Evkâv ve Şuûni'l-İslâmiye, 1. Basım, 1429.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn Li't-Türâs, 1. Basım, 1404.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali el-Müsennâ et-Temîmî. *el-Mu'cem*. thk. İrşâdü'l-Hak el-Eserî. Faysalâbâd: İdâretu'l-'Ulûmi'l-Eseriyye, 1. Basım, 1407.
- Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrâhim el-Kûfî. *Kitâbü'l-Âsâr*. thk. Ebû'l-Vefâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhim el-Kûfî. *Kitâbü'l-Harâc*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd-Sa'd Hasen Muhammed. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2009.
- Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-İsfahânî. *Kitâbü'l-Emsâl fi'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. Bombay: ed-Dârü's-Selefiyye, 2. Basım, 1408.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Daîfü'l-Câmi's-sağîr ve Ziyâdetüh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1410.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Sahîhu'l-Câmi's-sağîr ve Ziyâdetuh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1408.
- Endelüsî, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdûlmelik. *el-Âsâru'l-merviyye fi'l-etimetî's-seriyye*. thk. Ebû Ammâr Muhammed Yâsir. Riyad: Advâu's-Selef, 1. Basım, 2004.
- Ertürk, Mustafa. "Hüşeym b. Beşîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/64. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- es-Seyyid Ebû'l-Muâtî en-Nûrî, Ahmed Abdürrezzâk İd, Mahmud Muhammed Halîl. *Mevsûatü akvâli'l-İmam Ahmed b. Hanbel fi ricâli'l-hadîs ve ilelihi*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Baskı., 1417.
- Fesevî, Ebû Yusûf Ya'kub b. Süfyân. *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziya Ömerî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1401.
- Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed. *el-Kader*. thk. Abdullah b. Hamed el-Mansûr. Riyad: Advâu's-Selef, 1. Basım, 1418.
- Güneş, Yunus. *Hadis Usulü Açısından Bid'at Ehli Raviler ve Rivayetlerinin Değeri*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ'. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdisi'r-Resûl*. thk. Abdurrahman Umeyre. Beyrut: Dârü'l-Cîl, ts.
- Hâlid Ma'rûf Alyûh. *Menhecü'l-İmâm el-Buhârî fî zikri şüyûhu'r-ruvât el-mütercemîne fî kitâbihi et-Târîhu'l-kebîr*. Amman: Dâiretü'l-Mektebetü'l-Vataniyye, 2018.
- Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed. *es-Sünne*. thk. Atıyye ez-Zehrânî. Riyad: Dârü'r-Râye, 1410.
- Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer. *İ'tilâlû'l-kulûb*. thk. Hamdi Demirtaş. Mekke: Nizar Mustafa el-Bâz, 2. Basım, 1421.
- Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer. *Mekârimü'l-ahlâk ve me'âlîhâ*. thk. Eymen Abdülcebbâr el-Bahîrî. Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1. Basım, 1419.
- Haskefî, Mûsâ b. Zekerıyyâ. *Müsnedü Ebî Hanîfe (Rivâyetü'l-Haskefî)*. Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1. Basım, 1431.
- Hâşim Cemîl Abdullah. *Fıkhu'l-İmâm Sâid b. el-Müseyyeb*. Bağdad: Matbaatü'l-İrşâd, 1. Basım, 1394.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. thk. Hasan Abdülmün'im Şiblî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1. Basım, 1434.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Gunyetü'l-mültemis izâhi'l-mültebis*. thk. Yahyâ b. Abdillâh el-Bekrî eş-Şehrî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1422.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Muvazzıhu evhâmi'l-cem' ve't-tefrîk*. thk. Abdülmü'tî Emin Kalâcî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1. Basım, 1407.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1422.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Telhîsü'l-müteşâbih fî'r-resm*. thk. Sekînetü's-Şihâbî. Dimaşk: Talâs lî'd-Dirâsât ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1405.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*. thk. Ebû Abdirrahmân Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî. Suûdi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2. Basım, 1421.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Müttefik ve'l-müfterik*. thk. Muhammed Sâdık Aydın el-Hâmidî. Dimeşk: Dârü'l-Kâdirî lî't-Tibaâ ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Basım, 1417.

- Hatiboğlu, İbrahim. “Şu’be b. Haccâc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/224-226. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed. *Garîbü’l-hadîs*. thk. Abdülkerîm İbrâhim el-Garbâvî. b.y.: Dârü’l-Fikr, 1402.
- Heysemî, Ebû’l-Hasen Ali b. Ebi Bekr. *Mecmeu’z-zevâid ve menbeu’l-fevâid*. thk. Hüsâmuddîn el-Kudsî. Kâhire: Mektebetü’l-Kudsî, 1994.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr. *el-Müsned*. thk. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî. Dimaşk: Dârü’s-Sakâ, 1996.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh el-Kurtubî. *Câmiu beyânî’l-ilmî ve fadlihî*. thk. Ebû’l-Eşbâl ez-Züheyrî. Suûdi Arabistan: Dâru İbnü’l-Cevzî, 1414.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh el-Kurtubî. *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dârü’l-Cîl, 1412.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî’l-duâfâ’r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvez, Abdülfettah Ebû Sünne. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1418.
- İbn Arrâk, Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed. *Tenzîhu’s-şerî’ati’l-merfûa’ ’ani’l-ahbârî’s-şenâati’l-mevdû’a*. thk. Abdulvâhhâb Abdullatîf - Abdullah Muhammed. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1399.
- İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Mu’cemü’s-şüyûh*. thk. Vefâ Takiyyüddîn. Dimaşk: Dârü’l-Beşâair, 1. Basım, 1421.
- İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım Ali b. el-Hasen. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Ömer b. Garâme el-Amrevî. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1415.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed. *el-İbânetü’l-kübrâ*. thk. Komisyon. Riyad: Dârü’r-Râye, ts.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd. *Kitâbü’l-Mesâhif*. thk. Muhammed b. Abdühü. Kahire: el-Farûkû’l-Hadîse, 1. Basım, 1423.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *Beyânu hatai’l-Bûhârî*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî. Haydarabad: Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmâniyye, ts.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-azîm*. thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 3. Basım, 1419.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve’t-ta’dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1. Basım, 1371.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *Kitabü’l-İlel*. thk. Komisyon. b.y.: Metâbiu’l-Hamîdî, 1. Basım, 1427.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *Kitâbü'l-Îmân*. thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî. el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- İbn Ebî Üsâme, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed. *Buğyetü'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris*. thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî. Medine: Merkezü Hidmeti's-Sünne ve Sîrati'n-Nebeviyye, 1. Basım, 1413.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. thk. Muhammed Hâmid el-Fikî. Kahire: Matbaatü's-sünneti'l-Muhammediyye, ts.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Cû'*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1417.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy ani'l-münker*. thk. Salâh b. İyâz. Suûdi Arabistan: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1. Basım, 1418.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Kubûr*. thk. Târik Muhammed. Suûdi Arabistan: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1. Basım, 1420.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Menâmât*. thk. Abdülkâri Ahmed Atâ. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1413.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muhtazarîn*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1417.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Ukûbât*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1416.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *er-Rikka ve'l-bükâ'*. çev. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1419.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*. thk. Ebû İshak el-Huveynî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1410.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl*. thk. Muslih b. Cezâ el-Hârisî. Riyad: Dârü'r-Reşîd, 1. Basım, 1998.

- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *Kasru'l-emel*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1417.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî. *Mekârimü'l-ahlâk*. thk. Mecdî es-Seyyid İbrâhim. Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, 1990.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *et-Temyîz fî telhîsi tahrîci ehâdîsi şerhi'l-Vecîz*. thk. Muhammed es-Sânî b. Ömer b.Mûsâ. Riyad: Edvâu's-Selef, 1. Basım, 1428.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniyye*. thk. Komisyon. Suûdi Arabistan: Dârü'l-Âsime, 1. Basım, 1419.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-Mîzân*. Beyrut: Müessesetü'l- Âlemî, 2. Basım, 1390.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Ta'cîlül-menfeati bi zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erbeati*. thk. İkrâmullah İmdâdülhak. Beyrut: Dârü'l-Beşâir, 1996.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1. Basım, 1406.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Haydarabad: Matbatu Dairetü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1. Basım, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *el-Mecrûhin mine'l-muhaddisîn ve'd-duâfâi ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmud İbrahim Zayed. Haleb: Dârü'l-Va'y, 1396.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sikât*. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1393.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1414.
- İbn Kânî', Ebü'l-Hüseyn Abdülbâki' b. Kânî'. *Mu'cemü's-sahâbe*. thk. Salâh b. Sâlim el-Musarrâtî. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1. Basım, 1418.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer. *et-Tekmîl fî'l-cerh ve't-ta'dîl ve ma'rifeti's-sikât ve'd-Du'afâ ve'l-mecâhîl*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve Tahkiki't-Tüvas ve't-Terceme, 1. Basım, 1432.

- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Kâsım b. Kutluboğa. *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-Sitte*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim. San'a: Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve Tahkiki't-Türas ve't-Terceme, 1. Basım, 1432.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh. *el-İkmâl fi refi'l-irtiyâb ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*. Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1383.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk. *Fethu'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb*. thk. Nazar Muhammed el-Firyâbî. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1417.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed. *et-Tergîb fî fezâili'l-a'mâl ve sevâbi zâlik*. thk. Muhammed Hasen İsmâil. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed. *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*. thk. Sümeyr b. Emîn ez-Züheyri. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1. Basım, 1408.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed. *Şerhu Mezâhibu Ehli's-Sünne*. thk. Âdil b. Muhammed. b.y.: Müessesetü Kurtuba, 1. Basım, 1415.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed. *Târîhu esmâi's-sikât*. thk. Subhi es-Sâmirâi. Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1. Basım, 1404.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe. *Târîhu'l-Medîne*. thk. Fehîm Muhammed Şeltût. Cidde, 1399.
- İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled el-Horasânî. *el-Emvâl*. thk. Şâkir Zîb Feyyâz. Suûdi Arabistan: Merkezü Melik Faysal, 1. Basım, 1406.
- İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed. *Mu'cemü İbni'l-A'râbî*. thk. Abdülmuhsin b. İbrâhim. Suûdi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzi, 1418.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. *el-Mevzûât*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetü's-selefiyye, 1. Basım, 1386.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*. thk. Abdullah el-Kâdi. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1406.
- İbnü'l-Esir el-Cezerî, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1414.

- İbnü'l-Eşnânî, Ebû'l-Hüseyn Ömer b. el-Hasan. *Cüzü'l-Kâdî'l-Eşnânî*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1422.
- İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Ma'rifetü't-tezkira fî'l-ehâdisi'l-mevdû'a*. thk. İmaduddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1406.
- İbnü'l-Megâzilî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Menâkibu emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*. thk. Ebû Abdurrahmân Türkî b. Abdillâh. San'a: Dârü'l-Âsâr, 1. Basım, 1424.
- İbnü'l-Mukrî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim. *el-Mu'cem*. thk. Übey Abdurrahmân Adil b. Sa'd. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1419.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh. *ed-Du'afâ*. thk. Faruk Hammâde. Kazablanka: Dârü's-Sekafe, 1. Basım, 1405.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh. *Faziletü'l-âdilîn mine'l-vülât*. thk. Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1. Basım, 1418.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh. *et-Tıbbun'n-Nebevî*. thk. Mustafa Hızır Dönmez et-Türkî. Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2006.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh. *Fedâilü'l-Hülefâi'l-Erbeati ve gayrihim*. thk. Sâlih b. Muhammed el-Akîl. Medine: Dârü'l-Buhârî li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1. Basım, 1417.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî. Riyad: Dârü'l-Vatan li'n-Neşr, 1. Basım, 1419.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh. *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*. thk. Nazar Muhammed el-Faryâbî. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1. Basım, 1415.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Ali. *Târihu İsbahân*. thk. Seyyid Kesrevi Hasan. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410.
- İshâk b. Râhûye, Ebû Ya'kûb. *el-Müsned*. thk. Abdulğafûr b. Abdilhak el-Belûşî. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412.
- Kâdî 'İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *el-Gunye Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*. thk. Mâhir Züheyr Cerrâr. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1402.
- Kahraman, Abdullâh. "Tâvûs b. Keysân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/185-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Kilâbî, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Humeyd. *el-Cüz' fîhi min hadîsi Ebi't-Tayyib*. thk. Ebû Abdillâh Hamza el-Cezâirî. b.y.: ed-Dârü'l-Eseriyye, 1. Basım, 2009.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme. *Müsnedü's-şihâb*. thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1407.
- Kureşî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Riyad: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1988.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdülvâhid el-. *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheyş. Beyrut: Dâru Hadr, 3. Basım, 1420.
- Makdisî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tahir. *Zehîretü'l-huffâzi'l-muharric ale'l-hurûfi'l-elfâz*. thk. Abdurrahmân b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî. Riyad: Dârü's-Selef, 1. Basım, 1416.
- Ma'mer Râşid. *el-Câmi' (Abdurrezzâk'ın el-Musannef'i ile birlikte basım)*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Mehâmîlî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. İsmâil. *Emâli'l-Mehâmîlî*. thk. İbrâhim Kaysî. Amman: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1412.
- Merrûzî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed. *Ahbâru's-şüyûh ve ahlâkuhum*. thk. Âmir Hasan Sabrî. Beyrut: Dârü'l Beşâiri'l İslâmiyye, 1. Basım, 1426.
- Mervezî, Muhammed b. Nasr. *Ta'zîmü kadri's-salât*. thk. Abdurrahmân Abdülcebbâr el-Füreyvâî. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1. Basım, 1406.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1400.
- Muhammed, Tâhir b. Ali el-Fettenî. *Tezkiratü'l-mevzûât*. İdâretü't-Tıbbâati'l-Müniriyye, 1. Basım, 1343.
- Mustafa Ebû Zeyd Mahmûd Reşvân. "Kavlü'l-İmâmi'l-Buhârî seketü anhü delâletühâ indehü ve inde gayrihî mine'n-nukkâd". *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb* 1/21 (2012), 251-287.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Künâ ve'l-Esmâ*. thk. Abdurrahim Muhammed. Medine: Imâdetü'l-Bahsî'l-İlmî bi Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1984.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdulmunim Şibli. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkûn*. thk. Mahmud İbrahim Zayed. Haleb: Dârü'l-Va'y, 1. Basım, 1396.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Erba'ûne'n-Neveviyye*. thk. Kusay Muhammed Nurs el-Hallâk, Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî. Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 1. Basım, 1430.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugat*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, ts.
- Niâlî, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Talha. *Fevâidü Ebî Abdillâh en-Niâlî*, 2004.
- Öğüt, Salim. "İhsâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özdemir, Zehra. *Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Öztürk, Mustafa. "Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvîleri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Ocak 2013), 77-112.
- Rebî' b. Habîb. *el-Müsned*. çev. Orhan Ateş. Ankara: Astana Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn. *Müsnedü'r-Rûyânî*. thk. Eymen Ali Ebû Yemânî. Kahire: Müessetü Kurtuba, 1. Basım, 1416.
- Sa'dî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed. *Fedâilü Ebî Hanîfe ve ahhbâruhu ve menâkıbühü*. thk. Latîfürrahmân el-Behrâicî el-Kâsımî. Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1. Basım, 1431.
- Sa'dî el-Hâşimî. *Ebû Zûr'a er-Râzî ve Cühûdühü fî's-sünneti'n-nebeviyye*. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1402.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân el-Horasânî. *es-Sünen*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. Hindistan: ed-Dârü's-Selefiyye, 1403.
- Sayrafi, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer. *el-Fevâidü'l-müntekât ani's-şüyûhi'l-avâlî*. thk. Teyşîr b. Sa'd Ebû Humeyd. Riyad: el-Vatan, 1. Basım, 1420.
- Sönmez, Mehmet Ali. *İbnu Hibban Cerh ve Tadil Metodu*. İstanbul: Umran Yayınevi, 1. Basım, ts.
- Sülemî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. Hüseyin. *Suâlatu's-Sülemî li'd-Dârekutnî*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd., 1427.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Le'âlî'l-masnû'a fî ehâdisi'l-mevdû'a*. thk. Salâh b. Muhammed b. Avîde. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1. Basım, 1417.

- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Câmiu's-sağîr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1425.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. *Kitabü'l-Üm*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1410.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400.
- Şahin, Hanifi. "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 47-70.
- Şecerî, Yahyâ b. Hüseyin eş-. *Tertîbü'l-Emâli'l-hamâsiyye li's-Şecerî*. thk. Muhammed Hasan İsmâil. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *el-Fevâidü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *ed-Du'â*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1413.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvedillâh ve Abdulmuhsin b. İbrahim. Kâhire: Dârü'l-Harameyn, 1415.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdilmeccid es-Selefî. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım., 1415.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü's-sağîr*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1. Basım., ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *Mekârimü'l-ahlâk*. thk. Ahmed Şemsüddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1409.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Silefî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1405.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *Turuku hadîsi men kezebealeyne müteammiden*. thk. Ali Hasan Ali Abdülhamîd-Hişâm İsmâil es-Sekkâ. Amman: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1. Basım, 1410.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 1. Basım, 1422.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk (Târîhu't-Taberî)*. Beyrut: Dârü't-Türâs, 2. Basım, 1387.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Meânî'l-âsâr*. thk. Komisyon. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım., 1414.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd. *Müsnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cize: Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1419.
- Temâm er-Râzî, Ebû'l-Kâsım Temâm b. Muhammed. *el-Fevâid*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1412.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413.
- Turhan, Halil İbrahim; Taş, Mustafa. "Buhârî'nin Ehl-i Bid'at Râvileri İle İlgili Metodu". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2016), 69-116.
- Tûsî, Ebû Ali Hasan b. Ali el-Horasânî. *Muhtasaru'l-ahkâm (Müstahrecu'-Tûsî alâ Câmiî't-Tirmizî)*. thk. Üneys b. Ahmed b. Tâhir el-Endelûsî. Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1. Basım, 1415.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *ed-Du'afâü'l-kebîr*. thk. Abdü'l-mu'tî' Emin Kala'cî. Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1. Basım, 1404.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ el-Bağdâdî. *Suâlât İbni'l-Cüneyd li-Yahyâ b. Maîn*. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1988.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ el-Bağdâdî. *Târihu İbn Maîn (Rivâyetü'd-Dûrî)*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1. Basım, 1399.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Dîvânü'd-du'afâ*. thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî. Mekke: Mektebü'n-Nahda el-Hadîse, 2. Basım, 1387.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb. Cidde: Dârü'l-Kible, 1. Basım, 1413.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Muğnî fi'd-du'afâ*. thk. Nureddin İtr. Haleb: Dârü'l-Maârif, 1971.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1. Basım, 1382.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1. Basım, 1424.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.

- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Zeylû Dîvânü'd-du'afâ*. thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî. Mekke: Mektebetü'n-nahda el-hadîsiyye, 2. Basım, 1387.
- Zührî, Ebû'l-Fazl Ubeydullah b. Abdurrahmân. *Hadîsü'z-Zührî*. thk. Hasan b. Muhammed b. Ali. Riyad: Advâu's-Selef, 1. Basım, 1418.